

ISSN 2516-9009
ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਈ-ਮੈਗਜ਼ੀਨ

ਅਨੁਹਦ

ਜਨਵਰੀ-ਮਾਰਚ, 2020
ਸਾਲ 3, ਅੰਕ 1

ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ

ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਂਕੀ

Coordinator

Gagan Brar (London)
khushwinder74@yahoo.co.uk
KhuswinderBrar, 17 Byron Avenue,
Hounslow, TW4 6LT, London, UK

Chief Editor

Parminder Singh Shonkey
Vill. Fatehgarh Chhanna, (Sangrur)
parmindersinghshonkey@gmail.com

Advisory Panel

Dr. Harpal Singh Pannu
Dr. Ishwar Dayal Gaur
Dr. Bhim Inder Singh
Dr. Jaspal Kaur
Dr. B.S.Chowhan
Dr. Jaswinder Kaur
Dr. Pritam Singh
Dr. Amarjit Singh
Dr. Sarabjeet Singh
Gurpreet (Poet) Mansa
Pardeep
Dr. Kiran
Jasvir Singh Rana

Supporting Panel

Preeti Shelly
Harmandeep Kaur
Simranjeet Kaur
Rajinder Singh
Kind Nahal Singh
Balraj Singh Kokri
Jasvir Singh Longowal
Manjinder Singh
Gurtej Singh
Resham Singh
Shamsher Singh
Prabjot Kaur
Baldeep Singh Ramuwalia
Simran Kaur

Legal Advisor

Adv. Gurshamshir Singh
Punjab & Haryana High Court

A Peer Reviewed Punjabi Research Journal

E-mail: anhadmagazine@gmail.com
Website: anhadmagazine.blogspot.com
follow us: www.facebook.com/anhadmagazine
Contact: 94643-46677

ISSN 2516-9009

ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਈ-ਮੈਗਜ਼ੀਨ

ਅਨਹਦ

**ਸਾਲ 3, ਅੰਕ 1
ਜਨਵਰੀ-ਮਾਰਚ 2020**

**I Khuswinder Brar(London) is publishing this
E-journal from London.This is a litrary journal.
The language of this journal will be Punjabi.**

-ਅਨਹਦ ਈ-ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਮੇ ਆਰਜ਼ੀ ਤੌਰ 'ਤੇ
ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

-ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਲਈ ਆਪ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।

-ਅਨਹਦ ਈ-ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ
ਹੋ ਸਕੇਗੀ।

ਸੰਪਾਦਕੀ

ਸਮਾਂ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ. ਸਮਾਂ ਬਦਲਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ. ਬਦਲਾਅ ਹੀ ਸਮਾਂ ਹੈ. ਇਸ ਲਈ ਜਿਸ ਵਕਤ ਅਸੀਂ ਸਮਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਵਕਤ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਅਰਥ ਬਦਲਾਅ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ. ਇਹੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਹੈ. ਇਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਖ਼ਾਸਾ. ਇਹ ਅਬਦਲ ਹੈ. ਕਾਲ-ਮੁਕਤ. ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਕਾਲ-ਮੁਕਤ ਸੰਰਚਨਾ ਅੰਦਰਲਾ ਇਕ ਕਾਲ-ਗ੍ਰਸਤ ਜੀਵ ਹੈ. ਸਮਾਂ ਬਦਲਦਾ ਹੈ. ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ. ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਚੱਲਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ. ਚੱਲਦੀ ਹੈ. ਚੱਲਦੀ ਰਹੇਗੀ. ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਚੱਲਦੇ ਵਹਾਅ ਅੰਦਰ ਅਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਖੜ੍ਹਨਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਿੱਥੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਾਂ, ਇਹੀ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰੇਗਾ.

ਸਮਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਥਿਰਤਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਹੈ. ਬਲਕਿ ਇਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਵਜੂਦ ਹੈ. ਉਸ ਦਾ ਗਿਆਨਮਈ ਪਾਸਾਰ/ਢਾਂਚਾ/ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ/ਅਸਤਿਤਵ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਖੁਦ ਕੁਦਰਤ. ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਅਭਿਆਸਮਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਇਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ. ਸਮਾਂ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਹੈ. ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਹੈ, ਜੀਵ ਹੈ, ਪਰ ਜੀਵ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ. ਇਹੀ ਸਾਡੀ ਸੀਮਤਤਾ ਹੈ. ਅਸੀਂ ਕਾਲ-ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ. ਧਰਮ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਾਲ ਸਾਡਾ ਪਛਾਣ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ.

ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਰਚਨਾਵਾਂ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ/ਅਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ. ਬੇਸ਼ੱਕ ਅਸੀਂ ਕਾਲ-ਮੁਕਤ ਕਾਲ ਅੰਦਰ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਸ ਕਾਲ-ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਇਕ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ. ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਕਾਲ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸਦੇ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਮਹਿਸੂਸਣ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਕਾਲ ਦਾ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ. ਅਸੀਂ ਚਾਹੇ/ਅਣਚਾਹੇ ਉਸ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ. ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਜਾਂ ਆਉਣਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਸ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ.

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਹਰ ਹਾਲ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਦਸਤਪੰਜਾ ਲੈਣਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੀ ਦਸਤਪੰਜਾ ਸਾਡਾ ਭਵਿੱਖ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ. ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ. ਭਾਵੇਂਕਿ ਹੋਂਦ ਦਾ ਸਵਾਲ ਕਦੀ ਵੀ ਕਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਅੰਦਰ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਪਣਾ ਸਰਬੋਤਮ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਅਛੂਤੇ ਰਹਿ ਜਾਣਾ, ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਉੱਪਰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਵਾਲੀਆ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ.

ਇਸ ਲਈ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਸ ਵਹਾਅ ਅੰਦਰ ਆਪਣਾ ਬਣਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਹਿਤ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ, ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖੁਦ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੀਆਂ ਭਵਿੱਖੀ ਨਸਲਾਂ ਲਈ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਹਿਤ ਕਦਮ ਵਧਾਈਏ, ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਦਾ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਨਮੁੱਖ ਹਨ, ਸਾਡੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਵਕਤ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਤਰ ਆਰਥਿਕ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਭੰਡਾਰ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਖੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਭੰਡਾਰ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਮਾਜਿਕਤਾ, ਭਾਵੁਕਤਾ, ਨੈਤਿਕਤਾ ਆਦਿ ਦਾ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਭਵਿੱਖੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦਿਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵਰਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ 'ਕੁ' ਦੀ ਹੋਂਦ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਮਾਤਰ ਉਪਭਾਵੁਕਤਾ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸਮਿਆਂ ਅੰਦਰ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਹੋਈਏ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਚੁਨੌਤੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨਾਲ ਜੁੜਣ ਦੀ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਇਸੇ ਜੁਝਾਰੂਪਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਚੁਨੌਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਮੌਜੂਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੀ ਹੀ, ਬਲਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਉੱਪਰ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਅਸੀਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਸਮਾਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਆਪਾਧਾਪੀ ਦਾ ਯੁੱਗ ਹੋ ਨਿੱਬੜਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤੁਰਨ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਕਿਵੇਂ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਵਾਲ ਹੈ।

ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਂਕੀ

ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚੀਨੀ ਕਿਤਾਬ
"The Art of War"
ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਤਰਜਮਾ

ਯੁੱਧ ਕਲਾ ਸੁਨ ਜੁ

ਅਨੁਵਾਦ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਕ
ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਂਕੀ

ਯੁੱਧ ਕਲਾ

ਸੁਨ ਜੁ

ਯੁੱਧ ਕਲਾ ਉੱਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਫਾਈਆਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਿਤਾਬ "ਯੁੱਧ ਕਲਾ" ਦੇ ਲੇਖਕ ਸੁਨ ਜੁ (ਚੇਂਗ ਕਿੰਗ) ਸੱਚੇਈ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ 544 ਐੱਸ.ਸੀ. ਦੇ ਫਰੀਬ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਚਰਨੈਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਲੇਖਣ-ਕਲਾ, ਬਲਕਿ ਸੈਨਿਕ-ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸੁਨ ਜੁ ਇੱਕ ਪੂਰਨ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੁੱਧ ਨੂੰ ਬਫੈਰ ਲੱਭੇ ਹੀ ਜਿੱਤ ਜਾਣਾ ਹੀ ਆਸਲ ਜਿੱਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਅੰਦਰ ਉਸ ਨੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਜੋ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੈਗਜ਼ੀਨ The Times ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ- ਚੀਨੀਆਂ ਦੀ ਯੁੱਧ ਕਲਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸਾਹਿਤ ਬਿਠਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹੈ.

-ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਂਕੀ

ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਂਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਖੋਜਾਰਥੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਪੰਜ ਕਿਤਾਬਾਂ- ਮੌਲਾਨਾ ਰੂਮੀ, ਪੁੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਦੁਸ਼ੀ, ਅਥਾਚਾਰਤਾ, ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਸੁਟੋਪੀਆ, ਰਚਨਾ-ਸੰਵਾਦ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ: ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਪੁਰਾਸਿੱਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ. ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਈ-ਮੈਗਜ਼ੀਨ "ਅਨਹਦ" ਦਾ ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ ਵੀ ਹੈ।

ਨਿਸ਼ਾਨ

1. ਮਹਿਬੂਬ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵੰਡ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਚਿਤਰਨ/ ਡਾ. ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ/
2. ਜੁਝਾਰਵਾਈ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰ/ ਡਾ. ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ/ 11
3. ਸੁਰਿੰਦਰ ਧੰਜਲ ਦੀ ਪੁਸਤਕ “ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਟ”: ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਕਵਿਤਾ/
ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ/ 22
4. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ/ ਡਾ. ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ / 43
5. ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੈਨਾ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ: ਗ਼ਜ਼ਲ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ/
ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਜੰਮੂ/ 60
6. ਅੰਤਰੀਵ :ਗਿਆਨਮਈ ਤੇ ਸੁਹਜਮਈ ਅਨੁਭਵ/ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ / 72
7. ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੁਝਾਨ/ ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ/ 78
8. ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ/ ਡਾ. ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ
ਰਾਠੌਰ/ 95
9. ਰਾਤ ਬਿਸ਼ੇਗਨ ਸੂਲੀ ਟੰਗੇ: ਵਿਐਗ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ/ਰਾਜਵੀਰ ਸਿੰਘ/ 105
10. ‘ਤਿਕੋਨਾ ਸਫ਼ਰ’ ਤੇ ਦੇਵ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਗਾਥਾ/ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਂਕੀ/ 123
11. ਵਿਗਿਆਨ-ਜਗਤ ਦਾ ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ/ਸੰਦੀਪ ਸਿੰਘ/ 132

ਮਹਿਬੂਬ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵੰਡ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਚਿਤਰਨ

1947 ਈ. ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵੰਡ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਕਾਂਡ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਗਸ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਖੇਰੂੰ-ਖੇਰੂੰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵੰਡ ਨੇ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵੰਡਿਆ ਬਲਕਿ ਸਾਂਝੀ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਕਈ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ, ਦਰਿਆ, ਸਾਂਝਾ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਭੂਗੋਲਕ ਖਿੱਤਾ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਜੋ ਇਸ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀ ਕੌਮੀਅਤ ਵਿਚ ਪਰੋਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਵੰਡ ਨਾਲ ਹਮੇਸਾਂ ਲਈ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਡਾ. ਸੋਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਰਾਜਸੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਅੱਗੇ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਇਕਾਈ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਰਹੀ। ਦੇਸ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਸ ਇਕਾਈ ਵਿਚ ਭਰਵੀ ਤਰੇੜ ਪਈ ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਸਾਹਿਤ, ਕਲਾ ਤੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਮਾਲਕ ਇਕ ਕੌਮ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਟ ਗਈ।¹

ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੀ ਇਸ ਖੰਡਿਤ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਚਿੱਤਰਨ ਸਾਂਝੀ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨਾਲ ਲਗਾਉ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਲਗਭਗ ਹਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਤਿੜਕ ਜਾਣ ਤੇ ਇਸਦੇ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਂਝੀ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਲਈ ਹੂਕ ਵੰਡ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਪਹਿਚਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਤੇ ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸਰਫ ਆਦਿ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ

ਅਜਿਹੇ ਹਸਤਾਖਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੀ ਤਿੜਕ ਰਹੀ ਸਾਂਝ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦਰਦੀ ਇਸ ਵੰਡ ਨੂੰ ਰੋਕ ਤਾਂ ਨਾ ਸਕੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਂਝੀ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਰੂਰ ਕੀਤੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਵੰਡ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਇਸ ਵੰਡ ਨੂੰ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਸਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਏਨੀ ਵੱਡੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਅਸਮਰੱਥ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਿਸੇ ਵਾਰਿਸ ਸਾਹ ਵਰਗੇ ਸਮਰੱਥਾਵਾਨ ਸਾਇਰ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਦਰਦ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕੇ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਵੰਡ ਅਤੇ ਤਿੜਕੀ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਕਵੀ ਛੂਹ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ਨਾਮ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ ਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ (ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਦੇਸ) ਤੇ (ਆਰੀ ਸਾਮ) ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਤੇ ਅਖੰਡਿਤ ਸਰੂਪ ਚਿੱਤਰਿਆ ਹੈ, ਉਥੇ (ਕੁਰਲਾਉਂਦੇ ਕਾਫਲੇ) ਅਤੇ (ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਅਰਦਾਸ) ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਖੰਡਿਤ ਸਰੂਪ ਚਿੱਤਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਸਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਤੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਡਾ. ਗੁਰਤਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ , ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ ਤਿੰਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਵਿਚਲੇ ਸਮਾਜ-ਸਾਸਤਰ ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਭੂਮੀ ਦੇ ਖੰਡਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਭੈਅ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ-ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਤੌਰ ਵਿਚੋਂ ਨਜ਼ਰ ਆ

ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਤੇ ਉਸ ਖੰਡਿਤ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਖੰਡਿਤ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਭੈਅ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਤੀ ਜੋ ਡਰ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਲਗਾਤਾਰ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਪ੍ਰੋ. ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ ਉਸ ਡਰ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਬੋਝ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ-ਜਗਤ ਵਿਚ ਉਠਾ ਕੇ ਚਲਦਾ ਹੈ।²

ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਦਸ ਵਰ੍ਹੇ ਸਾਂਝੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਉਜੜ ਕੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਸੀ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ 1966 ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦੁਬਾਰਾ ਵੰਡ ਅਤੇ 1984 ਦੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਨੂੰ ਉਹ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਅਖੰਡਿਤ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੀ ਅਖੰਡਿਤ ਤੇ ਖੰਡਿਤ ਚੇਤਨਾ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਕਾਰਨ ਜਿੰਨੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜਾਨੀ ਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗਣਾ ਪਿਆ। ਇਸਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਸਟੀਫਨ ਪੀ. ਲੰਡਾਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ:

ਬੁਲਗਾਰੀਆ ਤੇ ਯੂਨਾਨ ਵਿਚਕਾਰ 1919 ਦਾ ਨੌਵੀਲੀ ਸਮਝੌਤਾ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨ ਤੇ ਤੁਰਕੀ ਵਿਚਕਾਰ 1923 ਦਾ ਲਾ-ਉਸਾਨ ਸਮਝੌਤਾ ਦੋਹਾਂ ਕਾਰਨ ਵੀਹ ਲੱਖ ਲੋਕ ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਹੋਏ।³

“ਪਰੰਤੂ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ 80 ਲੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਕੀਤੀ।...ਬੁਲਗਾਰੀਆ ਤੇ ਯੂਨਾਨ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਘਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਦੇਸ ਛੱਡਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇ ਜਾਣ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਪੂਰੇ ਮੁੱਲ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗਣਾ ਪਿਆ।”⁴ ਇਸ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਇਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਵੰਡ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਅਨੁਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜ ਤੋਂ ਛੇ ਲੱਖ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਤੇ ਲੁੱਟ ਖੋਹ ਦੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋਣੇ ਪਏ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਲੁੱਟੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਬਰੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਵੰਡ ਦੀ ਇਸ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ‘ਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦਾ ਦਰਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹਰ ਅੱਖ ਨਮ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਲੰਬਾ ਸਮਾਂ ਇਸ ਧੁਰੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ। ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ (ਕੁਰਲਾਉਂਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ) ਭਾਵੇਂ 1984 ਈ. ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਵੰਡ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਹਿ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਸ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਚਿੱਤਰਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੌਲਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਮਹਿਬੂਬ ਦੇ ਇਸ ਵੰਡ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਹਿਣ ਸੰਬੰਧੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ:

1947 ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਰਾਤ ਦੇ ਨੌਂ ਜਾਂ ਦਸ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਸਦਾ ਲਈ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ। ਰਾਤ ਉਤਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ 233 ਚੱਕ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੱਡਿਆਂ, ਹੋਰ ਸਵਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਲੋਕਾਂ ਸਮੇਤ ਆਪਣੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਅਲਵਿਦਾ ਆਖੀ।...ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਉੱਪਰ ਢਾਹੇ, ਉਸ ਦੀ ਅਮਿਟ ਛਾਪ ਲੇਖਕ ਦੇ ਦਿਲ ’ਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ।⁵

ਅੱਜ ਵੀ ਕਵੀ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਵੀਰਾਨ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਰਲਾਉਂਦੇ ਕਾਫ਼ਲਿਆਂ ਅਤੇ ਬੇਪਤੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਮਾਸੂਮ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਜਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ:

ਵੱਗੀ ਵਾ, ਤੇ ਕਬਰਾਂ ਚੁੰਨੀਆਂ ਵੇ

ਕਿੰਵ ਦਰਦ ਛਪਾਉਣ ਵਿਛੁੰਨੀਆਂ ਵੇ

ਮੈਨੂੰ ਦਿਸਨ ਕਾਫਲੇ ਰੋਹੀਆਂ ਵਿਚ

ਜਦ ਨਜ਼ਰ ਮਸੀਤ ਦੀ ਚੁੰਨੀਆਂ ਵੇ

ਰੁੱਤਾਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਤੇ ਡੋਲਣ ਅੱਕ ਖੰਭੀਆਂ

ਲੀਰੋ ਲੀਰ ਉਡੋਂਦੀਆਂ ਚੁੰਨੀਆਂ ਵੇ।

(ਝਨਾਂ ਦੀ ਰਾਤ, ਪੰ. 416)

ਕਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਉੱਚੇ ਮਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਸੁਰਤ 'ਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਲੋਪ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਜਥੇ ਬੇਵਸ ਤੇ ਲਾਚਾਰ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ :

ਪ੍ਰਲੈ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਲਸਕਰ

ਬੇਬਸ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਭੰਨੇ।

(ਝਨਾਂ ਦੀ ਰਾਤ, ਪੰ. 683)

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਜਨੂੰਨ ਇੰਨਾ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਬੇਹੁਰਮਤੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਸਨ:

ਡੇਰੇ, ਬਾਲ, ਜਨਮ ਤੇ ਪੰਜੇ

ਖਾਲੀ ਚੁੱਪ ਰੇਤ ਵਿਚ ਕੰਬੇ

ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਢਹਿਣ ਗੁਰੂ ਘਰ ਮੇਰੇ

ਕਾਲੀ ਰੇਤ ਦਿਸੇ ਚੌਫੇਰੇ।

(ਝਨਾਂ ਦੀ ਰਾਤ, ਪੰ. 704)

ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਅਜਿਹੀ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਕਵੀ ਨੂੰ ਕੁਲ ਕਾਇਨਾਤ ਹੀ ਇਸਦੇ ਮਾਤਮ ਵਿਚ ਵੈਣ ਪਾਉਂਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੀ ਮਸਜਿਦਾਂ, ਕੀ ਸਰੂ ਕੀ ਕਰੀਰ, ਕੀ ਰੋਹੀਆਂ, ਸਭ ਕੁਝ ਇਸ ਜਨੂੰਨੀ ਹਨੇਰ ਗਰਦੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੋਹਲ ਜਿੰਦਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਸੈਅ ਸਦੀਵੀ ਧਰਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਹੀ:

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਮਸਜਿਦਾਂ ਰੋਵਣ

ਪਰੇ ਪਰੇ ਵਿਚ ਰੋਹੀਆਂ

ਬਾਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੂਫੀ ਰੁਲਦੇ

ਢੁੰਡਣ ਵਾਜਾਂ ਖੋਹੀਆਂ

ਕੁਲ ਜਿਮੀ ਹੈ ਮਸਜਿਦ ਤੇਰੀ

ਕਿਹਾ ਜਿਮੀ ਨੇ ਦੂਰੋਂ

ਬਾਗ ਪੁਰਾਣੇ ਸੁਣ ਇਹ ਜਿੰਦਾਂ

ਹੱਸੀਆਂ ਹੱਸ ਕੇ ਰੋਈਆਂ।

(ਝਨਾਂ ਦੀ ਰਾਤ, ਪੰ. 610)

“ਆਪਣਾ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਬੇਗਾਨੇ ਦੇਸ਼ ਜਾ ਰਹੇ ਕਾਫਲਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਵੀ ਤਰਸਯੋਗ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਾਫਲੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਪਿਆਸੇ ਮਰ ਰਹੇ ਸਨ”⁶, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਇਹ ਕਰੋਧੀ ਵੀ ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਨਦੀਆਂ ਲੰਘਦੇ ਪੂਰਾਂ ਨੂੰ ਡੁਬੋ ਵੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ:

ਤੀਜੇ ਪਹਿਰੇ ਰੈਣ ਦੇ

ਨਦੀਆਂ ਡੋਬਣ ਪੂਰ

ਰੋਂਦੀ ਕਾਫਲੇ ਵੇਖਦੀ

ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਓਹਲੇ ਹੂਰ।

(ਝਨਾਂ ਦੀ ਰਾਤ, ਪੰ. 696)

ਯਤੀਮ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਬਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਦਿਲ ਚੀਰਵੀਆਂ ਹੂਕਾਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਫਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਬਾਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਪੇ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਸ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ, ਝਾੜੀਆਂ ਪਿਛੇ ਪਏ ਵਿਲਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਈ ਮਾਪੇ ਆਪਣੇ ਬਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਕੁਝ ਲੀਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲਾ ਮਨ ਭਰ ਰਹੇ ਸਨ :

ਮਲਿਆਂ ਉਹਲੇ ਬੱਚੜੇ ਰੋਂਦੇ

ਕੌਣ ਲਹੂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਧੋਂਦੇ

ਲੱਭ ਲੱਭ ਭਾਰ ਕਾਫਲੇ ਢੋਂਦੇ

ਬਾਬਲ ਅੱਖੀਆਂ ਨਾਲ ਲਗਾਂਦੇ

ਗੰਢ ਨਿਮਾਣੀਆਂ ਲੀਰਾਂ ਦੀ।

(ਝਨਾਂ ਦੀ ਰਾਤ, ਪੰ. 612)

ਕਵੀ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਰਨ ਮਰਾਉਣ 'ਤੇ ਉਤਾਰੂ ਹੋਏ ਲੋਕ ਕੋਈ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਹੀ ਯਾਰ ਮਿੱਤਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਚਿੱਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਜ਼ੁਲਮੀ ਹਨੇਰੀ ਵਿਚ ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਾਏ ਦੀ ਪਛਾਣ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਫਿਰਕੂ ਜਨੂੰਨ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਮੁਫ਼ਾਦਾਂ ਲਈ ਸ਼ਹਿ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ:

ਮੈਂ ਯਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮੋਇਆ

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ 'ਚ ਖੋਇਆ

ਮੇਰਾ ਮਨ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਹੋਇਆ

ਮੁੱਦਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਇੰਝ ਸੁਣੀ ਮੈਂ

ਵਾਜ਼ ਵਿਛੜੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਦੀ।

(ਝਨਾਂ ਦੀ ਰਾਤ, ਪੰ. 657)

ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਵਹਿਸ਼ਤੀ ਜਨੂੰਨ ਇੰਨਾ ਘਰ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੇ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਬਰੀ ਉਧਾਲਣ ਸਮੇਂ ਸਭ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਪਤੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹਰ ਦਲੇਰ ਪੁਰਸ਼ ਵੀ ਹੌਸਲਾ ਛੱਡ ਬੈਠਾ ਸੀ:

ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਅਸਵਾਰ ਸੀ ਕੋਹੇ

ਟੁੱਟੇ ਸੀਂਹ ਦੇ ਜੇਰੇ

ਜਦੋਂ ਸੀ ਧੀਆਂ ਦੀ ਪੱਤ ਰੋਲੀ

ਸਾੜ ਕੇ ਬਾਬਲ ਵਿਹੜੇ

(ਝਨਾਂ ਦੀ ਰਾਤ, ਪੰ. 623)

ਮਹਿਬੂਬ ਆਪਣੀ ਇਸ ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਕਰਦੀ ਪੁਸਤਕ (ਕੁਰਲਾਉਂਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ) ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਖੁਦ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਜਦੋਂ ਵਫ਼ਾ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਮਿਆਰ ਡਿਗ ਪੈਣ, ਤਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰੂਹ ਦਾ ਅਸਲੀ ਕੇਂਦਰ ਛੱਡਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਰੂਹ ਵਿਚੋਂ ਬੇਵਾਈ ਦੀਆਂ ਸਭ ਲਾਅਨਤਾਂ ਮੁੱਕਣ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਅਸਲੀ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲ ਪਰਤਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।”⁷ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਜੋ ਚਿੱਤਰਨ ਮਹਿਬੂਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਉੱਚੇ ਮਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਡਿਗਣਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਹਿਬੂਬ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਜਿਵੇਂ ਬਹਾਰ ਆਉਣ ’ਤੇ ਅੰਗੂਰ ਦੀ ਵੇਲ ਬਾਂਝ ਪਰਬਤਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਉਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਮਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਖਮਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਪਏ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਭਰ ਦੇਵੇਗਾ।”⁸

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਸੋਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਲੋਕਧਾਰਾ, ਪੰ. 11
2. ਡਾ. ਗੁਰਤਰਨ ਸਿੰਘ, ਅੰਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਪੰ. 89
3. ਸਟੀਫਨ ਪੀ. ਲੰਡਾਜ਼, (ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ), ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਅਨੁ.) ਵਿਚੋਂ ਉੱਧਰਿਤ, ਪੰ. 118
4. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ, ਪੰ. 118
5. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ, ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ ਦੀ ਕਾਵਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ (ਕੁਰਲਾਉਂਦੇ ਕਾਲੇ ਦੇ ਆਧਾਰ) ਤੇ), ਪੰ. 9
6. ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ, ਝਨਾਂ ਦੀ ਰਾਤ, ਪੰ. 589
7. ਉਹੀ, ਪੰ. 578
8. ਉਹੀ, ਪੰ. 590

ਡਾ. ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ

ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ

ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰ

ਬਰਨਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨੇੜਲਾ ਇਲਾਕਾ ਸਾਹਿਤਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਕਵੀ ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਰਨਾਲੇ ਦੀ ਸਰਜਮੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਚੱਲੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਹਿਤਕ ਲਹਿਰਾਂ ਸਿਰਜਨ ਲਈ ਆਧਾਰ-ਭੂਮੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਰਨਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਛੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਧਾਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਚੱਲੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਧਾਰਾਵਾਂ ਤੇ ਅੰਦੋਲਨਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਪਣੇ ਯੁੱਗ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਸੁਚੇਤ ਸਾਂਝ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਜੁਝਾਰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਕਵੀ ਜੁਝਾਰ ਕਾਵਿ ਦੇ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼ ਘੜਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਦਸਤਪੰਜਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀ ਬੌਧਿਕ ਤੇ ਕਾਵਿ ਸਮੱਰਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀ, ਰਵਿੰਦਰ ਭੱਠਲ, ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ, ਜੈ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਸ਼ਲ, ਸੀ. ਮਾਰਕੰਡਾ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਬਰਾੜ, ਕੇਵਲ ਸੂਦ, ਕੌਰ ਚੰਦ ਰਾਹੀ, ਆਦਿ ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ-ਕਾਵਿ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਤੇ ਹਿਤ ਮੁਤਾਬਕ ਜੁਝਾਰ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਨਾਲ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਉਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਾਨ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਜੁਝਾਰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੱਤਰਵਿਆਂ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਚੱਲੀ ਨਕਸਲਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਜਿਥੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਸਿਆਸੀ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਆਦਿ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਉਥੇ ਇਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਉਤੇ ਗਹਿਰੀ ਛਾਪ ਛੱਡੀ। ਇਸ ਛਾਪ ਕਾਰਨ ਹੀ ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪੂਰਵਲੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਮਹੌਲ ਨਾਲ ਰਚਨਾਤਮਕ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸਿਆਸੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਉਪਜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸੀ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜੁਝਾਰੂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦੀ ਹੋਈ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਤਤਕਾਲੀਨ ਜਗੀਰੂ ਤੇ ਪ੍ਰੰਜੀਵਾਦੀ ਸੁਹਜ ਨਾਲ ਦਸਤਪੰਜਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਤਤਕਾਲੀਨ ਪਿਛਾਂਹਖਿਚੂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਉਲਝਦੀ ਹੋਈ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹ ਤੁਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੁਹਾਵਰਾ ਤੇ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਜਿਥੇ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਉਸਾਰੂ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦੀ ਹੋਈ ਤਤਕਾਲੀਨ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਕਲਾਬੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਇਹ ਸਾਮੰਤੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੀ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਤੋੜਦੀ ਵੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਾਸ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਕਲਾਮ ਮਿਰਜ਼ਾ' ਵਿੱਚ 'ਮਿਰਜ਼ੇ' ਦੀ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲਾ ਕਾਵਿ-ਪਾਤਰ 'ਮਿਰਜ਼ਾ' ਬੁਰਜੂਆ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ

ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਵੇ

ਹੋ ਸਕਦੈ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਕੱਢਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ

ਮੈਨੂੰ ਰੋਟੀ ਉਧਾਲ ਲਏ

ਤੇ ਜਾਂ ਮੈਂ ਜੰਡ ਦੀ ਬਜਾਏ

ਕਿਸੇ ਕੁਰਸੀ ਦੇ ਥੱਲੇ

ਜਾਗਦਾ ਹੀ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵਾਂ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇਖੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਗਹਿਣੇ ਧਰਨ ਦਾ ਨਿਹੋਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਅੱਜ ਘਾਤ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਸਾਮਰਾਜੀਏ ਵਪਾਰੀ।

ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਨੀ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਹੜੀ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਯਾਰੀ,

ਸਾਡੀ ਧੁੱਪ ਨਾਲ ਮੱਸਿਆ ਕਲੇਸ਼ ਨਾ ਕਰੇ,

ਆਖਣਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ,

ਉਹ ਗਹਿਣੇ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਨਾ ਧਰੇ।

ਜੁਝਾਰੂਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਬੁਰਜੂਆ ਸਰਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫਰਤ, ਰੋਹ ਤੇ ਬੇਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਹੈ। ਤਤਕਾਲੀਨ ਸਥਾਪਤ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਨਵੇਂ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਬੁਰਜੂਆ ਲੋਕਤੰਤਰ ਤੇ ਬੁਰਜੂਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਕੀਮਤਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਕਾਰਦੀ ਵੀ ਹੈ। ਜੁਝਾਰੂ ਕਵੀ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਚੇਤੰਨ ਹੈ ਕਿ ਬੁਰਜੂਆਜ਼ੀ ਆਪਣੇ ਜਮਾਤੀ ਹਿਤਾਂ ਅਨੁਕੂਲ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਲੋਕ ਚੇਤਨਾਂ ਉੱਪਰ ਸਥਾਪਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸਰਦਾਰੀ ਦੀ ਪੂੜ ਨੂੰ ਉਤਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਦੀਪ ਗਰੇਵਾਲ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬੁਰਜੂਆ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਦੇ ਮਖੌਟੇ ਨੂੰ ਉਤਾਰਦੀ ਹੋਈ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ ਪਾਰਲੀਮਾਨੀ ਸਿਆਸਤ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕਦੀ ਹੈ:

ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਇਥੇ ਬੇਲਾਗ ਕੰਜਰੀ ਹੈ

ਜੋ ਸੇਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਬੇਝਿਜਕ ਦਾਮਨ ਪਸਾਰਦੀ ਹੈ...
ਰਾਜਸੱਤਾ ਲਾਸ਼ਾਂ ਢੋਣ ਵਾਲੀ ਰੇਹੜੀ ਹੈ
ਵਿਰੋਧੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ
ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਮਰਾਸਣਾਂ ਹਨ
ਜੋ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸੋਗ ਵੇਲੇ
ਛਾਤੀ ਪਿੱਟਦੀਆਂ ਹਨ
ਇਥੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਆਦਮੀ ਦੀ ਨਹੀਂ

ਸਿਰਫ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। (ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਬੋਲ)

ਜੁਝਾਰੂਵਾਦੀ ਕਵੀ ਕੇਵਲ ਬੁਰਜੂਆ, ਸਿਆਸਤ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਚੁਣੌਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਸਗੋਂ ਉਹ ਬੁਰਜੂਆ ਸੁਹਜ ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਚੁਣੌਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿਆਸੀ ਮਨੋਰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਹੱਦ ਚੇਤੰਨ ਹਨ ਉਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਸੰਵਾਦ ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪੂਰਵਲੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਤੇ ਧਾਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅਰਥ-ਵਿਹੂਣੀ ਸ਼ਬਦ ਘਾਤਤ, ਸਿਧਾਂਤਹੀਣ ਰੈਡੀਕਲਤਾ ਤੇ ਕਲਾਕਾਰ ਦੀ ਅਖੌਤੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੇ ਕਮੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਖਟਕੜ ਦੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਕਵਿਤਾ ਅੰਨੀ, ਬੋਲੀ, ਗੁੰਗੀ, ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਅੰਨੀ, ਬੋਲੀ, ਗੁੰਗੀ ਪਰੰਪਰਾ
ਨਾ ਸਾਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕਦੀ ਹੈ
ਅਸਾਂ ਅੱਜ ਕੀਤੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਹੈ

ਕਿਉਂਕਿ ਹੈ ਉਰੇ ਹੀ ਸੀਮਾ

ਤੇ ਘੇਰਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟਾ

ਪਰੇ, ਸੱਚ ਹੈ ਇਸ ਸੀਮਾ ਤੋਂ

ਕੱਲ ਕੋਈ ਵਾਹੇਗਾ ਜੇ ਦਾਇਰੇ

ਉਰਾਂ ਹੀ ਕੱਲ ਦੇ ਸੱਚ ਤੋਂ

ਬਗ਼ਾਵਤ ਫੇਰ ਵੀ ਕਰਨੀ

ਬਗ਼ਾਵਤ ਫੇਰ ਨਾ ਟਲਣੀ

ਬਗ਼ਾਵਤ ਜੀਂਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦਾ ਲੱਛਣ ਹੈ।

ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਕਵੀ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨੀ ਤੇ ਦਲਿਤ ਵਰਗ ਦੇ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਚਿਤਰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੇ ਦਮਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਿਆਸੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਵਸਤੂ ਤੇ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਤਜਬਰੇ ਅਤੇ ਦਲਿਤ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੁਚੇਤ ਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੋਏ ਪਾਠਕ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਮੁਹਾਵਰੇ ਕਾਰਨ ਬਾਕੀ ਕਾਵਿ ਧਾਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਮਕਾਨਕੀ ਨਿਖੇਧ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਰਚਨਾਤਮਕ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਤਤਕਾਲੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਲੋਕ ਮੁਖੀ ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੀ ਲਲਕਾਰਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਬੁਰਜੂਆ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਗੁਰੀਲਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਤਤਕਾਲੀਨ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੋੜ ਮੰਨਦੀ ਹੋਈ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਜੁਝਾਰੂ ਨਾਇਕਤਿਵ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ 'ਤੇ ਬਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਦਲਾਲ ਬੁਰਜੂਆਜ਼ੀ ਅਤੇ ਪਾਰਲੀਮਾਨੀ

ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਖੱਬੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਗੱਠਜੋੜ ਦੀ ਸੋਧਵਾਦੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਵੀ ਨਕਾਰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ ਤੇ ਗੁਰਦੀਪ ਗਰੇਵਾਲ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਨਜ਼ਮਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ:

...ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਗਊ ਵੱਢੇ ਨੂੰ

ਸਾਡੀਆਂ ਫਸਲਾਂ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਲੈ

ਤੂੰ ਫਸਲਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਚਾਰੇਂ

ਤੇ ਦੁੱਧ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਚੋ ਆਵੇਂ।

(ਕਰਤਾਰ ਕੈਂਥ, ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਬੋਲਦਾ ਹੈ)

ਕਾਗਜ਼ਾਂ 'ਚ ਜਾਗੇ ਵਿਦਰੋਹ ਤਾਂ

ਤੁਸੀਂ ਕਈ ਵਾਰ ਤੱਕੇ ਨੇ

ਤੁਸੀਂ ਵੇਖੇ ਹੋਣੇ ਨੇ ਉਹ ਵੀ ਲੋਕ

ਜੋ ਰਾਵਣ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹੁਣ ਦੀ ਮਸ਼ਕ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸੀ

ਇਕ ਦਿਨ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ

ਉਸਦਾ ਗਿਆਰਵਾਂ ਸਿਰ ਬਣਕੇ ਉਗ ਆਏ (ਗੁਰਦੀਪ ਗਰੇਵਾਲ)

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬੁਰਜੂਆ ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਆਦਿ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਭੰਬਲਭੂਸੇ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਸੁਧਾਰਵਾਦ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਆਰਥਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਸਮਝਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਕਿਸਾਨ-ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸਮਝ ਉਤੇ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਹੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਿਰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਕਵੀ ਅਹਿੰਸਾਵਾਦੀ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲੋਕ-ਯੁੱਧ ਦਾ ਸਮੱਰਥਨ ਕਰਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਾਸ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਜਾਂ ਹੋਰ

ਬੁਰਜੂਆ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਗਾਂਧੀਵਾਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਪਰਦਾ ਫਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀਆਂ
ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਸ਼ਾਂਤੀ ਚਗਲੇ ਹੋਏ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਚੋਂ

ਡਿਗਦੀ ਰਾਲ ਹੈ।

ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਲੈਂਦੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ

ਵਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬਾਹਾਂ ਦਾ ਟੁੰਡ ਹੈ।

ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਖੱਦਰ ਦੀ ਚਮਕ ਹੈ

ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ

ਜਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਜਾਂਘੀਆ ਹੈ

ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਤਣੀਆਂ ਨੂੰ

ਚਾਲੀ ਕਰੋੜ ਬੰਦੇ ਫਾਹੇ ਲਾਉਣ ਖਾਤਰ

ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਅਮਲ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ
ਕਵਿਤਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਲੋਕ-ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸੰਤ
ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ, ਪਾਸ਼, ਦਿਲ, ਆਦਿ ਲੋਕ ਕਵੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ
ਹੈ। ਇਹ ਕਵੀ ਕੇਵਲ ਕਵੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਗ
ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਯੋਧੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ 'ਤੇ ਕਟਾਖਸ਼
ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ ਦੀ
ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਕਵਿਤਾ 'ਸਰਕਾਰੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ' ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ
ਲੋਕਪੱਖੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰ ਨਿਖੇੜ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਲੋਕ ਪਿਆਰ ਦੀ ਗੁੱਥੀ ਜੇ ਖੋਲਦਾ ਨਾ,
ਕਵਿਤਾ ਕਰਦੀ ਨਾ ਕਦੇ ਖੁਆਰ ਮੈਨੂੰ।
ਨਾਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ,
ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਨਾਲੇ ਸਰਕਾਰ ਮੈਨੂੰ।
'ਤਿੰਨ ਬਾਂਦਰਾਂ' 'ਤੇ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਲਿਖ ਕੇ,
ਹੁਣ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਛਪਵਾਈ ਹੁੰਦੀ।
ਜਿਹੜੀ ਆਪ ਵਿਕਦੀ ਆਪੇ ਵੇਚ ਲੈਂਦੇ,
ਰਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਸਕੂਲਾਂ ਲਗਵਾਈ ਹੁੰਦੀ।
ਪੱਠੇ ਬਲਦਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਪਾਉਂਦੀ,
ਤਵਾ ਸਾਡਾ ਸਪੀਕਰ 'ਤੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ।
ਟੈਲੀਵੀਯਨ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਮੁਟਿਆਰ ਦੇ ਨਾਲ,
ਸਾਡਾ ਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਬੱਝ ਜਾਂਦਾ,
ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਗੀਤ ਲਿਖਦਾ,
ਅਤਿਵਾਦੀ ਕਹਿ ਉਸਨੂੰ ਧੁਮਾਈ ਜਾਂਦੇ,
ਵਾਹ! ਵਾਹ! ਥਾਣੇ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ,
ਕਾਮਰੇਡ ਵੀ ਵਿਚੋਂ ਅਖਵਾਈ ਜਾਂਦੇ।
ਲੋਕ ਪਿਆਰ ਦਾ ਕਿਹਾ ਤੈਂ ਵਰ ਦਿੱਤਾ,
ਕਿ ਸਾਡੇ ਲੱਗੀ ਸ਼ਰਾਪਾਂ ਦੀ ਝੜੀ ਰਹਿੰਦੀ।
ਲੈ ਕੇ ਕੱਢਨ ਸਰਹਾਣੇ ਹਾਂ ਨਿੱਤ ਸੌਂਦੇ,
ਚੱਤੋ ਪਹਿਰ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਮੜੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਕਵੀ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪੀਰ-ਪੈਗੰਬਰ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਨੰਦ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਸ਼ਬਦ ਘਾੜਾ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਧੁਰਕੀ ਬਾਣੀ ਵਾਂਗ ਕਵਿਤਾ ਅਹੁੜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਇਹ ਕਵੀ ਲੋਕ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਸਿਆਸੀ ਵਿਚਾਰਕ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਿਆਸੀ ਸਰਗਰਮੀ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁਝਾਰ-ਕਾਵਿ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਲੋਕ ਯੁੱਧ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਯੁੱਧ ਬੁਰਜੂਆ ਹਕੂਮਤ ਬਨਾਮ ਦਲਿਤ ਤੇ ਕਿਸਾਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤੀ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕ ਅਧਾਰ ਵਿੱਚ ਆਈ ਤਬਦੀਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਆਧਾਰ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਨਵੇਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਜੁਝਾਰ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਜਿਥੇ ਬੁਰਜੂਆ ਸੁਹਜ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧਕ ਚੁਣੌਤੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਉਥੇ ਇਸ ਨੇ ਨਵੇਂ ਮਾਪਦੰਡ ਵੀ ਸਿਰਜੇ। ਇਸ ਨੇ ਦਲਿਤ ਤੇ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਵੇਂ ਕਾਵਿ-ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲਾ ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਮਰੱਥਾ, ਉਚੇਰੀ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸੁਰ ਰਾਹੀਂ ਜੰਗ ਲੜਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਕਵਿਤਾ ਸਿਰਫ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਅੰਤਰ-ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਬੌਧਿਕ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਅਮਲ ਹੈ। ਜੁਝਾਰ ਕਵੀ ਖੁਦ ਸਿਆਸੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜੁਝਾਰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਾਇਕ ਵੀ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਜੁਝ ਰਿਹਾ ਨਾਇਕ ਹੈ। ਖਰਵੀ ਤੇ ਵਿਸਫੋਟਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈਂਦੀ ਹੋਈ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪੂਰਵਲੀਆਂ ਕਾਵਿ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਮਾਤੀ ਹਿਤ ਤੇ ਮਨੋਰਥ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਜੁਝਾਰ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰਯੋਗਵਾਦੀ ਕਾਵਿ ਦੀ ਅਰਥਹੀਣਤਾ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਇਹ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਹਿਮ

ਰੋਲ ਵੀ ਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਖੇਤ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ, ਸਨਅਤੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਤੇ ਛੋਟੀ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਜਮਾਤੀ ਹਿੱਤਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਕਾਵਿ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੱਧ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ। ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਕਵੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਜੱਦੋ ਜਹਿਦ ਤੇ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪੱਧਰ ਬਹੁਤ ਨੀਵਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਤਕਦੀਰਾਂ ਦੇ ਖੁਦ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪਿਛਾਂਹਖਿਚੂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁੱਤੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਨੀਵੇਂ ਪੱਧਰ ਦੀ ਚੇਤਨਾ 'ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਦੁੱਖ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਅਜੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਚੁੰਝ ਹੈ ਖਾਲੀ, ਵਿਹਲਤ ਰੱਜ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਨੇ।

ਮੁੱਲਾਂ, ਪੰਡਤ, ਭਾਈ, ਧਰਮ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਕਹਾਂਦੇ ਨੇ।

ਅਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਾਇਆ ਉਤੇ ਸਾਇਆ ਹੈ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦਾ।

ਅਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਤਕਦੀਰਾਂ ਦਾ।

ਅਜੇ ਕਿਸੇ ਬੇਵਸ ਜਿਸਮ ਦਾ ਮਿਲਦਾ ਇਥੇ ਭਾੜਾ ਏ।

ਅਜੇ ਨਾ ਸੁੱਤੀ ਜਨਤਾ ਜਾਗੀ ਅਜੇ ਹਨੇਰਾ ਗਾੜਾ ਏ।

ਅੱਜ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਿਆਸੀ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ 'ਤੇ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਜੁਝਾਰ-ਕਾਵਿ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੂਚਨਾ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਵ-ਸਾਮਰਾਜੀ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਉਣ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰੁਸਤ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਅੱਜ ਇਸ ਝੂਠ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਕਾਰਜ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਕਵੀ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਰੋਧੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਪੱਖੀ

ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵੱਲ ਮੋੜੇ। ਜੇਕਰ ਅਜੋਕਾ ਕਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਜੁਝਾਰੂ ਵਿਰਸਾ ਮੌਜੂਦਾ ਬੁਰਜੂਆ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੋ, ਅੱਜ ਦੇ ਕਵੀ ਦਾ ਇਹ ਮੁਕੱਦਸ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਦਾਸੀ, ਪਾਸ਼, ਦਿਲ ਆਦਿ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਵਾਰਸ ਬਣ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁਖ-ਦਰਦਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾਵੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਫਰਜ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਵਿੱਚ ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਕੰਮੀਆਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ ਬਣ ਕੇ ਮਘ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲਗੋ ਮਹਿੰਦਰ ਸਾਥੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਉਸ ਸ਼ੇਅਰ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹਾਂਗਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਚੇਤਨਾ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਬਾਲਣ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਬਾਲ ਕੇ ਚੱਲਣਾ, ਜਦੋਂ ਤਕ ਰਾਤ ਬਾਕੀ ਹੈ।

ਸੰਭਲ ਦੇ ਹਰ ਕਦਮ ਰੱਖਣਾ, ਜਦੋਂ ਤਕ ਰਾਤ ਬਾਕੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਭੀਮ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਰਕ: 98149-02040

ਸੁਰਿੰਦਰ ਧੰਜਲ ਦੀ ਪੁਸਤਕ “ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਟ”:

ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਕਵਿਤਾ

ਤੁਸੀਂ ਲੋਹੇ ਦੀ ਕਾਰ ਝੁਟਦੇ ਹੋ / ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਲੋਹੇ ਦੀ ਬੰਦੂਕ ਹੈ

ਮੈਂ ਲੋਹਾ ਖਾਧਾ ਹੈ / ਤੁਸੀਂ ਲੋਹੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ (ਪਾਸ਼)

ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਲੋਹਾ ਬੀਜੀਏ

ਕੱਲ੍ਹ ਅਤੇ ਇਕੱਲ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੀਏ / ਅੱਜ ਦੀ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਲਿਖੀਏ

ਅਤੇ / ਬਾਕੀ ਬਚਦੀਆਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ

ਭਲਕ ਦੇ ਸੂਰਜਾਂ ਵਾਸਤੇ / ਚੌਹੀਂ ਕੂਟੀਂ ਖਿੰਡਾ ਦੇਈਏ (ਧੰਜਲ)

ਲੋਹ ਯੁਗ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਵੀ, ਪਾਸ਼ ਅਤੇ ਧੰਜਲ ਨਕਸਲਬਾਤੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ। ਉਦਾਸੀ, ਦਿਲ, ਹਲਵਾਰਵੀ, ਖਟਕੜ, ਸੰਤ ਸੰਧੂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੀਪ ਗਰੇਵਾਲ ਆਦਿ ਕਈ ਹੋਰ ਨਾਮਵਰ ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਕਵੀ ਵੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸੂਰਜਾਂ ਦੇ ਹਮਸਫਰ ਨੇ ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਧੰਜਲ ਸਾਨ ਉੱਪਰ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨਾਵਲਿਸਟ ਨੇ ਡਾ. ਧੰਜਲ ਨੂੰ ਦਾਦ ਦੇ ਰੂਪ ਖਤ ਵਿਚ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ, “ਅੱਜ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਕਾਗਜ਼ੀ ਜਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਯੁਗ ਦੀ ਗੁਲਦਾਉਦੀਆਂ ਵਿਚ ਪਲਣ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ। ਲੋਹੇ ਦੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਅਨੁਭਵ ਬੜੇ ਸੱਜਰੇ ਅਤੇ ਨਰੋਏ ਹਨ।”

ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਸੱਜਰੇ ਤੇ ਨਰੋਏ ਰਖਦਿਆਂ ਡਾ. ਪੰਜਲ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹਕੂਮਤੀ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਦੇ ਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਸੂਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਪੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਚੇਤਨ ਕਵੀ ਬਣ ਗਿਆ. ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ 27 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦਾ ਨਵਾਂ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਟ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਿਆ. ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ 27 ਸਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਰਿਹਾ ਜਾਂ ਉੱਝ ਹੀ ਚੁੱਪ ਧਾਰ ਗਿਆ. ਉਸ ਦੀ ਤਿੰਨ ਕੋਣ (ਸਾਂਝੀ ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕ), ਪਾਸ਼ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਦਸ ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਰੰਗ ਮੰਚ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਇਕ ਪੁਸਤਕ, ਅਤੇ ਪਾਸ਼ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਸੀ (ਸਹਿ ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੁਸਤਕ) ਛਪੀਆਂ ਹਨ. ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਪਾਸ਼ ਯਾਦਗਾਰੀ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਕਨਵੀਨਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਸ਼ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ.

ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਪੰਜਲ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਧਿਅਨ ਕੀਤਿਆਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧ ਕਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਧੁਰਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ. ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਸੂਰਜਾਂ ਦੇ ਹਮਸਫਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨਵੀਂ ਪੁਸਤਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਟ ਤੱਕ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਟ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਬੰਦ, “ਫੁੱਲ ਬੇਸ਼ੱਕ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਣ ਡਾਲੂ ਤੋਂ / ਮਹਿਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਦੇ ਮਰਦੀ ਨਹੀਂ” ਤੱਕ ਇਸੇ ਸੋਚ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ. ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ. ਪਰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਪੰਜਲ ਆਪਣੀ ਉਸੇ ਸੋਚ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ. ਉੱਝ ਉਹ ਆਪ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸੋਚਣੀ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸੂਰਜਾਂ ਦੇ ਹਮਸਫਰ, ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਜਾਂ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਟ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹੋਣ. ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਪੰਜਲ ਦੀ ਵਰਗ-ਵੰਡ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਵਰਗ-ਵੰਡ ਇਸ ਵੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਰਗ-ਵੰਡ ਜਿੱਥੇ ਪਾਠਕ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਉਸ ਦੇ ਕਾਵਿ ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ

ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵੀ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ. ਪਰ ਇਸ ਵਰਗ-ਵੰਡ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਨਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਰੂਪਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵਾਚਣਾ ਬਿਹਤਰ ਰਹੇਗਾ.

ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਪੰਜਲ ਨੇ ਕਾਵਿ ਸਫਰ 'ਤੇ ਪੈਰ ਪੁਟਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਖਿਆਲੀ ਸਜਣੀ ਦੇ ਵਸਲ ਜਾਂ ਵਿਯੋਗ ਦੇ ਗੀਤ ਨਹੀਂ ਗਾਏ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕਲਮ ਚੁਕਦਿਆਂ ਹੀ ਜ਼ਾਲਮ ਹਨੇਰਿਆਂ ਸੰਗ ਜੁਝਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ:

ਉਫ! ਹੈ ਕਿੰਨਾ ਹਨੇਰਾ ਸੰਘਣਾ / ਮੌਤ ਵਰਗਾ ਘੋਰ ਛਾਇਆ ਅੰਧਕਾਰ

ਇਕ ਸੂਰਜ ਇਸ ਲਈ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ / ਰੋਜ਼ ਕਰਦਾਂ ਸੂਰਜਾਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ

(ਸੂਰਜਾਂ ਦੇ ਹਮਸਫਰ)

ਅਤੇ ਇਸ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਵੰਗਾਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ:

ਤੁਰੋ, ਕਿ ਤੁਰਨੇ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ / ਸੈਨਤਾਂ ਅੱਜ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਰਾਹਗੁਜ਼ਰ

ਨੇਰਿਆਂ ਦੀ ਹਿੱਕ ਚੀਰਨ ਵਾਸਤੇ / ਆਓ ਬਣੀਏ ਸੂਰਜਾਂ ਦੇ ਹਮਸਫਰ

(ਸੂਰਜਾਂ ਦੇ ਹਮਸਫਰ)

ਸੂਰਜਾਂ ਦੇ ਹਮਸਫਰ ਬਣਨ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਅਗਲੀ ਪੁਸਤਕ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਵਿਚ ਵੀ ਬਰਕਰਾਰ ਹੈ:

ਸੰਗੀਨਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ

ਆਪਣੀ ਹੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ 'ਚ ਕੈਦ ਹੋਣਾ / ਅਪਰਵਾਨ ਹੈ ਮੈਨੂੰ

ਫੌਜੀ ਬੁਟਾਂ ਹੇਠ ਖੰਡਰਾਤ ਜਿਹਾ ਬਣ ਜਾਣਾ / ਅਪਰਵਾਨ ਹੈ ਮੈਨੂੰ

ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਦੋਧਿਆਂ, ਫਲੀਆਂ, ਸਿੱਟਿਆਂ ਨਾਲ

ਕਲੋਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹਵਾ 'ਚ ਮੁਜਰਮਾਂ ਵਾਂਗ ਸਾਹ ਲੈਣਾ / ਅਪਰਵਾਨ ਹੈ ਮੈਨੂੰ

(ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੀ ਫ਼ਸਲ)

ਖੇਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਰਥ

ਖਾਦਾਂ, ਯਾਦਾਂ ਅਤੇ ਵਾਦਾਂ 'ਚ ਪਰੋਸ ਕੇ

ਮੇਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਪਰੋਸਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ...

(ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੀ ਫ਼ਸਲ)

ਮੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਖਾਦਾਂ, ਯਾਦਾਂ, ਵਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਾ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਜੁਗਾਲੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲ ਦੀ ਸਾਨ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ:

ਇਨਕਲਾਬ, ਬੰਦੂਕ / ਲੋਕ, ਸਟੇਟ, ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ

ਮਮਤਾ, ਮੁਹੱਬਤ / ਕਵਿਤਾ, ਕਲਾ, ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ

ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਮਹਿਜ਼ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦੇ ਨੇ

ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਅਰਥ ਤਾਂ ਮੈਂ ਖੁਦ ਭਰਨੇ ਨੇ

ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਮਹਿਜ਼ ਖਾਕੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ

ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਰੰਗ ਤਾਂ ਮੈਂ ਖੁਦ ਭਰਨੇ ਨੇ

(ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਟ)

ਪਰ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ! ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, 'ਪਸਤੌਲ ਤੇ ਬੰਬ ਇਨਕਲਾਬ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਂਦੇ ਬਲਕਿ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਣ ਉੱਤੇ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ.' ਸੁਰਿੰਦਰ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪਰੋੜਤਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਨਾ ਬੰਦੂਕ ਇਨਕਲਾਬ ਹੈ

ਨਾ ਇਨਕਲਾਬ ਮਹਿਜ਼ ਬੰਦੂਕ

ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਨਾਲੀ 'ਚ ਜਿਉਂਦੇ

ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਨਾਮ ਇਨਕਲਾਬ ਹੈ

ਡਾ. ਪੰਜਲ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪੱਲਾ ਸੂਰਜਾਂ ਦੇ ਹਮਸਫਰ ਵਿਚ ਫੜਿਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਟ ਤੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਫੜੀ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ. ਇਸ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਟਾਈਟਲ ਦੇ ਨਾਮ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ. ਸੱਤਾ ਦੇ ਗਲਿਆਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੱਤ ਐਲਾਨਾਂ ਸਾਹਵੇਂ ਹਰ ਕੋਈ ਵਿਕਣ ਤੇ ਝੁਕਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਪਰ ਇਨਕਲਾਬ ਨੂੰ ਪਰਨਾਈ ਕਲਮ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹਿੱਕ ਕੱਢ ਕੇ ਸੱਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੜ ਖੜੋਂਦੀਆਂ ਹਨ. ਕਲਮ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਇਹ ਰੰਗ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਸ਼ਾਇਰ ਦੀ ਕਲਮ

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅੱਖ ਵਾਂਗ ਦਗ ਰਹੀ ਹੈ

ਅਨਹਦ ਈ-ਮੈਗਜ਼ੀਨ/26

ਤੀਜੀ ਅੱਖ ਓਵੇਂ ਹੀ ਮਘ ਰਹੀ ਹੈ

ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਟ ਓਵੇਂ ਹੀ ਜਗ ਰਹੀ ਹੈ

ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿਚ

ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਸ਼ਹਾਦਤ ਰਲ ਰਹੀ ਹੈ

ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਟ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਬਲ ਰਹੀ ਹੈ

ਕਲਮ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ:

ਝੱਖੜ ਦੇ ਨਾਲ ਖੇਲੋਂ ਦੀਵਾ / ਵਿਚ ਤੂਫਾਨਾਂ ਨਾਵ੍ਹੇ

ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਬੱਤੀ / ਅਣਬੁਝ ਅਤੇ ਅਡੋਲ

ਪਰ ਜੇ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਕਵੀ ਉੱਝ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਭਰੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਲੋਕ ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਾਹ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇਈ ਜਾਣ, ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ. ਹੋਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਕੱਲੇ ਇਕਹਿਰੇ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਜਾਈਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਲੋਕ, ਭੀੜ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭੀੜਾਂ ਇਨਕਲਾਬ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਦੀਆਂ. ਇਸੇ ਲਈ ਇਕ ਚੇਤਨ ਕਵੀ ਹੀ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਜੋਸ਼ 'ਕੱਲਾ ਭਟਕ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਤੇ

ਹੋਸ਼ 'ਕੱਲਾ ਅਟਕ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਤੇ

ਸਾਂਭ ਲਈਏ ਬੇਮੁਹਾਰੇ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ

ਪਹਿਨ ਲਈਏ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਸ਼ ਨੂੰ।

ਜੇ ਜੰਤਾ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਹੋਸ਼ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਇਕ ਮੁੱਠ ਹੋ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਤਾਂ ਮੰਜ਼ਲ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣੀ ਅਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਦਿਉ ਦੇ ਵੀ ਨੱਥ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਜੰਤਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਨਾ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਖਾਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨੀ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ. ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੰਬਲ ਭੂਸੇ ਵਿਚ ਪਾਈ, ਲੋਕ-ਆਗੂ ਹੋਣ ਦਾ ਢੋਂਗ ਰਚਦੇ ਰਹੇ. ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪਾਰਟੀ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਬਿਖਰ ਗਈ. ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਅਲਾਦੀਨ ਦੇ ਚਿਰਾਗ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਕਾਫਲੇ ਦੇ ਮੋਹਰੀਆਂ ਨੇ ਐਲਾਨਿਆ

ਮਸੂਮ ਅਲਾਦੀਨ ਦਾ / ਚਿਰਾਗ ਹਥਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਜਾਦੂਗਰ

ਬੱਸ ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਰੁੱਖੜਾ ਹੀ ਸਮਝੋ / ਇਸ ਬਗਲੇ-ਭਗਤ ਨੂੰ

ਲਾਉਣ ਦਿਉ ਕਲਾਬਾਜ਼ੀਆਂ ਹਾਲੇ / ਹੰਭ ਕੇ ਬੈਠੇ ਦੇ ਸਿਰ 'ਚ

ਕਿਸੇ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਧਰ ਦਿਆਂਗੇ ਮੋਮ

ਪਿਘਲ ਕੇ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਪਈ / ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਸੁੱਟ

ਚੁੱਕ ਲਿਆਵਾਂਗੇ ਚਿਰਾਗ

ਕਾਫਲੇ ਦੀ ਇਕ ਨੁੱਕਰੇ / ਕੁਝ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਬੋਲ ਉਭਰੇ

'ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੋਮ ਧਰਨ ਧਰਨ ਦੀ ਥਾਂ

ਫੇਹ ਦੇਈਏ ਜ਼ਾਲਮ ਜਾਦੂਗਰ ਦਾ ਸਿਰ?'

ਕਾਫਲੇ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਕੜਕੇ:

‘ਇਹ ਸੁਆਹ ਦੀ ਉਸਤਾਦੀ ਹੈ ਭਲਾ?’

ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਬੋਲ ਛੱਡ ਤੁਰੇ ਕਾਫਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ;

‘ਸਿਰ ’ਤੇ ਮੋਮ ਧਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕਰਾਂਗੇ

ਅਤੇ ਸਿਰ ਫੇਹਣ ਦੀ ਵੀ’

ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਚੁਣ ਲਿਆ ਪਰ ਕੁਝ ਅਜੇ ਵੀ ਅਜੇਹੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ:

ਹੈਂਕੜ ਦੇ ਘੋੜੇ ’ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ

ਸੂਰਜ, ਸਾਜ਼, ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਸਾਇੰਸ

ਫੁੱਲਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਸਿਖਿਆ

ਅਸੀਂ ਸਵੈ ਵਿਚ ਉਲਝੇ, ਭੁੱਲੇ

ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਦਾਇਰਿਆਂ ਅੰਦਰ

ਮੈਂ ਨਾ ਮਾਨੂੰ ਖੇਡ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਆਪਣੀ ਹਉਮੈਂ ਵਿਚ ਗਰੱਸਿਆਂ, ਅਤੇ ਸਵੈ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆਂ ਭੁੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਵੀ ਨੇ ਸਾਵਧਾਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ: ‘...ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਦਲਦਲ ’ਚ ਲਿਬੜਿਐ / ਇਨਕਲਾਬ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰ,’ ਪਰ ਸਵੈ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਕਦੋਂ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ:

ਮੇਰੀ ਨਾਲੀ 'ਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਨੇ

ਹੈਂਕੜ, ਸਵਾਰਥ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਟੁਕੜੇ

ਏਸੇ ਲਈ ਮੇਰਾ ਹੱਥ

ਜਾਂ ਤਾਂ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਟਿਕਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ

ਜਾਂ ਮੇਰਾ ਰੌਂਦ

ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਭਰਾੜ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ

ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ੱਰਿਆਂ 'ਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਕੇ

ਕਿਣਕਿਆਂ 'ਚ ਭਸਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਹੈਂਕੜ, ਸਵਾਰਥ ਵਿਚ ਫਸਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਬੋਲ ਅਗਾਂਹ ਵਧਦੇ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਸਾਮਰਾਜੀ ਜ਼ਾਲਮ ਜਾਦੂਗਰ 'ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਰੁਖੜਾ' ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਸਿਰ ਫੇਹਣ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਧੀਨ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਇਹ ਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਇਕ ਲਹਿਰ ਬਣ, ਇਸ ਅੱਗ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਕੁੱਦ ਪਏ ਕਿ:

1. ਮਰਨ ਵਾਲੜੇ ਪੂਰੇ ਸੂਰੇ, ਮਰਦੇ ਇਕੋ ਵਾਰੀ

ਬਾਕੀ ਬਚਦੇ ਪਲ ਪਲ ਮਰਦੇ, ਹੋ ਹੋ ਟੁਕੜਾ ਟੁਕੜਾ

2. ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਰ ਜਾਣਾ ਹੀ

ਸੂਰਮਗਤੀ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

3. ਦਿਲ ਦਾ ਖੂਨ, ਰੋਹੀਲਾ ਨਗਮਾ ਬਣ ਕੇ ਜਦ ਵਹਿ ਤੁਰਦਾ

ਲੋਹ ਜੰਜੀਰਾਂ ਇੰਝ ਖੁਰਨ ਜਿਉਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਤਾਸਾ

ਰੋਹੀਲਾ ਨਗਮਾ ਗੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਗੱਜ ਵੱਜ ਕੇ ਕਿਹਾ:

ਸ਼ਬਦ ਭਗਤ ਦੇ ਹਾਂ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ, ਬੰਬ ਚਲਾਏ ਏਸ ਲਈ

ਬਿਨਾਂ ਧਮਾਕੇ ਜਾਗਣੀਆਂ ਨਾ ਬੋਲੀਆਂ ਇਹ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ

ਪਰ ਇਹ ਸਰਕਾਰਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਚਲੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਜਾਦੂਗਰ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਇਹ ਸਰਕਾਰਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ. ਉਹ ਦਾਮ, ਸਾਮ, ਦੰਡ, ਭੇਦ, ਭੈਅ, ਭਾਓ, ਧਰਮ, ਰੰਗ, ਨਸਲ, ਬੋਲੀ, ਇਲਾਕਾ, ਜਾਤ, ਗੋਤ ਜਿਹੇ ਹੱਥ ਕੰਡਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾੜ ਕੇ ਰਾਜ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਅਨਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ ਲਹਿਰਾਂ ਉਠਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ. ਕਵੀ ਨੇ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਅੱਗ ਦੀ ਇਸ ਖੇਡ 'ਚ ਬਚੇ / ਅੱਧਭੁੰਨੇ ਸਿਰਾਂ ਨੇ

ਜੋਹ ਲਿਆ ਜਾਦੂਗਰੀ ਤਪਸ਼ ਦਾ / ਸਿਖਰਲਾ ਤਾਪਮਾਨ

ਅਤੇ ਪਰਤ ਪਏ ਸਾਹਸ-ਕਦਮੀਂ / ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੇ ਅੰਗੂਰ ਭਰਨ ਤੱਕ

ਅਨਹਦ ਈ-ਮੈਗਜ਼ੀਨ/31

ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੇ ਅੰਗੂਰ ਭਰਨ ਤੱਕ:

ਅਸੀਂ ਇਕ ਜਾਨ ਬਣ ਜਾਣਾ / ਅਸੀਂ ਤੂਫਾਨ ਬਣ ਜਾਣਾ

ਜੇ ਬਦਨੀਤ ਸੰਗੀਨਾਂ / ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਬਣੀਆਂ ਨੇ

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਹੁਣ / ਖੁਦ ਅਸੀਂ ਐਲਾਨ ਬਣ ਜਾਣਾ

ਅਤੇ ਇਸ ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਜੰਗ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗੀ:

ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕਾਤਲ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਜੰਗ ਰਹੇਗਾ ਜਾਰੀ

ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਜੇ ਬੰਬ ਨਵੇਂ ਨੇ ਬੰਬ ਮੇਰੇ ਅਲਬੇਲੇ

ਕਵੀ 'ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕਾਤਲ' ਨਾਲ ਜੰਗ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਸਾਮਰਾਜ ਆਪਣੇ ਹਿਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਲਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਹੜੀ ਜੰਗ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਾਕਮ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਲਵਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਲੀ ਦਾ ਬੱਕਰਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਜੇਹੀ ਜੰਗ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੈ. ਕਵੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ:

ਜਦ ਵੀ ਜੰਗ ਦਾ ਬਿਗਲ ਕੂਕਿਆ

ਤੂੰ ਮਰਨਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਮਰਨਾ ਹੈ

ਭਵਨਾਂ 'ਤੇ ਲਹਿਰਾਉਂਦੇ ਝੰਡੇ ਘੁੱਗ ਵਸਣੇ ਨੇ

ਸਾਡਾ ਖੂਨ ਡੁਲਾ ਕੇ ਸੰਧੀ ਲਈ ਨੱਸਣੇ ਨੇ

ਸਾਡੀ ਬੇਅਕਲੀ 'ਤੇ ਹੱਸਣੇ ਨੇ

ਜੰਗਬਾਜ਼ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਜਾਣ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਬੇਅਕਲੀ ਸਮਝਣ ਪਰ ਭੁੱਖੇ ਢਿੱਡਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰੀ ਵੱਸ
ਜੰਗ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ. ਇਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਫੌਜਣ' ਹੈ. ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ
ਟੁਕ:

ਖੇਤ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸੁੰਗੜਦੇ ਗਏ

ਤੂੰ ਵੱਟਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹੱਦਾਂ ਦਾ ਰਾਖਾ ਬਣ ਗਿਆ

ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤੂੰ, ਦਸ ਮਹੀਨੇ ਤੇਰੇ ਸੁਪਨੇ

ਬੂਟ ਸਣੇ ਲੱਤ ਮਾਰਦੇ

ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ ਰਹਿੰਦੀ

ਤੂੰ ਹੱਦਾਂ ਵੱਲ

ਤੇਰੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਸੁਣਦੇ ਸੁਣਦੇ ਮੇਰੇ ਕਾਂਟੇ

ਰੱਖਿਆ ਫੰਡ ਬਣ ਗਏ

ਹੱਦਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ

ਤੂੰ ਕੀ ਦਾ ਕੀ ਬਣ ਗਿਆ:

ਰੇਡੀਓ ਲਈ ਇਕ ਖ਼ਬਰ

ਡਾਕੀਏ ਲਈ ਇਕ ਮਰਗ ਦੀ ਤਾਰ

ਡੀ.ਸੀ. ਲਈ ਇਕ ਸਿਲਾਈ ਮਸ਼ੀਨ

ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉੱਜੜੀ ਹੋਈ ਦੁਨੀਆਂ

‘ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤੂੰ, ਦਸ ਮਹੀਨੇ ਤੇਰੇ ਸੁਪਨੇ, ਬੂਟ ਸਣੇ ਲੱਤ ਮਾਰਦੇ’ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਟੁਕ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਝਟ ‘ਵਸਣਾ ਫੌਜੀ ਦੇ, ਭਾਵੇਂ ਬੂਟ ਸਣੇ ਲੱਤ ਮਾਰੇ’ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ. ਕਵਿਤਾ ‘ਫੌਜਣ’ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਲੋਕ ਬੋਲੀ, ‘ਰਾਤਾਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕੱਲੀ ਨੂੰ ਡਰ ਆਵੇ, ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆ ਜਾ ਹਾਣੀਆਂ’ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਇਕ ਟੁਕ ਹੈ:

ਕਾਲੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ‘ਚ

‘ਕੱਲੀ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਡਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ

ਪਰ ਤੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ.

ਡਾ. ਪੰਜਲ ਨੇ ਲੋਕ ਬੋਲੀਆਂ, ਲੋਕ ਬਾਤਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦੇ ਬਿੰਬਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸੁੰਦਰਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ. ਡਾ. ਪੰਜਲ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: ‘‘ਤੋਤਾ ਪੀ ਗਿਆ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਲੀ, ਨਿੰਮ ਨਾਲ ਬੂਟਦੀਏ’, ‘ਤਾਰਾ ਮੀਰਾ ਤੋੜਦੀ ਫਿਰਾਂ, ਗੋਰਿਆਂ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਨਾਲ’, ‘ਹੱਥ ਸੋਚ ਕੇ ਗੰਦਲ ਨੂੰ ਪਾਈਂ, ਨੀਂ! ਕਿਹੜੀ ਏਂ ਤੂੰ ਸਾਗ ਤੋੜਦੀ’, ‘ਲੈ ਜਾ ਨੱਤੀਆਂ ਘੜਾਲੀਂ ਪਿੱਪਲ-ਪੱਤੀਆਂ, ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੀਂ’, ‘ਅੱਡੀ ਮਾਰ ਕੇ ਨੱਚੀ ਜਦ ਬੰਤੋ ਪਿੰਡ ‘ਚ ਭੁਚਾਲ ਆ ਗਿਆ’, ‘ਰੰਨ ਨੁਾ ਕੇ ਤਲਾਅ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ, ਸੁਲਫੇ ਦੀ ਲਾਟ ਵਰਗੀ’ ਆਦਿਕ. ਡਾ. ਪੰਜਲ ਇਹਨਾਂ ਬਿੰਬਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਘੁਣ ਬਣ ਕੇ ਚੁੰਬੜੇ ਲੋਕ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਘਿਨਾਉਣੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰਕਸ਼ੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿਸਾਨੀ ਦੀ ਨਿਘਰਦੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਤੋਤਾ ਕਿਵੇਂ ਪੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਿੰਮ ਨਾਲ ਝੁਟਦੀ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਲੀ?

ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਨਾਂ ਤਾਰੇ ਮੀਰੇ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ / ਨਾ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੀ ਕੱਵਾਲੀ

ਸੱਖਣੇ ਕੰਨਾਂ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦੀਆਂ ਨੱਤੀਆਂ ਖੋਹ ਕੇ

ਪਿੱਪਲ-ਪੱਤੀਆਂ ਘੜਾਉਣ ਦਾ ਲਾਰਾ ਲਾਵਾਂ?

ਅੱਡੀ ਮਾਰ ਕੇ ਨਚਦੀ ਉਹ ਵੀ

ਪਿੰਡ 'ਚ ਭੁਚਾਲ ਲਿਆ ਦਿੰਦੀ ਸੀ.

ਖੁਦਕੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਮਨਹੂਸ ਸਾਇਆ

ਖੇਤ ਦਰ ਖੇਤ ਨਿਗਲ ਕੇ ਜਦੋਂ ਦਾ

ਘਰ ਦੇ ਕੁੱਜੇ ਭਠਲੀਆਂ 'ਤੇ ਪਿਆ ਹੈ,

ਸੁਲਫੇ ਦੀ ਲਾਟ ਵਰਗਾ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ,

ਪੱਫੜਾਂ ਦਾ ਚਿੜੀਆ ਘਰ ਲਗਦਾ ਹੈ.

‘ਭਾਬੀ ਤੇ ਗੁਆਂਢੀ ਮੁੰਡਾ’ ਕਵਿਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਧੀਆਂ ਦੇ ਕੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਤਲ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ. ਅੱਗ ਦਾ ਰੂਪ ਭਾਬੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀ ਮੁੰਡਾ ‘ਰਾਤੀਂ ਰੋਂਦੀ ਦਾ ਭਿਜ ਗਿਆ ਲਾਲ ਪੰਘੂੜਾ’ ਗੁਣਗਣਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਪਰ ਹੁਣ ਜਦੋਂ, ਕੁੱਖ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਹਸਪਤਾਲੋਂ ਘਰ ਮੁੜੀ ਗੁਆਂਢਣ ਭਾਬੀ ਦੇ ਅਥਰੂਆਂ ਭਿੱਜੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਉਹ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕਹੇ: ‘ਭਾਬੀ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਮਿੱਚੀਂ ਕਲੋਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ / ਭਾਬੀ! ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ

ਸੀ: ਤੇਰਾ ਪੰਘੂੜਾ / ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲਈ ਤੇਰੇ ਲਹੂ 'ਚ ਭਿੱਜ ਜਾਵੇਗਾ? ਭਾਬੀ! ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ...ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ.'

ਇਹ ਕਵੀ ਦੀ ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਹੀ ਕਮਾਲ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਕੋ ਸ਼ਿਅਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਲੋਕ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

ਨੱਤੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿੱਪਲ-ਪੱਤੀਆਂ ਤੱਕ, ਘੁੰਡ ਕੱਢਦੀ ਤੇ ਚੁੱਕਦੀ

ਅਰਥ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬੁਣਦੀ, ਨੱਢੀ ਵਰਗੀ ਬੁਣਤੀ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਵੀ ਨੇ 'ਅਲਾਦੀਨ ਦਾ ਚਿਰਾਗ', 'ਦਿਉ ਦੀ ਤੋਤੇ 'ਚ ਜਾਨ ਵਾਲੀ ਕਹਾਣੀ', 'ਬਘਿਆੜ ਤੇ ਲੇਲਾ', 'ਅੰਗੂਰ ਖੱਟੇ ਹਨ', 'ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ਦਾ ਮੁਰਗਾ ਬਣ ਕੇ ਬਾਂਗ ਦੇਣੀ', 'ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਤੇ ਸੁੰਦਰਾਂ ਰਾਣੀ' ਆਦਿਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ-ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ.

ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਧੰਜਲ ਇਕ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲਾ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਕਵੀ ਹੈ. ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਮੁਸੀਬਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੌਸਲਾ ਹਾਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ. ਸਗੋਂ ਹਿੱਕ ਡਾਹ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨਾਲ ਦੇ ਸਾਥੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਉਤਸਾਹਿਤ ਹੀ ਕਰਨ. ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਲਈ ਦਿਸਦੀ ਮੁਸੀਬਤ ਦਰ ਅਸਲ ਅਨੇਕ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ. ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਬਿਰਖ ਕਿਤੇ ਨਾ ਜਾਏ ਪੁੱਟਿਆ,

ਪੱਤਾ ਲੜਿਆ ਨਾਲ ਹਨੇਰੀ

ਬਾਕੀ ਪੱਤੇ ਆਖ ਰਹੇ ਨੇ

ਉੱਡ ਗਿਆ ਕਿਤੇ, 'ਨਾਕਾਮ' ਨਾ ਆਇਆ

ਡਾ. ਪੰਜਲ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਇਹੋ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਗਿਆ. ਓਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਅਤੇ ਰੰਗ-ਭੇਦ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ. ਇਸ ਵਿਤਕਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਆਮ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਬਣੀ. ਜਾਤ ਪਾਤ ਅਤੇ ਨਸਲਵਾਦ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕੋ ਮਾਂ ਦੇ ਵੈਲੀ ਪੁੱਤਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ. ਜਾਤ ਪਾਤ, ਰੰਗ ਭੇਦ ਅਤੇ ਨਸਲਵਾਦ ਪਿੱਛੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਬਖੂਬੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ. ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਚਲਾਕ ਨਸਲਪ੍ਰਸਤ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਪਿਛਲੱਗ ਬਣੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਜਦ ਤੇਰੇ 'ਚ ਕੂਕਣ ਹਿਟਲਰ, ਪਾਵਲ ਅਤੇ ਕਲੈਨ

ਬੇਚੈਨੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰੇਗਾ ਫਿਰ ਨੂਰ ਮੇਰੇ ਦਾ ਚੈਨ

ਨਸਲਵਾਦੀ ਪਿਛਲੱਗਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨੂਰ ਦਾ ਚੈਨ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ:

‘ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਰੂਹ ਹੋਏ

ਸਾਡੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੀ ਮਿਲਣੀ ਦੇ / ਅਸੀਂ ਨਤੀਜੇ

ਕਿੱਥੇ ਜੰਮਣਾ, ਇਸ 'ਤੇ ਸਾਡਾ / ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾ ਕੋਈ

ਬੋਲੀ, ਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਂਤ ਨਸਲ ਦੀ / ਨਾਮ, ਰੰਗ ਜਾਂ ਧਰਮ, ਨਸਲ ਦੀ

ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਚੋਣ ਨਾ ਸਾਡੀ

ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਘਰ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਘਰ / ਜੰਮ ਸਕਦਾ ਸੀ

ਮੈਂ ਗੋਰਾ ਤੂੰ ਕਾਲਾ ਹਬਸ਼ੀ / ‘ਹਿੰਦੂ’, ‘ਪਾਕੀ’ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ’

ਭਲਿਆ! ਤੂੰ ਕਾਲੇ, ਗੋਰੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ. ਆਪਣੇ ਖੋਲ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸੋਚ ਕਿ ਦੋ ਰੰਗਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਰੰਗ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ:

‘ਤੀਜਾ ਰੰਗ ਲਾਲ ਜਿਹੜਾ ਹੋਵੇ ਸਾਡੇ ਖੂਨ ਦਾ

ਖੂਨ ਜਿਹੜਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਨਸਲੀ ਜਨੂੰਨ ਦਾ

ਇਕ ਪਾਸੇ ਲੁੱਟੇ ਹੋਏ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲੋਟੂ ਵੇ

ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਕਾਲੇ ਗੋਰੇ ਖੁਦ ਜੂਨ ਦਾ

ਕਾਲੇ ਚਿੱਟੇ ਹੋਣ ‘ਕੱਠੇ ਰਾਤ-ਚੰਦ ਜਿਉਂ

ਭੁੱਲ ਜਾਣ ਬਾਤਾਂ ਕੂੜੀਆਂ’

ਆ! ਰੰਗ ਨਸਲ ਵਿਚ ਉਲਝਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਂਝੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਭਿੜੀਏ:

ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ ਨੇ ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਦੋ ਖੰਭ

ਰੰਗਾਂ ਨਸਲਾਂ ਤੋਂ ਹੋ ਉੱਚੇ, ਉਡੀਏ ਅਸੀਂ ਨਿਸੰਗ

ਕਵੀ ਰੰਗਾਂ ਨਸਲਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਉਠਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਤਾਂ ਹੀ ਦੇ ਸਕਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਹਨ. ‘ਸਭੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨ’, ‘ਹੱਕ ਪਰਾਇਆ’ ਅਤੇ ‘ਨੀਵਿਆਂ ਸੰਗ ਮਿਲ ਬੈਠਣ’ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਤੱਤੀ ਤਵੀ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਬਿਆਨਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਵੀ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ.

ਕਵੀ ਦੇ ਨਾਇਕ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣੇ ਹਨ. ਕਵੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਪਾਸ਼, ਉਦਾਸੀ, ਦਿਲ,

ਹਲਵਾਰਵੀ, ਖਟਕੜ, ਸੰਤ ਸੰਪੂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੀਪ ਗਰੇਵਾਲ ਆਦਿ ਕਵੀ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਬੌਧਕ ਪੱਖ ਤਾਂ ਭਾਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕੋਮਲਤਾ ਨੂੰ ਦਰਗੁਜ਼ਰ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਜਿੱਥੇ ਬੌਧਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਰੋਈ ਹੈ ਉੱਥੇ ਕਾਵਿਕ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਓਤ ਪੋਤ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸੂਝ, ਸੁਹਜ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਟ ਵਿਚ ਛੰਦ ਰਹਿਤ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਛੰਦਬਧ ਅਤੇ ਗਜ਼ਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਬਿੰਬਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ, ਉਪਮਾਵਾਂ ਤੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੋਮਲਤਾ ਵੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਤਰ-ਆਧੁਨਿਕਤਾ 'ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਕਸਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਆਪ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮਖੌਲ ਉਡਾਉਂਦਾ ਹੈ:

ਮੈਂ ਇਹ ਕਵਿਤਾ

ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਮਹਿਫਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਤੀ

ਕਵੀ ਆਖਦੇ: ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਤਾਂ

ਕੋਮਲ ਕੂਲੇ ਸੁੰਦਰ ਸੋਹਲ ਸ਼ਬਦ ਸੁਹਾਉਂਦੇ

‘ਕੰਜਰ’ ਵਰਗੇ ‘ਭੜ੍ਹਏ’ ਵਰਗੇ

ਅਣਕਾਵਿਕ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਕੇ

ਤੂੰ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਨੱਕ ਵਢਾਇਆ

ਤੈਨੂੰ ਕਿਸ ਭੜ੍ਹਏ ਨੇ ਕਵੀ ਬਣਾਇਆ ?

ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਭੜੂਏ ਨੇ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲੀ ਸੂਝ, ਸੁਹਜ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਨੇ ਕਵੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕੋਮਲ, ਕੁਲੇ, ਸੁੰਦਰ, ਸੋਹਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਦੇਖਣਯੋਗ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਔਰਤ ਦੇ ਮਾਂ, ਭੈਣ, ਧੀ, ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮਕਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਲੰਕਾਰਕ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭੈਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚੋਂ ਟੂਕ ਹੈ:

ਰੱਖੜੀ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਰਗਾ, ਤੀਆਂ ਤੇ ਗਿੱਧਿਆਂ ਜਿਹਾ

ਭੈਣ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਨਚਦੀ, ਬਾਤ ਵਰਗਾ ਖਤ ਲਿਖੀਂ

ਜੰਗ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਇਸ ਸ਼ਿਅਰ ਵਿਚ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚਲੀ ਕੋਮਲਤਾ ਅਤੇ ਗਹਿਰਾਈ ਦੇਖੋ:

ਮਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਜੰਗ ਸੰਗ ਖੇਡਣ, ਖਬਰਾਂ ਸੰਗ ਅਖਬਾਰਾਂ

ਮੇਰੀ ਬੁੱਕਲ ਖੇਡਣ ਖਬਰਾਂ, ਧੀ ਕਿਸ ਬੁੱਕਲ ਖੇਲੇ

ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਤੇ ਘਪਲੇਬਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਜੰਤਾ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਵੀ ਨੇ ਅਤੇ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿੰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਸਬੰਧੀ ਸ਼ਿਅਰ ਦੀ ਸੁਖਮਤਾ ਦੇਖੋ:

ਚੋਰ ਆਪਣੇ ਖੰਭਾਂ ਦੇ ਤੱਕ, ਝੁਲਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੋਰਾਂ ਦੇ

ਪੈਲਾਂ ਪਾਉਂਦਾ ਪਾਉਂਦਾ ਪੱਥਰ, ਹੋ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮੋਰ ਗਿਆ

ਸੁਰਿੰਦਰ ਨੇ ਇਸ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਿਅਰ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਸੁਣੋ:

ਜਿਸ ਜੰਗਲ ਦੇ ਰੁੱਖ ਬਣੇ ਸਨ ਵਰਕਾ ਵਰਕਾ ਪੁਸਤਕ ਦਾ

ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਇਕੋ ਵਰਕਾ ਨੀਂਹ ਜੰਗਲ ਦੀ ਖੋਰ ਗਿਆ

ਸਰਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਜਾਣੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਦਾ ਕਾਵਿਕ ਗੁਣ ਹੈ। ਜੰਤਾ ਦੀ ਲੁੱਟ ਖਸੁੱਟ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਿਅਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਾਵਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਡੂੰਘੇ ਅਰਥ ਵੀ ਸਮੋਏ ਹੋਏ ਹਨ:

1. ਚੋਰ ਚੋਰ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਉਂਦੇ, ਅਸੀਂ ਚੁਰਸਤੇ ਵਿਚ ਘਿਰੇ

ਚੋਰ ਚੋਰ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਉਂਦਾ, ਚੋਰ-ਗਲੀ ਲੰਘ ਚੋਰ ਗਿਆ (ਸ਼ਬਦ ਅਲੰਕਾਰ)

2. ਕਿਸ ਨੇ ਪਾਣੀ ਗੰਧਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿਸ ਨੇ ਕੱਢੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ

ਖਚਰੇ ਬਘਿਆੜਾਂ ਨੇ ਢਾਹ ਲਏ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਲੇਲੇ

3. ਤੋਤੇ ਤੇਰਾ ਬਾਗ ਖਾ ਗਏ, ਬਾਜ਼ਾਂ ਖਾ ਲਏ ਤੋਤੇ

ਤੂੰ ਤਿਤਲੀ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਤਾਣੀ ਫਿਰੋਂ ਗੁਲੇਲੇ

4. ਜੰਗਲ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਵੇ ਕਿੱਥੇ, ਕੀ ਨਾਂ ਬਦਲੇ ਗਿੱਦਤ

ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਉਸਦੀਆਂ ਮਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰਦੇ ਸ਼ੋਰ ਕਲੋਲ (ਅਤਿ ਕਥਨੀ ਅਲੰਕਾਰ)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਟ ਵਿਚ ਇਕ ਦੋ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰੋਮਾਂਸਵਾਦੀ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਚਮਰਸੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਮਾਨਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ‘ਮੇਰੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ’, ‘ਪਿਆਰ’ ਜਾਂ ‘ਬੜੀ ਅੱਥਰੀ ਏ ਉਹ’ ਵਰਗੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ।

ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਪੰਜਲ ਲਈ ਕਵਿਤਾ ਹਰਫਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਬਿੰਬਾਂ ਨਾਲ ਸਿੰਗਾਰ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਅੱਗੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਪਰੋਸ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ. ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚੁਟਕਲਾ ਜਾਂ ਅਖਬਾਰੀ ਸੁਰਖੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ. ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ: 'ਕਵਿਤਾ ਹੁੰਦੀ ਰੋਟੀ ਵਰਗੀ, ਜਿਉਂਦੀਏ ਬੁਰਕੀ ਬੁਰਕੀ'. ਉਸ ਲਈ ਕਵਿਤਾ ਉਹ ਫੁੱਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਕ ਬੰਦੂਕ ਨੂੰ ਪਿਆ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮੌਤ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕਦੀ. ਉਸ ਲਈ ਕਵਿਤਾ ਮਾਂ ਦੀ ਲੋਰੀ ਹੈ, ਕਵਿਤਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤੀਜੀ ਅੱਖ ਹੈ, ਕਵਿਤਾ ਸੰਗਰਾਮਾਂ ਦੀ ਗੁੜਤੀ ਹੈ. ਇਸੇ ਲਈ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਦੂਣਾ ਦੇਹ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ

ਮੁੜ੍ਹਕਾ, ਲਹੂ, ਕਲਮ ਤੇ ਕਵਿਤਾ, ਜਿਉਂਦੇ ਪੁਸ਼ਤੋ ਪੁਸ਼ਤੀ

ਸਮੁੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਵਾਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਜੇਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਦਾ, ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਦਾ, ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ. ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਟ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਬਿਲਕੁੱਲ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ.

ਇਸ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਅਜੇਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੀ ਪਾਠਕ ਤੇ ਆਲੋਚਕ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਨਾ ਖਿਚਦੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਉਪਰ ਘੰਟਿਆਂ-ਬੱਧੀ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੋਵੇ.

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੇਖਾ

ਸੰਪਰਕ: jsekha@hotmail.com

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ

“ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ (ਸਣੇ ਹਿੰਦੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ਮਰਾਠੀ, ਬੰਗਾਲੀ ਆਦਿ) ਇਕ ਨਵ-ਭਾਰਤੀ ਆਰਿਆਈ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੱਛਲ-ਮੁਖੀ ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਆਰਿਆਈ (ਪਾਲੀ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ) ਨੂੰ ਛੁੱਹਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਆਰਿਆਈ ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਾਰਫਤ, ਧੁਰ ਭਾਰੋਪੀ ਤੱਕ ਜਾ ਅੱਪੜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਯੂਰਪ ਦੀਆਂ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਈਰਾਨੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ।”¹ ਸੋ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਇਕ ਜਿਉਂਦੀ-ਜਾਗਦੀ ਬੋਲੀ ਵਾਂਗ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਤਮਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪਾਲੀ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਅਜੋਕੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ। “ਇਸ ਸਾਰੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਕਦਾਚਿਤ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਸਦ-ਕਾਇਮ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਚਰਿੱਤਰ ਤੇ ਕਿਰਦਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਦੇ ਸਿਰ-ਸਦਕਾ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਉਣ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ ਇੱਥੇ ਸਾਡਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਇਹੋ ਮਨੋਰਥ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਿਛਾ ਹੋਣੀਆਂ ਭਰਪੂਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਂਝਾਂ ਦੇ ਮੁਬਾਰਕ ਦੀਦਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।”² ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਾਹਿਤਕ ਵੰਨਗੀ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀਆਂ ਤੇ ਵਿਗਸਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਆਕਰਣਕ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

“ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਜੱਦੀ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ, ਜੋ ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਦੂਜੀਆਂ, ਸਜਾਤੀ ਜਾਂ ਵਿਜਾਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਆਧਾਰ-ਢਾਂਚਾ ਭਾਰੋਪੀ ਮੂਲਕ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਦਰਾਵੜ, ਮੁੰਡਾ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਦੇ ਹਨ।”³ ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਯੂਰਪੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਮੁੱਢਲੇ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜਿਵੇਂ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਲਾਤੀਨੀ	ਗ੍ਰੀਕ	ਪੁਰਾਣੀ ਈਰਾਨੀ	ਪੰਜਾਬੀ
ਪਿਤਰ	ਪਤੇਰ	ਪਤੇਰ	ਪਿਤਰ	ਪਿਤਾ, ਪਿਉ
ਮਾਤਰ	ਮਾਤੇਰ	ਮਤੇਰ	ਮਾਦਰ	ਮਾਤਾ, ਮਾਂ
ਸਪਤ	ਸੇਪਤਮ	ਹੇਪਤ	ਹਪਤ	ਸੱਤ
ਨਵ	ਨੋਵੋਗ	ਨੈਓਸ	ਨਵ	ਨੌਂ
ਦਸ	ਡੇਕੋਮ	ਡੇਕਾ	ਦਸ	ਦਸ

“ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਲਾਤੀਨੀ, ਗ੍ਰੀਕ ਆਦਿ ਦੇ ਕਈ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਅੰਸ ਵੀ ਸਾਂਝੇ ਵੇਖੇ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਲਾਤੀਨੀ ਗ੍ਰੀਕ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੀ ਤਿੰਨ ਲਿੰਗ ਤੇ ਤਿੰਨ ਹੀ ਵਚਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।”⁴

ਇਸ ਭਾਰੋਪੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਅਗਲੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਰਤ ਈਰਾਨੀ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਅੱਗੇ ਭਾਰਤੀ ਆਰੀਆ ਜਾਂ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਦਰਦ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਈਰਾਨੀ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਆਰੀਆ ਜਾਂ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਰਿਗਵੇਦ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਈਰਾਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਮ ਨਮੂਨਾ ਅਵੇਸਤਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਕਈ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਦੋਵੇਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸੰਜੋਗਾਤਮਕ ਸਨ, ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ, ਕਾਰਕੀ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨ ਗਿਣਤੀ, ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ, ਚਰਮ, ਤਨੁ, ਦਾਨਵ, ਦੇਵ, ਨਰ, ਨਵ, ਵਾਯੂ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਆਦਿ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਿਗਵੇਦ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਵੇਸਤਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਅੰਤਰ ਵੀ ਹਨ ਜਿਵੇਂ

“(1) ਈਰਾਨੀ ਵਿਚ ਟ-ਵਰਗ (ਟ ਠ ਡ ਢ ਣ) ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਆਰੀਆ ਵਿਚ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ

ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

(2) ਭਾਰਤੀ ਆਰੀਆ ਵਿਚ ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ ਧੁਨੀਆਂ (ਖ, ਛ, ਠ ਥ ਫ ਅਤੇ ਘ, ਝ, ਞ, ਧ, ਭ) ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਈਰਾਨੀ

ਵਿਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ ਧੁਨੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਛੇਤੀ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਧੁਨੀਆਂ ਲੁਪਤ ਹੋ ਗਈਆਂ

(3) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸਵਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਈਰਾਨੀ (ਅਵੇਸਤਾ) ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੀ।”⁵

ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਧੁਨੀਆਂ ਈਰਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ, ਉਹ ਧੁਨੀਆਂ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਜਾਤੀ ਦਾ ਦਰਾਵੜਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੋਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਗਵੇਦ ਵਿਚ ਅਣ-ਆਰੀਆ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮੂਲ

ਵਸਨੀਕ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦ ਸਾਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਹੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬਹੁਤ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਣ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਅਸਲਾ ਉਸ ਦਾ ਪਿੰਡਾ, ਉਸ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਤੇ ਨੁਹਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਮੁਹਰਾ ਸਭੋ ਕੁਝ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਸੁਹਜ ਰੇਖਾਵਾਂ ਉਭਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਓਪਰੇਪਣ ਦੀ ਧੁੰਦ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਹਟਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਝਾਤ ਪਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਸੋਮਿਆਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤਤਸਮ ਜਾਂ ਤਦਭਵ ਸ਼ਬਦ ਘੋਟਵੇਂ ਪੱਥਰ ਗੀਟਿਆਂ ਵਾਂਗ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਤੇ ਚਮਕਦੇ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। “ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਗੇਤਰ ਪਿਛੇਤਰ, ਅਵਿਐ, ਸਮਾਸ ਸਭ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਮਾਨਤ ਵਾਂਗ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ।”⁶

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਸਦਾ ਸੁਰਾਤਮਕ (ਟੋਨਲ) ਹੋਣਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਹ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਅਜਿਹਾ ਵਿਰਸਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਵਾਰਿਸ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਹੈ।

ਰਿਗਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਈ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਏ। ਇਹ ਫੈਲਾਅ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ‘ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਖੇਤਰੀ ਰੂਪ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। “ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਵੈਦਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਅਗਲੀਆਂ ਦੋ ਬੋਲੀਆਂ ਨਿਕਲੀਆਂ:

- (1) ਕਲੈਸੀਕਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਲੌਕਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ

(2) ਪਾਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ (ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ)”⁷

ਪਾਣਿਨੀ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ, ਨੇ ਇਥੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਮਾਂਜੀ-ਸੰਵਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲੌਕਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਖਵਾਈ ਜੋ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ-ਬਹੁਤੇ ਬਦਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਵੱਡੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਹੀ ਅਤੇ ਇਸ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਈ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਹੋਈ। “ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਸਦੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਮਾਰ ਕੇ ਕੱਢੀ ਨਹਿਰ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਖੂਬ ਸਿੰਗਾਰਿਆ ਬਣਾਇਆ।”⁸

ਲੌਕਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣਕ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਬੱਝਣ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰੁਖ ਅਤਿਆਰ ਕਰਨ ‘ਤੇ ਵੀ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਆਪਣੀ ਚਾਲੇ ਤੁਰਿਆ ਰਿਹਾ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਪਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਭੂ-ਖੰਡ ਵਿਚ ਪਾਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਾ ਮਿਲਣ, ਪਾਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਨ ਅਤੇ ਅਸ਼ੋਕ ਵਲੋਂ ਮਿਲੀ ਰਾਜਸੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਾਫੀ ਲੰਬਾ ਸਮਾਂ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭੂ-ਖੰਡ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਹੀ। ਪਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਪਾਲੀ ਵਿਚ ਦੁੱਤੀਕਰਣ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਬਹੁਤ ਅਧਿਕ ਮਿਕਦਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿਚ ਦੁੱਤੀਕਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਢੇਰਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਅੱਧਕ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਦੁੱਧ, ਪੁੱਤ, ਹੱਥ ਆਦਿ।”⁹

“ਬੋਧੀਆਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਢਿੱਲੀ ਪੈਣ ‘ਤੇ ਫਿਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰਾਜ-ਭਾਸ਼ਾ ਬਣ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ (380-413 ਈ.) ਦੇ ਜਮਾਨੇ ‘ਚ ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਚੜ੍ਹ ਮੱਚੀ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਰਾਜ-ਬਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਰੋਧੀ ਬੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮੱਠਿਆਂ ਪਾਇਆ ਉਥੇ ਪਾਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ।”¹⁰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਿਥੇ ਪਾਲੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਰਾਜਸੀ ਮੰਚ ‘ਤੇ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਥੇ ਲੋਕ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਵਹਿਣ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਉਦੈ ਹੋਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। “ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਜੋ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਅਤੇ ਗੌਣ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ। ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੌਰਸੇਨੀ, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰੀ, ਮਾਗਧੀ, ਪੈਸਾਚੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਗੌਣ-ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਵਿਚ ਕੈਕੇਈ, ਮਦ੍ਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਟੱਕ ਭਾਸ਼ਾ, ਲਾਟੀ, ਆਵੰਤੀ ਆਦਿ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”¹¹

ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਬੋਲਚਾਲ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਭਾਸ਼ਾਈ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਵ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮੇਤ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹੜੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ’ਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਮੱਤਭੇਦ ਹਨ। ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਭੋਲਾਨਾਥ ਤਿਵਾੜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ। ਸ਼ੌਰਸੈਨੀ (ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ, ਪਹਾੜੀ, ਰਾਜਸਥਾਨੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ) (2) ਮਹਾਰਾਟਰੀ (ਮਰਾਠੀ) (3) ਅਰਧ ਮਾਗਧੀ (ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੀ) (4) ਮਾਗਧੀ (ਬਿਹਾਰੀ, ਬੰਗਾਲੀ, ਉੜੀਆ, ਆਸਾਮੀ) (5) ਕੈਕੇਈ ਜਾਂ ਕੈਕਯ (ਪੰਜਾਬੀ ਲਹਿੰਦੀ) ਅਤੇ (6) ਵ੍ਰਾਚਡ ਜਾਂ ਪੈਸਾਚੀ (ਸਿੰਧੀ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮੰਨਣੀ ਹੀ ਪਵੇਗੀ।”¹²

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

(1) ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਅੱਠ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ

ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤੇ ਕਾਰਕੀ ਰੂਪ ਕੁਲ ਤਿੰਨ ਰਹਿ ਗਏ।

(2) ਵੈਦਿਕ ਸਮੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਜੋਗਾਤਮਕ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ

ਸੰਗਿਆ ਜਾਂ ਮੂਲ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਅਗੇਤਰ ਪਿਛੇਤਰ ਲਗਾ ਕੇ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਪਰੰਤੂ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਾਫੀ ਵਿਯੋਗਾਤਮਕ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ

ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਵਜੋਂ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ

(3) ਵੈਦਿਕ ਵਿਚ ਸੰਧੀ ਤੇ ਸਮਾਸ ਦੋਵੇਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਸੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਹੋਣ ਲੱਗ

ਪਈ ਸੀ। ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੜਾਅ-ਵਾਰ-ਪੜਾਅ ਕਾਫੀ ਅੰਤਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਹਿਮਤ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ

ਨਿਕਾਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪਭ੍ਰੰਸਾਂ 'ਚੋਂ ਹੋਇਆ, ਪਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਜਣਨੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਬੋਲੀ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਕਮੱਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪਹਿਲਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਰਕ ਡਾ. ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਲਹਿੰਦੀ ਦੇ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹੋਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਜਣਨੀ ਸ਼ੌਰਸੈਨੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਅਤੇ ਲਹਿੰਦੀ ਦੀ ਪੈਸ਼ਾਚੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਹੈ। “ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਕਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਦੇ ਦੁਫਾੜ-ਵਾਦੀ ਦਵੈਤ-ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬੂ ਰਾਮ ਸਕਸੈਨਾ (ਹਿੰਦੀ), ਪੀ. ਡੀ. ਗੁਣੇ (ਮਰਾਠੀ), ਡਾ. ਬਨਾਰਸੀ ਜੈਨ ਤੇ ਡਾ. ਵਿਦਿਆ ਭਾਸਕਰ ਅਰੁਣ (ਪੰਜਾਬੀ) ਜਿਕਰਯੋਗ ਹਨ। ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਦੇ ਇਸ ਦੋਫਾੜ ਦੀ ਬੜੀ ਤਿਖੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ ਹੋਈ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਮਰੱਥ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਦੀ ਇਸ ਮਤ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਸ਼ਸਕਤ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ।”¹³ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੰਡਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਡਾ. ਸੁਨੀਤੀ ਕੁਮਾਰ ਚੈਟਰਜੀ (ਬੰਗਾਲੀ), ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ, ਡਾ. ਹੁਕਮਚੰਦ ਰਾਜਪਾਲ, ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰੀ, ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਡਾ. ਸੁਨੀਤੀ ਕੁਮਾਰ ਚੈਟਰਜੀ ਨੇ ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਦੇ ਮਤ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਅਣਗੋਲੀਆਂ ਕੈਕੇਈ, ਮਦ੍ਰ ਅਤੇ ਟੱਕ ਬੋਲੀਆਂ ਤੋਂ ਦਸਿਆ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਅਤੇ ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਕਤ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਈ ਪੁਰਾਤਨ ਜਾਤੀਆਂ, ਨਾਵਾਂ-ਥਾਵਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਣਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਹਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਡਾ. ਸੁਨੀਤੀ ਕੁਮਾਰ ਚੈਟਰਜੀ, ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਖੇਤਰੀ ਬੋਲੀਆਂ ਕੈਕੇਈ, ਮਦ੍ਰ ਤੇ ਟੱਕ ਵਿਚੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਲਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ

ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 10ਵੀਂ 11ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਆਪਣੇ ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਦੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਮਿਲਦਾ ਨਾਥ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ “ਪਿਛਲੀਆਂ ਮੱਧਯੁਗੀ ਬੋਲੀਆਂ (ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ਾਂ) ਦੀ ਜਿਵੇਂ (ਕੁੰਜ) ਉਤਾਰ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਆਦਿ ਕਾਲੀਨ (ਪੰਜਾਬੀ) ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੂਰਵਜ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਕਾਫੀ ਦੀਰਘ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮੁੱਢਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੁੰਧਲੀ ਜਿਹੀ ਪਛਾਣ ਉਭਰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।”¹⁴

ਇਸ ਮੁੱਢਲੇ ਦੌਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਸੂਝ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਲ-ਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਾਲ ਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ:-

1. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਲ (1000-1450)
2. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮੱਧ ਕਾਲ (1450-1900)
3. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ (1900 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ)

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਲ (1000-1450) : ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਨਾਥ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਵੀ ਅੱਦਹਮਾਣ ਦੀ (ਸੰਨੇਹਾ ਰਾਸਾ ‘ਤੇ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ) ਸ਼ਲੋਕ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਨਾਥ ਜੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਅੱਦਹਮਾਣ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਝਲਕਾਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਜਣਨੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਕਾਫੀ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਮੁਲਤਾਨੀ ਉਪਬੋਲੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਰੰਗ

ਕਾਫੀ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਤਾਂ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਵੀ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਕਾਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ “ਭਾਸ਼ਾ ਅਜੋਕੇ ਰੂਪ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਜੋਗਾਤਮਿਕ ਸੀ। ਕਾਰਕੀ ਪਿਛੇਤਰ ਆਮ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਸਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਬੜੀ ਸੀਮਿਤ ਜਿਹੀ। ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਹ੍ਰਸਵ ਸਵਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਮ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। /ਸ਼/,/ਜ਼/, ਤੇ /ਯ/ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸਨ।”¹⁵

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮੱਧਕਾਲ (1450-1900) : ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮੱਧਕਾਲ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

(1) ਮੱਧਕਾਲ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਧ (1450-1700)

(2) ਮੱਧਕਾਲ ਦਾ ਦੂਜਾ ਅੱਧ (1700-1900)

ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ, ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਫੀਆਂ, ਦਮੋਦਰ, ਪੀਲੂ, ਹਾਫਿਜ਼ ਬਰੁਦਾਰ ਆਦਿ ਦੇ ਕਿੱਸਿਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸੂਫੀਆਂ ਤੇ ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਫਰਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਪਣੇ ਠੀਕ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਂਭ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਕਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। “ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਚਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਆਦਿ ਸ੍ਰੋਤ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।”¹⁶ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾਈ ਕਾਲ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੜੀ ਅਨਰਦ ਈ-ਮੈਗਜ਼ੀਨ/52

ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪਭਾਵ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਕਈ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਏ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤਦਭਵ ਅਤੇ ਤਤਸਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ। ਸਮਾਂ ਪੈ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀਕਰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ : ਸਵਰਾਂ ਵਿਚੋਂ /ਔ/ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। /ਐ/ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। /ਯ/ ਤੇ /ਵ/ ਅਰਧ ਸਵਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। /ਯ/ ਤੇ /ਜ਼/ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਵਿਚ ਨਾਸਿਕਤਾ ਅੱਜ ਦੇ ਦੌਰ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲੋਂ ਸੰਜੋਗਾਤਮਕ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਰਕੀ ਪਿਛੇਤਰ ਕਾਫੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ (1700-1900) ਵਿਚਲੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ, ਹਾਸ਼ਮ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ, ਨਜ਼ਾਬਤ ਦੀ ਵਾਰ, ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਕਾਫੀਆਂ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਪ੍ਰੇਮ ਸੁਮਾਰਗ, ਪਰਚੀਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। “ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਰੂਪ ਕਾਫੀ ਸਥਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾ ਅੱਜ ਵਰਗੀ ਹੀ ਵਿਯੋਗਾਤਮਕ ਹੈ। ਲਿਖਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕਾਰਕੀ ਪਿਛੇਤਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕ ਵੀ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਸੰਬੰਧਕ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਲਗਭਗ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ।”¹⁷ ਰਾਜਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਅਤੇ ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ ਤਤਸਮ ਤੇ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। “ਧੁਨੀ ਵਿਉਂਤ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀਆਂ ਤਤਸਮ ਧੁਨੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ‘ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਹਨ , ਜ਼ , , (ਕ ਅਰਬੀ) ਆਦਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀਆਂ ਸੰਘਰਸ਼ੀ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।”¹⁸

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ (1900 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ):- ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਵਿਕਾਸ, ਪਰਿਵਰਤਨ ਤੇ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਹੋਇਆ, ਇੰਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜਨ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਇਕ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਂ ਰਾਜਸੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਹਾਸਲ ਹੋਈ। ਇਸਦਾ ਸਟੈਂਡਰਡ ਜਾਂ ਟਕਸਾਲੀ ਰੂਪ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਉਪਭਾਸ਼ਾਈ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। “ਉਭਰ ਰਹੀ ਟਕਸਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਾਰੀਆਂ, ਸੰਪਾਦਕਾਂ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ, ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਉਪਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾਖਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। 1947 ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਉਪ-ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਬੜੀ ਤਕੜੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।”¹⁹ ਮੱਧਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਅਮੀਰ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਮੱਧਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤਦਭਵ ਤੇ ਤਤਸਮ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਰਚਮਿਚ ਗਏ ਹਨ।

ਵਿਆਕਰਣਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਜੋਗਾਤਮਕ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕੁਝ ਸੰਯੋਗਾਤਮਕਤਾ ਦੇ ਤੱਤ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੋ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਵਾਕ ਕਰਤਾ ਕਰਮ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਬਣਦੇ ਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਮੁੰਡਾ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਤਤਸਮ ਜਾਂ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 10 ਸਵਰ ਤੇ 31 ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ। ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਵਿਚ 29 ਸੁੱਧ ਵਿਅੰਜਨ ਤੇ /ਯ/ ਤੇ /ਵ/ ਅਰਧ ਸਵਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਾਸਿਕਤਾ, ਸੁਰ, ਬਲ ਤੇ ਤਾਨ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਅਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ ਹਨ। ਸਵਰਾਂ ਤੇ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਫਿਰ ਕਈ ਉਪ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਿਯਮ ਹਨ।

ਭਾਸ਼ਾਈ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਭੂ-ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ “ਦੁਆਬਿਆਂ, ਪਹਾੜੀ ਹੱਦ-ਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਵਾਤਾਵਰਣ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਉਚਾਰਣ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ ਗੁਣ ਸਭ ਥਾਂ ਮੀਰੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਭਿੰਨਤਾ ਕੇਵਲ ਉਪਭਾਸ਼ਾਈ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੈ। ਸੁਤੰਤਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

(ੳ) ਮਾੜੀ:- ਮਾੜੀ ਦਾ ਖੇਤਰ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਤੇ ਬਿਆਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ।

(ਅ) ਮਲਵਈ:- ਮਲਵਈ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬਠਿੰਡਾ, ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਸੰਗਰੂਰ, ਰੀਦਕੋਟ, ਮੋਗਾ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਭਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਮਲਵਈ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(ੲ) ਦੁਆਬੀ:- ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਭਾਗ ਹੁਮਿਸ਼ਾਰਪੁਰ, ਕਪੂਰਥਲਾ, ਜਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਦੁਆਬੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(ਸ) ਪੁਆਧੀ:- ਪੁਆਧੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੋਪੜ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਪੂਰਬੀ ਹਿੱਸਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਮਾਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੀ ਤਰਫ ਦਾ ਇਲਾਕਾ, ਸਤਲੁਜ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ

ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੀ ਗੁੱਠ, ਅੰਬਾਲੇ ਦਾ ਥਾਣਾ ਸਦਰ ਵਾਲਾ ਪਾਸਾ ਅਤੇ ਜੀਂਦ ਦੇ ਕੁੱਝ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

(ਹ) ਪੋਠੋਹਾਰੀ:- ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਜਿਹਲਮ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਅਤੇ ਕੈਮਲਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(ਕ) ਮੁਲਤਾਨੀ:- ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਲਤਾਨ, ਮੁਜੱਫਰਗੜ੍ਹ, ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ, ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਪੂਰਾ। ਜਿਲਾ ਸਾਹੀਵਾਲ (ਪੁਰਾਣਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ),

ਫ਼ੈਸਲਾਬਾਦ (ਪੁਰਾਣਾ ਲਾਇਲਪੁਰ), ਸਾਹਪੁਰ (ਪੁਰਾਣਾ ਸਰਗੋਧਾ) ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਸਨੀਕ ਵੀ ਮੁਲਤਾਨੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।

(ਖ) ਡੋਗਰੀ:- ਡੋਗਰੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਜੰਮੂ ਤੇ ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚਨਾਬ ਤੱਕ ਹੈ।

(ਗ) ਕਾਂਗੜੀ:- ਕਾਂਗੜੀ ਬੋਲੀ ਕਾਂਗੜਾ ਤੇ ਚੰਬਾ ਆਦਿ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਵਿਦਵਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਉਪ-ਬੋਲੀਆਂ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਭੂਗੋਲਕ ਖਿੱਤੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭਾਰਤ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕਈ ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਧ ਰਿਹਾ ਪਾੜਾ। ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ

ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਗੁਣ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਰਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਲਿਪੀਆਂ ਇਸ ਪਾੜੇ ਹੋਰ ਵਧਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਦੋ ਸੁਤੰਤਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬਣ ਜਾਣ ਦਾ ਵੀ ਖਦਸਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਰਸਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਢਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਖਰਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਫੈਲੀਆਂ ਸਮੂਹਕ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਇਸਦੀ ਅਮੀਰੀ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜੋਕੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆ ਪੈ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਇਕ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਪਰੋਂਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਜੀ. ਐਸ. ਰਿਆਲ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ, ਪੰ. 107
2. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਪੰ. 53

3. ਜੀ. ਐਸ. ਰਿਆਲ, ਉਹੀ, ਪੰ. 108
4. ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ, ਉਹੀ, ਪੰ. 52
5. ਉਹੀ, ਪੰ. 58
6. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਉਹੀ, ਪੰ. 52
7. ਉਹੀ, ਪੰ. 52
8. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰ. 56
9. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਉਹੀ, ਪੰ. 153
10. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਉਹੀ, ਪੰ. 58
11. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਉਹੀ, ਪੰ. 98
12. ਉਹੀ, ਪੰ. 119
13. ਉਹੀ, ਪੰ. 156
14. ਉਹੀ, ਪੰ. 322
15. ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ, ਉਹੀ, ਪੰ. 112
16. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਉਹੀ, ਪੰ. 253
17. ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ, ਉਹੀ, ਪੰ. 117

18. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਉਗੀ, ਪੰ. 262

19. ਉਗੀ, ਪੰ. 270

ਡਾ. ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ

ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ

ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੈਨਾ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ

ਗ਼ਜ਼ਲ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ

ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੈਨਾ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤਕ ਮੰਡਲ ਦਾ ਇਕ ਉੱਘਾ ਹਸਤਾਖਰ ਹੈ। ਉਹ ਅਨੇਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਗਿਆਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਨਗਰਾਂ, ਮਹਾਂ-ਨਗਰਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਕੈਨਵਸ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਸਿਨਫ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਬਲਕਿ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਸਹਿਤ ਵਿਉਂਤਦਾ ਤੇ ਸੰਚਾਰਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਉਸ ਦੇ ਗ਼ਜ਼ਲ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੇ ਰਚਨਾ-ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਉਣਾ ਹੈ।

ਗ਼ਜ਼ਲ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸਿਨਫ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਵਿ-ਸਮੀਖਿਅਕਾਂ ਨੇ ਮੁਸੱਲਸਲ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸੱਲਸਲ, ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਕਰਕੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਚਿੰਤਨ-ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਵੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸਹਿਮਤੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮੁਸੱਲਸਲ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਲਕਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਸੀਦ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੁਨਰ-ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸੱਲਸਲ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਹਰ ਸ਼ਿਅਰ ਸੁਤੰਤਰ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਅਮਲ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨ ਵਿਚ ਗ਼ਜ਼ਲਕਾਰ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਕਲਾ-ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਛੁਪੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਅਧੀਨ ਗ਼ਜ਼ਲ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਦੋਨੋਂ ਬਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੈਨਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਦਾ ਪਰਿਯਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

1. ਕਾਵਿ-ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਬਿੰਦੂ
2. ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ
3. ਪਰੰਪਰਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ

4. ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਲੋਚਾ
5. ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪੈਂਤੜਾ

(1)

ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਿੰਦੂ ਉਸ ਦਾ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉਹ ਜੀਵਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਮ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਕੋਲ ਤੀਸਰੀ ਅੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਥਨ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਅਤੇ ਚੇਤੰਨ ਹੋਣ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਖਾਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਕੋਲ ਜਿੱਥੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪਹਿਲੂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਨੇਕ ਸਵਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਰਬਸਾਂਝੀ ਨੀਤੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨੂੰ ਬਰੀਕਬੀਨਤਾ ਨਾਲ ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੈਨਾ ਦੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਬਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

1. ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨਾਲ ਵਿਰਸੇ ਦਾ ਜੋ ਇਕ ਕਿਰਦਾਰ ਤੁਰਦਾ ਸੀ
ਨਹੀਂ ਪਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਉਸਦਾ ਕਿਤੇ ਦੀਦਾਰ, ਕਿੱਥੇ ਹੈ?¹
2. ਭਰਾਂ ਗੇ ਘਰ ਜੇ ਅਪਣੇ ਹੀ, ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਬਣੇਗਾ ਕੀ
ਜੋ ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ ਸੋਚੇ, ਖਰਾ ਕਿਰਦਾਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?²
3. ਕਦੇ ਸੱਚ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਜੇ ਮਿਲੇ, ਮਿਥ ਤੋੜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ
ਅਸਾਂ ਹੀ ਸਿਰਜਿਆ ਰੱਬ, ਆਖ ਕੇ ਤਿੰਜੋੜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ³
4. ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਬਿਨਾਂ ਪੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹਿਲਦਾ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ
ਮੈਂ ਐਟਮ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਰ ਛੋੜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?⁴

¹ ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੈਨਾ, ਮੇਰੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ..., ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2017, ਪੰਨਾ 28

² ਉਹੀ

³ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 32

⁴ ਉਹੀ

5. ਮੋਬਾਇਲ ਲੈ ਕੇ ਤੋਹਫੇ ਵਿੱਚ, ਬਣੇ ਮਾਸੂਕ ਸੋਹਣੀ ਪਰ
ਨਹੀਂ ਉਹ ਹੀਰ ਅੱਜ ਕਿੱਧਰੇ, ਜੋ ਮੱਝਾਂ ਚਾਰ ਕੇ ਮਿਲਦੀ।⁵

6. ਇਹ ਹੈ ਮਸ਼ੀਨੀ ਦੌਰ ਪਰ ਬੰਦਾ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ
ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦੇ ਰਿਹਾ, ਸੰਵੇਦਨਾ ਲਾਚਾਰ ਹੈ।⁶

ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚਲੀ ਬਿਆਨੀਅਤਾ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਉਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਰ ਵਿਰਸੇ ਜਾਂ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਵਜਨਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿਚ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਮਲ ਵਜੋਂ ਉਣਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੁਖਾਲਾ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸ਼ਾਇਰ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਪਰੰਪਰਕ ਚੇਤਨਾ ਵੱਲ ਉਲਰਦੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ, ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ-ਨਾਇਕ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦਾ ਸੁਰ ਅਲਾਪ ਦੀ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਕਿ ਸ਼ਾਇਰ ਸਮਕਾਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਤਹਿਤ ਆਈਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਯਥਾਰਥਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਿਰਿਆਵੰਤ ਹਨ, ਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਢਾਲਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ, ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੈਨਾ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਰਖਦਿਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨੁਕਤੇ ਉਸ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਬਿੰਦੂ ਮੰਨੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

- i. ਪਰੰਪਰਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸਿਰਜਣਾ
- ii. ਪਰੰਪਰਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਦਖ਼ਲ
- iii. ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦ

(2)

ਹਰੇਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਜ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਸਕਾਰਾਂ-ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਦਾ ਗਠਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਭਿਅਕ ਜਾਂ ਸੰਸਕਾਰੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ

⁵ ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 57

⁶ ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 26

ਦੌਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਖੂਬ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚਲੀ ਨਾਤੇਦਾਰੀ ਨਾਲੋਂ ਉਸ ਨੇ ਵਿਥ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਤੰਤਰ ਦੀਆਂ ਸੁਆਰਥੀ ਅਤੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਵਾਲੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ‘ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਸੁੱਟੋ’ ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੀਰਘ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਸਾਰਿਆ ਹੈ। ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬੌਧਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਆਤਮ-ਮਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਉਹ ਲੋਕ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਣਾ ਲੋੜਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੌੜੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਅਨੇਕ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਲਮਬੰਧ ਕਰਦਾ ਹੈ:

1. ਮੇਰੇ ਸੰਸਕਾਰ ਸੁੱਚੇ ਸਨ ਬੜਾ ਮੈਂ ਤੜਪਿਆ ਤਾਂਹੀ
ਜਦੋਂ ਵੀ ਘੇਰਿਆ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨੇ ਭਰ ਦਿਆਂ ਗੰਦਾਂ
ਨਸ਼ਾ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਕਰ ਸੱਚਾ ਬਿਤਾਈ ਹੈ ਅਸਾਂ ‘ਰੈਨਾ’
ਭਲਾ ਵਰਤਾਵਣਾ ਸੁੱਖ ਕੀ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਝੂਠਿਆਂ ਸੰਦਾਂ⁷
2. ਫਸਲ ਭਰਪੂਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਜਹਾਂ ਨੂੰ, ਕਰ ਅਤਾ ਮੌਲਾ
ਅਸਾਂ ਨੇ ਬੀਜ ਕੇ ਸੁਪਨੇ, ਇਹੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਹੈ⁸
3. ਸਾਂਝਾਂ ਹੀ ਕੰਮ ਆਵਣ ਆਖਿਰ
ਐਵੇਂ ਨਾ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰੋ
ਬੰਦੇ ਬਣ ਮਿਲ ਜੁਲ ਕੇ ਰਹਿਣਾ
ਮਜ਼ਹਬ ਤਾਈਂ ਨਾ ਫੁਫਕਾਰੋ⁹
4. ਅਖੇ ਸੌਖੀ ਬੜੀ ਹੈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅੱਜ ਮੌਜ ਵੱਜੀ ਆ
ਇਕੱਲੇ ਨੈੱਟ ਤੇ ਉਲਝੇ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ?

⁷ ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 20

⁸ ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 48

⁹ ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 45

ਨਹੀਂ ਛੋਟੇ ਬੜੇ ਦਾ ਫਰਕ ਐਥੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਅੰਦਰ

ਦਿਓਗੇ ਤਾਂ ਮਿਲੇਗਾ, ਪਰ ਅਸਲ ਸਤਿਕਾਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ?¹⁰

ਮਸਲਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸ਼ਾਇਰ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਮਸਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਯੋਜਨਾ ਘੜਦਾ ਹੈ ? ਸ਼ਿਅਰ ਵਿਚ ਆਇਆ 'ਸੰਸਕਾਰ' ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫੈਲੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਸਕਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਿਛੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਇਆ 'ਸੁੱਚੇ' ਸ਼ਬਦ ਜਿੱਥੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪਾਖੰਡ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਭਾਵ ਸੁੱਚੇ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਬਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ, ਕਵੀ ਇਕ ਸਮੀਖਿਅਕ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਮੁੱਖ ਚੁਲ੍ਹ ਨੂੰ ਪੁਨਰ-ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਇਸੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਅਗਲੇ ਸ਼ਿਅਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਰ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਹਾਰਕਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਦੌਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਹ ਗ਼ੈਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੱਥ-ਕੰਡੇ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਵੀ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਚੇਤਨਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਮਿਹਨਤ ਜਾਂ ਕਿਰਤ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉੱਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿਚਲੀ ਅਰਦਾਸ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਮੁੱਖ ਟੇਕ ਚੇਤਨ ਅਤੇ ਅਵਚੇਤਨ (ਸੁਪਨੇ), ਦੋਹਾਂ ਪੱਧਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਇਕਮਿਕਤਾ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੋਈ ਨਿੱਜ ਤੋਂ ਪਰ (ਟਹਿਰਸ) ਵੱਲ ਦਾ ਸਫਰ ਤੈਅ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਧਰਮਾਂ-ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਕੇ ਫੈਲਾਈ ਗਈ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਸਮਝਣ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰੀ ਰੈਨਾ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਸਰਬਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਸਿਰਜਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸੁੱਖ-ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਢੇਰ ਇਜ਼ਾਫਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਮੋਹ ਦੀਆਂ ਤੰਦਾਂ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਵੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਮੁੜ ਮੰਥਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਪਰਤਣ ਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਮੁੜ ਬਸੇਬੇ ਵਿਚ ਪਈ ਕਵੀ ਦੀ ਕਾਲਪਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਕ ਰਿਸ਼ਟ-ਪੁਸ਼ਟ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਦੀ ਹੈ।

¹⁰ ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 28

(3)

ਸਾਹਿਤ ਇਕ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਕਲਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਮੂਹਿਕਤਾ ਦੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਅਮਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਮੌਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਮੰਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਖਲੂ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਜ਼ਮੀਨੀ ਹਕੀਕਤਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਚਨਾਕਾਰ ਇਕ ਚਿਤੰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਲਈ ਪਰੰਪਰਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਸੰਗਠਨ ਵਿਚ ਢਾਲਕੇ ਸੰਵਾਦ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਕ ਮੁੱਲਵਾਨ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਦਖਲ ਸਮਕਾਲੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਨਰੋਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਚਿੰਰਜੀਵੀ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਅਧੀਨ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵੀ ਪਰੰਪਰਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

1. ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਬਿਨਾਂ ਪੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹਿਲਦਾ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ
ਮੈਂ ਐਟਮ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਰ ਛੋੜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ?
ਇਹ ਕਰਨੀ ਹੈ ਮੇਰੀ ਅਪਣੀ, ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ 'ਚ ਕਿਉਂ ਆਖਾਂ
ਤੇਰਾ ਇਕ ਨਾਮ ਲੈ, ਸੱਚ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਮੁਖ ਮੋੜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?¹¹
2. ਉਹ ਸ਼ਾਇਰ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹੈ ਜੋ ਨੀਚਾਂ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਦਾ ਹੈ
ਭਲਾ ਸਰਬਤ ਦਾ ਮੰਗੇ ਆਦਮੀ ਇਨਸਾਨਗੜ੍ਹ ਦਾ ਹੈ
ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਜੇ ਅਲਖ ਨਾ ਜਾਗੀ ਤਾਂ ਕੀ ਫੈਦਾ
ਭਲੇ ਨਿਤਨੇਮ ਵਾਂਙੂ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ¹²
3. ਹੱਕ ਪਰਾਇਆ ਜਾਣ ਕੇ ਜੇ ਛੋੜ ਸਕਦੇ ਹਾਂ
ਹੱਕ ਉਦੋਂ ਅਪਣਾ ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਖੋਹ ਵੀ ਸਕਦੇ ਹਾਂ
ਹੱਕ ਪਰਾਏ ਤੇ ਕੋਈ ਦਾਵਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ
ਪਾਣ ਨੂੰ ਹੱਕ ਆਪ ਬਾਗੀ ਹੋ ਵੀ ਸਕਦੇ ਹਾਂ¹³

¹¹ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 32

¹² ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 99

¹³ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 62

ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚ ਗਜ਼ਲਕਾਰ ਮੱਧਕਾਲੀ ਚੇਤਨਾ ਮੁਤਾਬਕ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਵੀਕਾਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸੰਵਾਦੀ ਸੁਰ ਮੱਧਕਾਲੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਪਏ ‘ਭਾਣੇ’ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਬੋਧ ਵਿਚਲੀ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਜਾਂ ਸੱਚ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਰਾਹੀਂ ਨਿਤਾਰਦੀ ਹੋਈ ਰੱਬ ਭਾਵ ਅਣਦਿਖਦੀ ਸ਼ੈਅ ਨੂੰ ਚੋਸ਼ਮੁਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦਿਖਦੀ ਹੋਣੀ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਪਿੱਛੇ ਮਨੁੱਖੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਇੰਝ, ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਕ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਦਵੰਦਾਤਮਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰੈਨਾ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੀ ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਰੰਪਰਕ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚਲੀ ਮਨੁੱਖ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਹੀ ਘਾੜਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਕਤਾ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੰਚਾਲਕਾਂ ਦੀ ਮਾਰਫ਼ਤ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਾਤਮਕ ਥਾਵਾਂ ‘ਇਨਸਾਨਗੜ੍ਹ’ ਦੇ ਮੈਟਾਫ਼ਰ ਦੀ ਵੀ ਕਾਲਪਨਿਕ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਮੁਤਾਬਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਇਕਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਅੰਦੋਲਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰਾਏ ਹੱਕ ਨੂੰ ਨਾ ਹੜੱਪਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਨੂੰ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਭਾਵ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਗਰ ਜ਼ਰਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਾਚਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਾਇਰੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਦਰਭ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ-ਗਿਆਨ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਾਸਤਰ-ਗਿਆਨ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਯਥਾਰਥਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਸੂਰਮੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(4)

ਜੀਵਨ ਇਕ ਜਟਿਲ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਕ ਲੰਮੇ ਘੋਲ ਦੌਰਾਨ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ। ਸਾਡੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਮੁਹੱਬਤ ਨੂੰ ਇਕ ਵਰਜਨਾ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ-ਸਮਾਜ ਅੰਦਰਲੇ ਟੈਬੂਜ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਚਾਹਤਾਂ, ਉਮੀਦਾਂ ਅਤੇ ਉਮੰਗਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਓਹਲੇ ਮਾਨਵੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਨਿਰਵਿਘਨ ਆਪਣੇ ਵਹਿਣ ਵਿਚ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੰਦ ਸਭਿਆਚਾਰਕ-

ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਮੱਦੇ ਨਜ਼ਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਪਣੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਅਪੂਰਤੀ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ-ਦਰਦਾਂ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ, ਨਿੱਜੀ ਪੀੜਾ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਸਮੂਹਕ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਅਧੀਨ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਵਰਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਨਿਮਨ ਲਿਖਿਤ ਸ਼ਿਅਰ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ:

1. ਮੁਹੱਬਤ ਬਿਨਾਂ ਜੀਣ ਕੀ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ
 ਜਦੋਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਇਹੀ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ
 ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਹਾਲਤ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾ ਜਾਣੀ
 ਮਗਰ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਹੀ, ਖੁਸ਼ੀ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ¹⁴

2. ਉਦੋਂ ਜੇਰਾ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਬਣਦੀ
 ਨ ਤਨਹਾ ਤੂੰ ਹੁੰਦੀ ਮੇਰੀ ਖਾਸ ਬਣਦੀ
 ਸਮਝ ਲੈਂਦੀ ਜੇ ਤੂੰ ਸਹੀ ਅਪਣੀ ਕੀਮਤ
 ਨਹੀਂ ਦਾਸ ਬਣਦੀ ਤੂੰ ਗੁਣਤਾਸ ਬਣਦੀ¹⁵

3. ਫਾਸਲੇ ਉਮਰਾਂ ਦੇ ਨਾ ਤੂੰ ਦੇਖ ਪਰ
 ਤਾਣ ਕੇ ਹਿਕ ਯਾਰ ਤੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰ
 ਉਮਰ ਨਾ ਤੂੰ ਦੇਖ ਲਗ ਵੀ ਜਾ ਗਲੇ
 ਕੀ ਹਿਸਾਬਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਰੱਖਿਆ, ਤੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰ¹⁶

ਰੈਨਾ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਮੱਧ ਵਰਗੀ ਬੰਦੇ ਦੀਆਂ ਚੇਸ਼ਟਾਵਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਅੰਤਰਮਨ ਦੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਹੱਬਤ ਨਾਲ ਜੀਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਤਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਣ ਲਈ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸੋਚ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ ਸਰੀਰਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰਦਾ। ਹਲਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਹਿਬੂਬਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਗੀਤ ਗੁਨਗੁਨਾਉਂਦਾ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਪਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ

¹⁴ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 58

¹⁵ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 91

¹⁶ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 77

ਆਪਸੀ ਤਨਾਉ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਲਝਦੇ ਹੋਏ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤਾਣੇ ਬਾਣੇ ਵਾਂਗ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਉਪਰ ਭਾਰੀ ਗ਼ਲਬਾ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।”¹⁷ ਅਗਲੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਕਵਿਤਾ ਅੰਦਰਲੀ ਨਾਇਕਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹਨ। ਸਮਾਜਕ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਲੰਘਣਾ ਆਸਾਨ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ। ਮਾਨਵੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਟਕਰਾਉ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਟਕਰਾਉ ਵਾਲੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚੋਂ ਨਾਇਕ ਅਤੇ ਨਾਇਕਾ ਨੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਸੰਸਾਰ ਹੈ। “ਇਕ ਸਦਾਚਾਰਕ ਤੇ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਮਾਨਵੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਨੁਕੂਲ ਜੀਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਅਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਉਹਲੇ ਵਿਚ ਜਿਊਂਦਾ ਹੋਇਆ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿਰੋਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਇਹ ਦੁਖਾਂਤ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿਸੰਗ ਹੋ ਕੇ ਫੈਸਲੇ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦਵੰਦਾਤਮਕ ਹੋਣੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”¹⁸ ਇਉਂ, ਰੈਨਾ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਅੰਦਰਲੀ ਨਾਇਕਾ ਨਾਇਕ ਦਾ ਸਾਥ ਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੋਈ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਵਾਲੀ ਸੱਤਾ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਾਲੇ ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਭਾਵ ‘ਦਾਸ’ ਤੋਂ ‘ਗੁਣਤਾਸ’ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਫ਼ਰ ਦੀ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ। ਇੰਝ ਹੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਰਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਭੰਵਰ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਆਧੁਨਿਕ ਮੱਧਵਰਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਮਨ ਪਿਆਰ ਦੀ ਤਮੰਨਾ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਮਿਲਣ ’ਤੇ ਉਮਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੰਧ ਵਿਚ ਪੁਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋਚਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਅਹਿਸਾਸ ਤੋਂ ਮਿਲਾਪ ਤੱਕ ਲਿਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(5)

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਸਮਾਜਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਰਿਫ਼ਤ ਵਿਚ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਮਰਾਜੀ ਤਾਕਤਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਜ਼ਾਰੇਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਖੋਰੀ ਤੰਤਰ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪਸਾਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਤਾਕਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਮਾਡਲ ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪੈਂਤੜੇ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਬਹੁਕੌਮੀ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਮੰਡੀ ਦੇ

¹⁷ ਪ੍ਰੋ. ਸੁਹਿੰਦਰ ਬੀਰ ਅਤੇ ਹੋਰ, ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੇ ਗ਼ਜ਼ਲ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸੁਰਜਮੀਨ ਦੇ ਥੀਮਿਕ ਪਾਸਾਰ, ਆਬਜੂ, (ਜੁਲਾਈ-ਸਤੰਬਰ 2018), ਅੰਕ 7-9, ਜੰਮੂ। ਪੰਨਾ 51

¹⁸ ਉਹੀ

ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਦਾਅ-ਪੇਚ ਖੇਡ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। “ਇਹ ਅਮੀਰ ਮੁਲਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਬਲਬੂਤੇ ਪੂਰੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਰਾਜਸੀ ਆਰਥਿਕ ਤਕਤੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪੂਰੀ ਵਿਉਂਤ ਅਤੇ ਜੋੜ-ਤੋੜ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਪੰਧ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੱਦਾਂ ਰਹਿਤ ਸੰਸਾਰ (ਭੋਰਦਏਰਲਣਸਸ ੋਰਲਦ), ਸੰਸਾਰ-ਰਾਜ (ੋਰਲਦ-ਸਟਓਟਏ), ਸੰਸਾਰ-ਫਰੀ ਮੰਡੀ (ੋਰਲਦ-ਡਰਏਏ ੳਓਰਕਏਟ), ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੂਲ ਨੀਤੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕੈਪੀਟਲ, ਫਾਈਨਾਂਸ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਜਾਂ ਤਿਆਰ ਮਾਲ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ-ਟੋਕ, ਬਿਨਾਂ ਟੈਕਸ ਤਾਰੇ ਗਰੀਬ-ਘਟ ਵਿਕਸਤ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਵੇਚਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਮਾਣ ਸਕਣ।”¹⁹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਫੈਲਾਅ ਵਿਚ ਇਹ ਬੇਹੱਦ ਸਫਲ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਅੱਧਪੜ੍ਹ ਸੰਖਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ Advancement ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਅਪਣਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ, ਸੰਚਾਰ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਾਤਮਕ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਅਮਾਨਵੀ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪਹੁੰਚ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਅਸਾਵਾਂਪਣ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਚਮਕ-ਦਮਕ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਅਜੋਕਾ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੈਨਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਅਜਿਹੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਪਾਜ ਉਧੇੜ ਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

1. ਜਾਣਦਾ ਆਦਮੀ, ਫੇਰ ਵੀ ਫਸ ਰਿਹਾ
 ਰੰਗ ਮੰਡੀ ਦਾ, ਗਿਰਗਿਟ ਜਿਹਾ ਹਸ ਰਿਹਾ
 ਇਹ ਨਸ਼ਾ ਹੈ ਕੇਹਾ, ਜੋ ਭੁਲਾ ਸਭ ਰਿਹਾ
 ਬਦਲੇ ਟੀਵੀ ਦਾ ਚੈਨਲ, ਨਹੀਂ ਵਸ ਰਿਹਾ²⁰

2. ਤਮਾਸ਼ੇ ਨੇ ਬੜੇ ਪਰਚੌਣ ਦੇ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਐਪਰ
 ਨਾ ਮਿਲਦਾ ਚੈਨ ਕਿਤਿਉ ਵੀ, ਜੋ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿਤਾਬਾਂ ’ਚੋਂ
 ਨਹੀਂ ਇਹ ਸੇਜ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ, ਬੜੀ ਕੌੜੀ ਹਕੀਕਤ ਹੈ

¹⁹ ਡਾ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਗ੍ਰੇਸੀਅਸ ਬੁਕਸ, ਪਟਿਆਲਾ, 2014 (ਤੀਸਰੀ-ਸੋਧੀ ਹੋਈ ਐਡੀਸ਼ਨ), ਪੰਨਾ 211

²⁰ ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੈਨਾ, ਉਰੀ, ਪੰਨਾ 37

ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਏਗਾ ਯਾਰੋ, ਜ਼ਰਾ ਨਿਕਲੋ ਖ਼ਵਾਬਾਂ 'ਚੋਂ²¹

3. ਇਹ ਦੌਰ ਹੈ ਸਿਆਣਾ, ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਪਰ
ਵਿਚਕਾਰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਆਖਿਰ ਦਰਾਰ ਕਿਉਂ ਏ?²²
4. ਸੀ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਦਾ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਲਮਹਾ
ਜੋ ਮੁਖੌਟੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਧਰ ਗਿਆ ਸੀ²³ (ਬੇਗਾਨਗੀ)
5. ਖਾਇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠਾਂ ਦਬ ਗਿਆ ਹੈ ਆਦਮੀ
ਆਪ ਸੌਦਾ, ਆਪ ਗਾਹਕ, ਆਪ ਹੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹੈ²⁴
6. ਕੀ ਕਰੇਂਗੀ ਮੰਡੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲ ਬਣ ਕੇ
ਮੁੱਲ ਪੁਆ ਵੀ ਜੇ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਕੀ ਲਿਆ ਫਿਰ?²⁵

ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਦੀ ਚਕਾਚੌਂਦ ਨੇ ਵਰਗਲਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਨਿਰਜੀਵ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਤੁੱਛ ਹੈ। ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਮੰਡੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਹੀ ਘਟਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਰੋਕਣ ਦੇ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਸੀਮ ਸਾਧਨ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗਤੀ ਲਿਆਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਕੋਲ ਡੈਟਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੈ ਪਰ ਗਿਆਨ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਠਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਵੀ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਖ਼ਵਾਬਾਂ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਅਤੇ ਹਕੀਕਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਸੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰੂਪੀ ਰੋਗਤਾ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਵਿੱਥ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਅੰਦਰਲੀ ਦੋਗਲੇ ਸਰੂਪ ਵਾਲੀ ਨੀਤੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਸਾਰਿਆ

²¹ ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 34

²² ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 65

²³ ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 21

²⁴ ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 39

²⁵ ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 44

ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਸਮੂਹ ਦੀ ਬਜਾਇ ਸਵੈ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਦੌਰ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਭੁਲਾਵਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਵਸਤ ਵਜੋਂ ਜਿਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੂਰਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਉਂ, ਰੈਨਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸਾਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਅੱਛਾਈਆਂ ਅਤੇ ਦੂਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੈਨਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸੰਬੰਧੀ ਪਹਿਲਾ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਉਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੈਨਾ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਪਰੰਪਰਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੀ ਪੂਰਨਤਾ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਕਤਾ ਵਿਚ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ; ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਧਰਮਾਂ-ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿਚ ਨਿੰਦਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਓਤਪੋਤ ਸ਼ਾਇਰੀ ਸੰਕੀਰਨਤਾ ਰਹਿਤ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਤੀਜਾ ਇਹ ਕਿ ਰੈਨਾ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਦਰਾੜਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਦੀਕ ਤੋਂ ਪਰਖਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬੇਹਤਰੀ ਲਈ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਚੌਥਾ ਇਹ ਕਿ ਰੈਨਾ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਮੱਧਕਾਲੀ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸੰਗਮ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਗਿਆਨ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਰਾਹੀਂ ਯਥਾਰਥਕ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ; ਪੰਜਵਾਂ ਇਹ ਕਿ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅੰਦਰਲਾ ਕਠੋਰ ਵਿਧਾਨ ਮਾਨਵੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦਾ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਗੁੰਝਲਾਂ/ਤਣਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਯਥਾਰਥਕ ਚਿੱਤਰ ਰੈਨਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਛੇਵਾਂ ਇਹ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਮਲਬੇ ਹੇਠ ਦੱਬ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਨਾ ਉਭਰਨ ਦਾ ਖਦਸਾ ਰੈਨਾ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਕੁ ਥਾਂ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਰ ਗੰਦਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਨਿਜ਼ਾਮ, ਆਰਥਿਕ ਨਾਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਅੰਧਤਾ ਜਿਹੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲਘੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਵਿ-ਸੰਵੇਦਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ (ਜੰਮੂ)

ਪੀਐਚ.ਡੀ. ਖੋਜਾਰਥੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਜੰਮੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ।

ਸੰਪਰਕ: caurgupi8316@gmail.com

ਅੰਤਰੀਵ :ਗਿਆਨਮਈ ਤੇ ਸੁਹਜਮਈ ਅਨੁਭਵ

ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੁਹਜਮਈ ਗਿਆਨ ਆਪਣੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਸਮੱਗਰ ਅਨੁਭਵ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਅੰਦਰ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੀਸਰੀ ਅੱਖ (1982), ਮਿੱਟੀ 'ਚ ਉੱਕਰੇ ਅੱਖਰ (1984), ਸੁਨਯਬੋਧ (1987), ਆਪੇ-ਬੋਲ ਸ੍ਰੋਤ (1987), ਗਗਨ ਮੇਂ ਥਾਲੂ (2008), ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚਲਾ ਸੂਰਜ (2008), ਰੁੱਖ ਤੇ ਜੰਗਲ (2008), ਮੁੜਕੇ ਮੁੜ੍ਹਕੀ ਪੌਣ (2009), ਅੰਤਰੀਵ (2010), ਸੂਰਜ ਤੇ ਕਿਰਨਾਂ (2010), ਤੁਪਕਾ ਤੁਪਕਾ ਸੂਰਜ (2010) ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਆਧੁਨਿਕ ਸੁਹਜ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦਾ ਗਿਆਨ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਮਈ ਸੰਸਾਰ ਘੜਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰਤਾ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਭਵਿੱਖਮਈ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਤੈਅ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੰਤਰੀਵ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਦਰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਗੀਤਕ ਨੁਹਾਰ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਜਿਹੜਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਕਵੀ ਮਨ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੋ ਕੇ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਅੰਦਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਇਕਹਰੀ ਤੇ ਕਵੀ ਮਨ ਨੂੰ ਖਲਾਅ ਵਿਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਖਲਾਅ ਵਿਚਲਾ ਸੁਰਾਖ

ਮੈਂ ਵਿਚਲਾ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਾ

ਖਲਾਅ

ਵਿਚਲਾ ਸੁਰਾਖ ਬਣਿਆ ਹੈ

ਧਰਤੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਿਖਿਆ

ਆਪਣੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਬਣਿਆ ਹੈ।

ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਾਵਿਕ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰਾ ਨੂੰ ਖੁੱਲੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਖੁੱਲੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਮੁਹਾਵਰਾ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸੁਹਜ ਦੇ ਸੰਘਣੇਪਣ ਦਾ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਗਟਾ ਹੈ। ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸੁਬਾਓ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਉਸਦੇ ਰੁਮਾਨੀ ਸੁਬਾਓ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਵਡਿਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਦੂਜੀ ਕਵਿਤਾ ਕਈ ਵਾਰ ਅਣਗੌਲੀ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਵੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਹਿਸਾਸ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਵਿ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਸਤਾਪੁਰ ਦੀ ਚੁੱਪ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਮੁਹਾਵਰਾ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਰੋਜ਼ਾਨਾ

ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਸਕਾ

ਆਪਣਾ ਅੰਦਰਲਾ ਖਾਲੀਪਣ ਭਰ ਸਕਾ

ਜੋ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ

ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਤੇ ਭਾਰੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ

ਮੇਰੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਭੁੱਖ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉਤਰਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰ ਬਸਰ ਕਰ ਰਹੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ-ਦਵੰਦ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਪਰਾਂ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਗਿਆਨਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਤਬਦੀਲੀ

ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਅੰਦਰ ਆਈ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਕਵੀਮਨ, ਮਨ
ਦੇ ਧਰਾਤਲ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦੇਖੋ:

ਸ਼ਹਿਰ ਨੇ ਆਪਾ ਉਧੋੜਿਆ

ਤੇ ਬੁਣਿਆ

ਆਪਣੀ ਦੇਹ

ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੀਰਤ ਅੰਗਾਂ ਨਖਸ਼ਾਂ

ਨੂੰ ਗੁੰਨਿਆ ਹੈ

ਪਿੰਡ ਦਾ ਸੱਚ

ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਚ ਵਸਾਇਆ ਹੈ

ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਦੇਹ ਵਿਚੋਂ

ਪਿੰਡ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਹੈ

ਪਿੰਡ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਅਸਲ ਸਰਮਾਇਆ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖੰਡਿਤ ਹੋਈ ਸੋਚ ਨੂੰ ਦੇਹ ਤੇ ਹੰਡਾਉਂਦਾ ਆ
ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਹੋਣੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਹੈ।

ਮੈਂ

ਆਪਣੀ ਤਨਹਾਈ ਲੈ

ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਜੰਗਲ ਵਲ ਟੁਰਿਆ

ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਰੋਣਕ ਲੈ

ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਨਗਰ ਵਲ ਟੁਰੀ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੋ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਨੇ ਅਕਾਰ ਲੈਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਵੀਂ ਉਮੀਦ ਨੇ ਸਾਕਾਰ ਹੋਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮਨ ਦੀ ਚਿਤਵਨ ਹੀ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕਤਾ ਵਿਚ ਢਲਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਇਸ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦਾ ਗਿਆਨ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਸੁਹਜਮਈ ਵਰਤਾਰਾ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਤੀਕ ਅਤੇ ਬਿੰਬ ਉਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਸਮੋਈ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਚੇਤਨਾ ਮੰਡਲ ਗਿਆਨ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਸੁਹਜ ਦੇ ਨਵੇਕਲੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅੰਦਰ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਚਲ ਰਹੇ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਨੂੰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਕਿਸੇ ਕੇਂਦਰੀ ਮਾਡਲ ਦੀ ਘੁੱਟਣ ਵਿਚ ਬੱਝੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਡਲ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਸ਼ਵ ਸਾਹਿਤ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਪਏ ਮਰਿਯਾਦਾਮਈ ਪਿਛੋਕੜ ਰਾਹੀਂ ਆਧੁਨਿਕ ਸਭਿਅਤਾ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੁਹਜ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਧੁਨਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵਾ ਵਾਸਤਾ ਹੋ ਰਹੇ ਸਵਾਲ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਇਸ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਿਸ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਖੜਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ, ਸੰਸਥਾਗਤ ਅਤੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪਸਾਰ ਕੀ ਹੋਂਦ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਗਾਤਾਰ ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਅਕਾਦਮਿਕ, ਸੰਸਥਾਗਤ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਭਿਆਸ

ਪਰਕਿਰਿਆ ਲਗਾਤਾਰ ਦੰਧਮਈ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਦੰਧਮਈ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਆਪਹੁਦਰੇ ਮਾਨਸਿਕ ਝੁਕਾਅ ਹੀ ਸਮੁੱਚੇ ਵਰਤਾਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਵੱਲ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨਾ ਹੋਣਾ ਖਲਾਅ ਨੂੰ ਵਧਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਮਾਗਵੀਆ ਸਰੰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਸਥਾਰਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਸਥਾਗਤ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜਾਤੀਗਤ ਝੁਕਾਅ, ਵਿਚਾਰਧਰਾਈ ਤਣਾਅ, ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਉਲਾਰ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਾਜਕ ਯਥਾਰਥ ਰਾਹੀਂ ਪਛਾਣਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਸਾਥ, ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਧਾਰਾ, ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਚੀ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਉਲਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਮੁਹਥਾਜ ਬਣਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਇਕਹਰੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਤਹਿਤ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਕ ਕਿਸੇ ਮੌਲਿਕ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਰਗ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪਹਿਚਾਣ ਤਹਿਤ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਇਹ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਰੰਚਨਾ ਨੂੰ ਮੂਲਧਾਰਾ ਦੇ ਹਾਣ ਦੀ ਨਾ ਬਣਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਮੂਲਧਾਰਾ ਸਾਡੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਰਹੇ। ਇਸੇ ਤਹਿਤ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸਦੀ ਸੀਮਾ ਅਤੇ ਸਮਰਥਾ ਇਕ ਮੁਹਾਦਰੇ ਤਹਿਤ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ

ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਇਸ ਯੋਜਨਾਬੱਧੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮੌਲਿਕ ਮੁਹਾਵਰਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਬਣਨ ਲਈ ਸਮੁੱਚੇ ਪਰਿਪੇਖ ਦਾ ਗਿਆਨਮਈ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਅੰਤਰੀਵ' ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਗਿਆਨਮਈ ਧਾਰਾ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਸੰਜੀਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਕਾਵਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮੁਹਾਵਰੇ ਅਤੇ ਖਾਸ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀਆਂ ਲਈ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਮੁਹਾਵਰਾ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਰਕ:98556-82205

ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੁਝਾਨ

‘ਸਮਕਾਲੀ’ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਬੜਾ ਗੂੰਝਲਦਾਰ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਅਰਥ ਹਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਅਰਥ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ‘ਸਮ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-ਬਰਾਬਰ ਦਾ ‘ਕਾਲ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-ਸਮਾਂ। ਇਉਂ ‘ਸਮਕਾਲ’ ਦਾ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ ਹੋਇਆ-ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਮਾਂ। ‘ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਸਮਾਂ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ-ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਜਿਉਂ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜਾਂ ਸਥਿਰ ਸਥਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਸਮਕਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਸਥਿਰ ਸਥਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਕੁਝ ਛਿਣਾਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਅਤੀਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਵੇਂ ‘ਸਮਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ’ ਵੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ‘ਅਤੀਤਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ’ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸੁਆਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਕਹੀਏ। ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿਰਜਣ-ਕਾਲ, ਛਪਣ-ਕਾਲ, ਪਾਠਕਾਂ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਨਵੀਂ ਕਵਿਤਾ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪਾਠਕ-ਵਰਗ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਹੋਣ ਤੱਕ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ‘ਸਮਕਾਲ’ ਜਾਂ ‘ਸਮਕਾਲੀ’ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਰਥਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ‘ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ’ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ- ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ। ਨਵੀਂ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਨਵੇਂ ਹਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਹਲਾਤ 1991 ਈ. ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬਣਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਵੇਂ ਹਲਾਤਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ ਤੇ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਲਾਤ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਹ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ:

- ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੇ ਨਵਾਂ ਹੁਲਾਰਾ ਲਿਆ।
- ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਸਮਾਜਵਾਦ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਮਿਲੀ।
- ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ/ਨਰਸਿੰਮਾ ਰਾਓ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਉਦਾਰੀਕਰਨ, ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਅਪਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ।
- ਇਹਨਾਂ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ‘ਰੋਜ਼ਗਾਰਹੀਣੇ ਵਿਕਾਸ’ ਦਾ ਉਭਾਰ ਹੋਇਆ।
- ਮੱਧਵਰਗ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ।
- ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਅਧਿਐਨ-ਮਾਡਲਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।
- ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਹੋਇਆ।
- ਬਹੁ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਨਵ-ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ।
- ਸੂਚਨਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ।
- ਖਪਤਵਾਦੀ ਅਤੇ ਮੁਨਾਫੇ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।
- ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸੁਪਨੇ, ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ ਵਿਚ ਅਸਲੋਂ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਅਧਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਅੰਤਲੇ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਖੇੜੇ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਅਤੇ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਡੇਢ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ‘ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ’ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਇਸ ਯੁੱਗ ਦਾ ਸ਼ੋਰ

ਸਪੇਸ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ੋਰ

ਤੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਕੁਹਰਾਮ

ਅਸੀਂ ਵਸੀਏ ਵੀ ਤਾਂ ਕਿਥੇ?

-ਵਨੀਤਾ

ਸਦੀ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਨਵੇਂ ਖਪਤਵਾਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਮੰਡੀ ਬਣ ਗਈ

ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਦੇਣੀ ਸਿੱਖ ਗਏ

ਪਰ ਬੋਲੀ ਪਾਉਣੀ ਭੁੱਲ ਗਏ।

-ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ

ਸਮਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ, ਵਾਕ, ਅਰਥ ਦੇ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧ, ਕਾਵਿ-ਪੈਰਾਡਾਈਮ, ਕਾਵਿ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਨੁਹਾਰ, ਕਾਵਿ ਦੀ ਚੁੱਪ-ਭਾਸ਼ਾ ਆਦਿ ਪੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਾਵਿ, ਕਾਵਿ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਮਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨਾ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਬਦਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕੁਝ ਵਿਲੱਖਣ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਾਦ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਵਿ-ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬੱਝਣ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸਾਫ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ:

- ਤੇਰੇ ਜਿਸਮ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ 'ਤੇ

ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕੋਈ ਵਾਦ

ਪਰ ਜਦ ਵੀ ਮੈਂ ਕਿਤੇ

ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ 'ਚ ਰੱਤੀ

ਤੇਰੇ ਜਿਸਮ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਵੰਡਦੀ

ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ

ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ

ਮੁਹੱਬਤ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ

ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਲਹਿਰ

ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਵਾਦ ਆ ਖੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਜਦਕਿ ਤੇਰਾ ਜਿਸਮ

ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਅਹਿਸਾਸ

ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਵਾਦਾਂ ਦੀਆਂ

ਵਲਗਣਾਂ ਲੰਘ ਕੇ ਮਿਲੇ ਸਨ।

–ਸਵਰਨਜੀਤ ਸਵੀ

- ਕਵਿਤਾ ਮੇਰੀ

ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਭਰ ਤੇ ਖਾਲੀ ਹੋ ਰਹੇ

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਫਰ ਹੈ

ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇਕਹਿਰੇ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਨੱਥ ਕੇ

ਅਣਹੋਇਆ ਤੇ ਨਿਹੱਥਾ ਨਾ ਬਣਾਓ।

–ਦੇਵ

- ਰਵਾਇਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਟਾਪੂ ‘ਚ ਅਸੀਂ

ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ।

ਸਮਕਾਲੀ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨੇ ਕਵੀ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅਹਿਸਾਸ ਲਿਖੇ ਹਨ–

- ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਮੈਂ

ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਕੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ

ਸਤਰ ਸਤਰ ਚੀਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ

ਜਦੋਂ ਕਵਿਤਾ

ਵਿਗਸ ਉਠਦੀ ਹੈ

ਮੈਂ ਬਿਣਸ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ

ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਹੈ।

–ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ

ਇਹ ਕਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵੱਲ ਇਉਂ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ –

ਅਸੀਂ ਜਦ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ

ਸਾਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਆਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ

ਜਨਾਬ! ਦਰਅਸਲ ਮੈਂ ਇੰਜ ਕਿਹਾ ਸੀ-

--- --- ---

ਤੇ ਫਿਰ ਕਦੀ ਨਾ ਮੁਕਣ ਵਾਲੀ

ਇੱਕ ਦੌੜ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਅਰਥ ਤਿਲਕਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਵਾਰ-ਵਾਰ

ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਆਈ

ਚੁਲਬੁਲੀ ਮੱਛਲੀ ਦੇ ਵਾਂਗ।

-ਸੁਖਿੰਦਰ

ਸਵਰਨਜੀਤ ਸਵੀ ਤਾਂ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਾਧਿਅਮ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਦਾ ਵੀ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ-

- ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ

ਕਿ ਮੇਰੀ ਕੈਨਵਸ

ਮੇਰੀ ਅੱਖ

ਮੇਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ

ਬੱਝੇ ਬਝਾਏ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀਆਂ ਡੋਰੀਆਂ 'ਤੇ

ਨਿੱਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ

ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਾਧਿਅਮ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸੰਕਟ ਇਸ ਦੌਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮੂਲ ਚਿਹਨਾਂ ਅਰਦਾਸ, ਜੈਕਾਰਾ, ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਆਦਿ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:

- ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਟੁੱਟੇ ਹਾਂ

ਕਿਸ਼ਤ ਕਿਸ਼ਤ

ਪੰਜਾਬ ਅੱਜ ਤੂੰ ਖੁਦ ਹੀ ਹਮਲਾਵਰ

ਆਪਣੇ ਹੀ ਘਰ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਤੇ ਇੱਟਾਂ
ਪੁੱਟਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨੇ
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਆਪਾਂ ਕਿਥੇ ਜਾਵਾਂਗੇ
ਅਸੀਂ ਜੋ ਹਲਕਾਏ ਹੋਏ ਹੋ ਨਿੱਬੜੇ ਹਾਂ
ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਚਲੇ ਗਏ ਹਾਂ
ਅਰਦਾਸ ਤੋਂ।

-ਦੇਵ

ਮੈਂ ਹੀ ਚੋਸ਼ੀ ਸਾਰੇ ਦੂਸ਼ਣ ਮੇਰੇ ਤੇ ਚਿਪ ਜਾਓ,
ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਮੈਂ ਨੀਂਦਰ 'ਚੋਂ ਲੋਕੀਂ ਨਹੀਂ ਉਠਾਲੇ।

-ਗੁਰਤੇਜ ਕੁਹਾਰਵਾਲਾ

- ਪੰਜਾਬ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ
ਜੈਕਾਰਾ ਹਾਂ।

-ਦੇਵ

- ਖਾਲਸਾ ਹੁਣ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ
ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ,
ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ 'ਚੋਂ
ਉਸ ਨੇ ਖੱਟਿਆ ਵੀ ਕੀ ਹੈ।

ਸਮਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਕਵੀ ਦਲਿਤ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਦੂਜਾ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਮਾਜ ਜਾਤੀ-ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਇਸੇ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਇੱਕ ਉਪ-ਸਿਸਟਮ ਹੈ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦਲਿਤ-ਮਸਲਾ ਅਜਾਦੀ ਤੋਂ ਮਗਰਲੇ ਛੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਘਟਿਆ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਪੇਚੀਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਮਾਰਕਸੀ ਚਿੰਤਨ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਵਸਥਾ ਹੱਥੋਂ ਨਪੀੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸ਼ੋਸ਼ਤਾਂ ਵਿਚ ਦਲਿਤਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾੜਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀ, ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਅਜੋਕੇ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਵੀ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੀ ਹੀ ਹੈ। ਅਜਾਦੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਰਾਖਵੇਂਕਰਨ ਅਤੇ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਮੱਧਵਰਗੀ

ਦਲਿਤ ਸਮਾਜ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਜਮਾਤੀ ਸਥਿਤੀ ਜਰੂਰ ਬਦਲੀ ਹੈ ਪਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸ ਵਰਗ ਦੀ ਜਾਤੀਗਤ ਸਥਿਤੀ ਉੱਝ ਦੀ ਉੱਝ ਹੀ ਨੀਵੀਂ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਤ ਹੀ ਹੈ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਲਹਿਰ ਅਧੀਨ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ‘ਨਾਗ ਲੋਕ’ ਅਤੇ ‘ਕੱਲੂ ਬਿੱਲਾ ਫਿਰ ਆਇਆ’ ਰਾਹੀਂ ਦਲਿਤ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

- ਤੇਰੇ ਨਾਂ ‘ਤੇ ਰਚੀਆਂ ਪੂਜ ਪੁਸਤਕਾਂ ’ਚ
ਸਾਡੇ ਵਿਕਾਉ ਹੋਣ ਦੇ ਅਧਿਆਏ ਕਿਉਂ ਜੋੜੇ ਨੇ
ਸਾਡੇ ਗਲਾਂ ਲਈ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਤਵੀਤ ਕਿਉਂ ਘੜੇ ਨੇ
ਇਸ ਦੇਸ ਦੀ ਸੁੱਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ’ਚ
ਸਾਡੀ ਥਾਂ ਕਿਥੇ ਹੈ?
ਸਾਡਾ ਨਾਂ ਕਿਥੇ ਹੈ?

ਮੱਧਵਰਗੀ ਦਲਿਤ ਦੀ ਜਾਤੀਗਤ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਸਬੰਧੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਨਮੋਹਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ-

- ਕੱਪੜੇ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਰਾਂਗਲੇ ਪਹਿਨ ਲੈ
ਨਹੀਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਾਸ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਕੋਹੜ
ਛੁਪਾਇਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੁਪਣਾ
ਮੇਰੇ ਪੁਰਖੇ
ਨਹੀਂ ਛੁਪਾਉਂਦੇ ਸਨ
ਇਹ ਜੱਦੀ ਪੁਸ਼ਤੀ ਵਿਰਾਸਤ।

-ਡਾ.ਮਨਮੋਹਨ

ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਹਿਜ-ਸਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਚੇਤਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਆਦਿ ਕਵੀਆਂ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਸਾਫ-ਸੁਥਰੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੰਕਟ ਦਰਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਲੰਮੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ‘ਰਹੱਸ, ਰੁਮਾਂਸ, ਪ੍ਰਗਤੀ, ਦੇਸਵੰਡ, ਪ੍ਰਯੋਗ, ਨਕਸਲਵਾਦ, ਖਾੜਕੂਵਾਦ,

ਆਧੁਨਿਕਤਾਵਾਦ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ‘ਵਾਤਾਵਰਨਵਾਦ’ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਤੇ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਸੁਚੇਤ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ, ਨਵਤੇਜ ਭਾਰਤੀ, ਵਰਿੰਦਰ ਪਰਿਹਾਰ, ਪਰਮਜੀਤ ਸੋਹਲ, ਸੰਗਤਾਰ, ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ, ਸੁਖਪਾਲ, ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ, ਅੰਬਰੀਸ਼ ਆਦਿ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਫਿਕਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜਲ, ਜੰਗਲ, ਜਮੀਨ ਤੇ ਪੌਣਪਾਣੀ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਚਾਹਲ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਭੋਇੰ’ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਿੰਦਰ ਪਰਿਹਾਰ ਆਪਣੀ ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਕੁਦਰਤ’ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸੁਖਪਾਲ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਚੁਪ-ਚੁਪੀਤੇ ਚੇਤਰ ਚੜ੍ਹਿਆ’ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਬੜੀ ਪ੍ਰਭਾਵਪੂਰਨ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ‘ਬਿਰਖ, ਹਵਾ, ਪਾਣੀ, ਦਰਿਆ’ ਆਦਿ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਰਿੰਦਰ ਪਰਿਹਾਰ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਇਸ ‘ਕੁਦਰਤ-ਫਿਕਰ’ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ-

ਸਿਮਲੀਆਂ ਤੇ ਮੈਟਾਫਰਾਂ ਵਿਚ

ਆਇਰਨੀ ਤੇ ਐਲੀਗਰੀ ਵਿਚ

ਸਿਲੇਬਲ ਤੇ ਪੈਰਾਬਲ ਵਿਚ

ਕਵਿਤਾ-

ਗਲੇਬਲ ਕੂਲਿੰਗ ਦਾ

ਨੁਸਖਾ ਢੂੰਡ ਰਹੀ।

-ਵਰਿੰਦਰ ਪਰਿਹਾਰ

ਅੰਬਰੀਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਸੀਮ ਲਾਲਸਾ ਸਾਹਮਣੇ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ-

ਕਾਸ਼ ਰੁੱਖ ਦੇ ਬਾਹਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ

ਹੱਥ ਹਥਿਆਰ ਹੁੰਦੇ।

--- --- ---

ਕਿ ਇੰਜ ਨਿਹੱਥਾ ਉਹ

ਵੱਢਿਆ ਨਾ ਜਾਂਦਾ।

-ਅੰਬਰੀਸ਼

ਸੁਖਪਾਲ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਦਰਦ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ-

ਆਪਣੇ ਪੱਤਿਆਂ ਜਿਹੀਆਂ

ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਮਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ

ਰੁੱਖ ਨੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਆਖਿਆ:

ਹੇ ਰਚਨਹਾਰ!

ਆਪਣੇ ਰਚੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਖ

ਤੇਰੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਇਉਂ ਨਿਰਾਦਰ ਨਾ ਕਰੇ

ਅਸੀਂ ਜਿਉਣ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਨਹੀਂ ਆਏ

ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਮਰੀਏ

ਕਿ ਸਾਡਾ ਮੁੱਕਣਾ ਵੀ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਏ।

-ਸੁਖਪਾਲ

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਉਸ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ, ਪਰ ਹੁਣ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸਿੱਟੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭੁਗਤਣੇ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨਾਸ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਵੱਲ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਆਖਦੀ ਹੈ-

- ਆਓ ਕੋਈ ਉਜਾੜ ਭਾਲੀਏ
ਕੋਈ ਬੀਆਬਾਨ ਲੱਭੀਏ
ਜਿਥੇ ਕਿਸੇ ਪੰਛੀ ਦੀ ਕੂਕ ਸੁਣੇ
ਵਗਦੇ ਦਰਿਆ ਦੀ
ਕਲ ਕਲ ਸੁਣੇ
ਆਓ ਬੇਥਵੀਆਂ ਮਾਰੀਏ
ਤੇ ਦਾਅ ਉੱਤੇ
ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰੀਏ।

-ਨਵਤੇਜ

ਭਾਰਤੀ

- ਏਥੋਂ ਕੁਲ ਪਰਿੰਦੇ ਹੀ ਉੜ ਗਏ, ਏਥੇ ਮੇਘ ਆਉਂਦੇ ਵੀ ਮੁੜ ਗਏ।

ਏਥੇ ਕਰਨ ਅਜਕਲ ਬਿਰਖ ਵੀ, ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਜਾਣ ਦੇ ਮਸ਼ਵਰੇ। –ਸੁਰਜੀਤ

ਪਾਤਰ

ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵੀਹਵੀਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਵੈ-ਕੇਂਦਰਿਤਾ ਜਾਂ ਮੈਂ-ਮੂਲਕਤਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਇਸ 'ਬਾਹਰ' ਨਾਲ ਮੂਕ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਹਰਲੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੁੱਧ ਭੂਮੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਹੀ ਯੁੱਧਭੂਮੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਯੁੱਧਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣਾ ਵਿਰੋਧੀ, ਆਪ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ 'ਮੈਂ' ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ— 'ਇਹ ਜੈਕਪਾਟ ਮੇਰਾ ਹੈ' (ਬੀ.ਐਸ. ਬੀਰ), 'ਮੈਂ ਉਡਾਨ 'ਚ ਹਾਂ' (ਆਸੀ) 'ਚੁੱਪ ਨਦੀ ਤੇ ਮੈਂ' (ਸਤੀਸ਼ ਗੁਲਾਟੀ), 'ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਲਾਫ' (ਹਰਮੀਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ) ਅਤੇ 'ਮਨੋਵੇਗ' (ਲਖਵਿੰਦਰ ਜੌਹਲ) ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸਿਰਲੇਖ ਹਨ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ ਇੱਥੇ ਪੇਸ਼ ਹਨ। ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ 'ਸਵੈ' ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਇਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ—

ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭੇਦ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ,

ਬਦਲਿਆਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ,

ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਦੀਆਂ ਛਹਿਬਰਾਂ,

ਨਫਰਤਾਂ ਦੇ ਗੁਬਾਰਾਂ,

ਤੇ ਹਜ਼ਾਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੁਕ-ਉਹਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ

ਸਿੱਧਾ ਸਾਧਾ ਆਦਮੀ ਹਾਂ।

'ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੈਂ' ਦੀ ਇਸ ਸ਼ਾਇਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਮੈਂ ਅਤੇ ਤੂੰ' ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ, ਪਿਆਰ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਦੇਹਵਾਦੀ ਸਰੋਕਾਰੀ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ। ਲੰਬਾ ਸਮਾਂ ਔਰਤ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿੱਚ ਰਹੀ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਔਰਤ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਬਿਆਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾਰੀਆਂ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦਿਸ਼ਾ ਵੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਕਵਿਤਾਰੀਆਂ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼

ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸਹਿਰੋਂਦ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਧਿਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ-

ਮਿਲੀਂ ਤੂੰ ਭਾਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਢਾਹ ਕੇ,
ਪਰ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇਰੀ ਫੌਜ ਵੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਵੀ,
ਹੋਣਗੇ ਤੇਰੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵੀ
ਰੱਖ ਲਵਾਂਗੇ 'ਕੱਠੀ ਜਗਾ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ
ਨੋ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ
ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ।
ਲੜਨ ਲਈ
ਰੋਣ ਲਈ
ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ।

-ਪਾਲ ਕੌਰ (ਇੰਜ ਨਾ ਮਿਲੀ)

ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਉੱਤੇ ਕਿੰਤੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਤੋਂ ਚੇਤੰਨ ਹੋਈ ਅਜੋਕੀ ਇਸਤਰੀ ਅਜਿਹੇ ਘਰ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਜਮਾਤੀ-ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਪਿੱਛੋਂ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਢੁੱਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਠੋਕਰ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕਵੇਂ ਦੰਭ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ-

- ਜਦ ਉਹ ਦੋਸਤ ਬਣਿਆ
ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਸੀ।
ਜਦ ਉਹ ਮਹਿਬੂਬ ਬਣਿਆ
ਤਾਂ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਸੋਹਣਾ ਤੇ ਨਿੱਘਾ ਸੀ।
ਜਦ ਉਹ ਖਾਵੰਦ ਬਣਿਆ
ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲ ਗਿਆ।
ਉਹ ਹਿਟਲਰ ਬਣ ਗਿਆ
ਤੇ ਉਹ ਉਹਦੇ ਕਨਸੈਂਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਕੈਂਪ ਵਿਚ
ਇੱਕ ਯਹੂਦੀ ਔਰਤ।

-ਸ਼ਸੀ ਸਮੁੰਦਰਾ

ਔਰਤ ਦੀ ਦੋਹਰੀ ਪਰ ਨ-ਥਾਵੀਂ ਸਥਿਤੀ ਸਬੰਧੀ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਅਤੇ ਡਾ. ਵਨੀਤਾ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-

- ਇੱਕ ਕੈਦ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਕੈਦ 'ਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਏਂ
ਕੀ ਖੱਟਿਆ ਮਹਿੰਦੀ ਲਾ ਕੇ ਵਟਣਾ ਮਲ ਕੇ। -ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ

- ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਮੈਂ ਕੈਸਾ ਚੈੱਕ ਹਾਂ
ਮਾਪਿਆਂ ਸਾਈਨ ਕੀਤਾ
ਤੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੇ ਕੈਸ ਕਰਵਾ ਲਿਆ।
ਇੱਕ ਦਾ ਭਾਰ
ਦੂਜੇ ਦੀ ਅਮਾਨਤ
ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਸੰਦੂਕ
ਤੇ ਮੇਰਾ ਵਜ਼ੂਦ ਕਾਗਜ਼ ਵਾਂਗ
ਹਸਤਾਖਰ ਹੋ ਕੇ ਰਸੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। -ਡਾ.ਵਨੀਤਾ

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾਬ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਕੈਨੇਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ ਆਦਿ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਪਾਨ, ਜਰਮਨੀ, ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ, ਕੀਨੀਆ, ਨੀਦਰਲੈਂਡ ਅਤੇ ਨਾਰਵੇ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਗਏ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਗਿਣਤੀ ਪੱਖੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੰਢਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣਾ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ, ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਕਵੀ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇੱਕੋ ਰਖਣੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੇ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅਮਰੀਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ, ਕੈਨੇਡੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਜਾਂ ਅਮਰੀਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਜਿਹੇ ਉਪ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰਚੀ ਗਈ ਕਵਿਤਾ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਂ ਅਮਰੀਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ

ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਕਵਿਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਤੱਥ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਉੱਥੇ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਦੇ ਸਨ। ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਵੀ, ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਗੁਰਚਰਨ ਰਾਮਪੁਰੀ, ਖੋਜੀ ਕਾਫਰ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਕਵੀ ਹਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਕਵੀ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਪ੍ਰਤੀ ਉਦੇਵਾਂ, ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੰਤਰ ਕਰਕੇ ਉਪਜਿਆ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਓ, ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਨਸਲੀ-ਵਿਤਕਰਾ, ਆਰਥਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਅਸਾਵਾਂਪਣ, ਮਸ਼ੀਨੀ-ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਆਦਿ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ:

- ਬੇਗਾਨੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ
ਬੇਗਾਨੀਆਂ ਤੇ ਕਮੀਨਗੀਆਂ ਭਰੀਆਂ
ਨਜ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣਾ
ਬੇਵਤਨੀ ਹੈ।
- ਇਸ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਕਾਲਖ ਵਿਕਦੀ
ਕਾਲਖ ਗੋਰੇ ਰੰਗ ਦੀ
ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਖੁਸ਼ਬੋਈ ਮੋਈ
ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਸੂਲੀ ਟੰਗਦੀ। -ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ਕੁਝ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਕੁਝ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ-

- ਕੱਚਿਆਂ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਤੋਂ
ਪੱਕੇ ਬਣਨ ਲਈ
ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਕੀ ਮੰਗਦੀਆਂ ਹਨ?
ਘਰ, ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬੈਂਕ-ਖਾਤਾ
ਤੇ ਲੋਹੜੀ ਵਰਗਾ ਸੈਕਸ। -ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ
- ਮੈਡੋਨਾ ਨੂੰ ਆਖੋ ਹੁਣ ਬੱਸ ਵੀ ਕਰੋ
ਬਹੁਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਜਿਸਮ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼
ਟੀਨ ਏਜਰ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ

ਸੈਕਸ ਦੀਆਂ ਬੁਰਕੀਆਂ ਪਾ-ਪਾ ਕੇ

ਹੋਰ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਨਚਾਉਂਦੀ ਰਹੇਗੀ।

- ਰਵਿੰਦਰ ਸਹਿਰਾਅ

ਵਰਤਮਾਨ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਜਿਉਂ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਸਦੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਅਤਿ-ਵਿਕਸਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਮਾਣ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਭਰਮ ਹੈ। ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਜਿਉਂ ਰਹੇ ਲਘੂ-ਮਾਨਵ ਸਬੰਧੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਰਵਾਸੀ ਕਵੀ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ-

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ

ਚੌਵੀ ਇਕਤਰਫਾ ਚਾਹਤਾਂ

ਬਾਰਾਂ ਨਿਰਮੋਹ ਯਾਰੀਆਂ

ਛੇ ਅਸਫਲ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਤਿੰਨ ਸਫਲ

ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਮੇਰਾ ਹਾਸਲ ਹੈ।

ਸੱਚ ਪੁੱਛੋਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਮਰ ਦੀ

ਉਣੱਤੀਵੀਂ ਪੌੜੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ

ਡਾਰਵਿਨ ਦਾ ਉਹ ਵਚਿੱਤਰ ਬਾਂਦਰ ਹਾਂ

ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ

ਵਾਤਸਾਇਨ ਦਾ ਕਾਮ ਸੂਤਰ ਹੈ।

ਜਿਸ ਦੇ ਨੱਕ 'ਤੇ

ਮਾਰਕਸ ਦੀ ਸੁਪਨ-ਰੰਗੀ-ਐਨਕ ਟਿਕੀ ਹੈ,

ਜਿਸ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ

ਲਟਕਦੇ ਲਾਕਟ ਵਿਚ

ਕਾਮੂ ਅਤੇ ਸਾਰਤਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਜੜੀ ਹੈ

ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ

ਪਿਕਾਸੋ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿਹੀ ਘੁੱਗੀ ਹੈ।

-ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ

ਸਮਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ 550ਵਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਪੁਰਬ ਆਇਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਲਾਂਘੇ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇੱਕ ਸੁਭ-ਸ਼ਗਨ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਿਛਲੇ ਬਹੱਤਰ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ 'ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਤੋਂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਵਿਛੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ

ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰ ਦਾ ਦਾਨ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੋ’ ਹੁਣ ਜਾ ਕੇ ਸੁਣੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਲੋਕ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਜਾਣ ਲਈ ਪੱਬਾਂ ਭਾਰ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਲਾਂਘੇ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਲੋਕ ਉਹੀ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਆਪਣੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਂਵਾਂ-ਰੌਲੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਲਈ ‘ਭੋਰ-ਭੋਰਾ ਨਾਨਕ’ ਲੈਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਤਰਕ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ’ ਅਤੇ ‘ਨਾਨਕ ਦੀ ਮੰਨਣਾ’ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਜਸਵੰਤ ਜ਼ਫਰ ਇਹ ਸੁਆਲ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਅਸੀਂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਲੱਗਦੇ ਕੀ ਹਾਂ’-

ਨਾਨਕ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ
 ਵਿਦਿਆਲੇ ਨੂੰ
 ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਵਲਗਣ ਨੂੰ
 ਰੱਦ ਕੇ ਘਰ ਮੁੜੇ
 ਘਰ ਮੁੜੇ, ਘਰੋਂ ਜਾਣ ਲਈ
 ਘਰੋਂ ਗਏ ਘਰ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰਨ ਲਈ
 ਵਿਸ਼ਾਲਣ ਲਈ

ਵਿਦਿਆਲੇ ਦੇ ਸੋਧੇ ਪ੍ਰਬੋਧੇ ਅਸੀਂ
 ਗਿਆਨੀ
 ਵਿਦਿਆ ਦਾਨੀ
 ਘਰਾਂ ਦੇ ਕੈਦੀ
 ਪਤਵੰਤੇ ਸੱਜਣ
 ਨਾਨਕ ਦੇ ਕੀ ਲਗਦੇ ਹਾਂ।

-ਜਸਵੰਤ ਜ਼ਫਰ

ਇਹ ਸ਼ਾਇਰ ‘ਕਿਰਤੀ ਨਾਨਕ’ ਅਤੇ ‘ਚਿੱਟੀ ਦਾਹੜੀ ਵਾਲੇ ਨਾਨਕ’ ਦੇ ਬਿੰਬ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਵੀ ਇਉਂ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ:-

ਮਾਫ ਕਰਨਾ

ਸਾਡੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ
ਨਾਨਕ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਨਾ
ਪੈਂਡੇ ਦੀ ਧੂੜ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਪਿੰਜਣੀਆਂ
ਤਿੜਕੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ
ਨ੍ਹੇਰੀ ਨਾਲ ਉਲੜੀ ਖੁਸ਼ਕ ਦਾਹੜੀ

... ..

ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘੀ ਮੂਰਤਾਂ ਵਾਲਾ
ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸੂਟ ਕਰਦਾ
ਖਤਰਨਾਕ ਨਾਨਕ ਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਭਾਰ
ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਕੰਧ ਨਹੀਂ ਝੱਲ ਸਕਦੀ। -ਜਸਵੰਤ ਜ਼ਫਰ

ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੱਖ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਢੰਗ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਵਿਧੀਆਂ ਹਨ। ਅਜੋਕੇ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ਾਇਰ ਸ਼ਾਇਰਾਵਾਂ ਨਵੇਂ ਬਿੰਬਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪੁਰਾਤਨ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਚੰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸੂਰਜ, ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਜੁਗਨੂੰ, ਘਰ ਦੀ ਥਾਂ ਸੜਕਾਂ, ਕਮਰੇ, ਚੌਂਕ, ਪਗਡੰਡੀ, ਪਿਆਰ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮਾਣਨ ਦੀ ਤਾਂਘ, ਆਦਰਸ਼ ਨਾਇਕ ਦੀ ਬਜਾਏ ਲਾਜ਼ਮੀ ਇਨਸਾਨ-ਚਾਹੇ ਉਹ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਲਿਖਣ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਈ ਸ਼ਾਇਰ ਰੇਖਾਵੀ, ਜੁਮੈਟਰੀ ਤਕਨੀਕੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਵਿਆਕਰਨ ਜੁਗਤਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਕੇ ਚੁੱਪ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਅਤੇ ਅਣਕਹੀਆਂ ਸੈਨਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚੇਤਨਾ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਸਮਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਮੱਧਮ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਅਤੇ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ

(94638-81931)

ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ:

ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੂੰ ਜੀਉਣਾ ਸੱਚਮੁਚ ਹੀ ਰੱਬੀ ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਕੋਮਲ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦੀਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਉਣਾ ਸੱਚਮੁਚ ਫੱਕਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਹਰ ਬੰਦੇ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪਿਰੇ ਕੇ ਕਵਿਤਾ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ- ਆਪ ਨੂੰ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਤਾਂ ਲਗਭਗ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੱਸ ਫਰਕ ਏਨਾ ਕੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਰ ਲੋਕ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਕੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਹਿੱਕ ਉੱਤੇ ਉਤਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕ ਇਸ ਅਮਾਨਤ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਖੈਰ! ਸਾਡੇ ਹੱਥਲੇ ਲੇਖ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ਾ “ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ: ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ” ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਚਰਚਾ ਦਾ ਮੂਲ ਬਿੰਦੂ ਸਿਰਫ਼ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਲੇਖ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਸਥਾਪਤ ਸ਼ਾਇਰ:

ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰ ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮੁੱਖਧਾਰਾ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਨਾਮ ਕਮਾਇਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਲਾਮ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੀ ਝੋਲੀ ਭਰੀ ਹੈ। ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਸਥਾਪਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੁਮੇਰ, ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ, ਹਰਭਜਣ ਸਿੰਘ ਰੇਣੂ, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ, ਰਮੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ, ਪਾਲ ਕੌਰ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੋਮਲ, ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਗਾਸੋ, ਨਿਰੂਪਮਾ ਦੱਤ, ਜੀ ਡੀ ਚੌਧਰੀ, ਸਰੂਪ ਚੌਹਾਨ, ਕਾਬਲ ਵਿਰਕ, ਲੱਖ ਕਰਨਾਲਵੀ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਿਲਬਰ, ਰਾਬਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਸਰੂਰ, ਲਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ, ਜਗਜੀਤ ਸੂਫੀ, ਕਿਦਾਰ ਨਾਥ ਕਿਦਾਰ, ਆਤਮਜੀਤ ਹੰਸਪਾਲ, ਜੀ ਡੀ ਬਖਸ਼ੀ, ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਅੰਬਾਲਵੀ, ਅਰਕਮਲ ਕੌਰ, ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿਰਸਾ, ਓਮਕਾਰ ਸੂਦ ਬਹੋਨਾ, ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ, ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਕਿਰਤੀ, ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਸੈਣੀ, ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ, ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਰਫੀਕ ਆਦਿ ਨੂੰ ਗਿਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨੂੰ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਥੰਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਾਇਰ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇਕੱਲੇ ਹਰਿਆਣੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਆਪਣੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਦਾ ਲੋਹਾ ਮੰਨਵਾ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਕਮਾਲ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੇ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਪੈਰੀਂ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਪੂਰਣਿਆਂ ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਅੱਜ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਸ਼ਾਇਰ ਵੀ ਬਾਕਮਾਲ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਾਇਰ:

ਹਰਿਆਣੇ ਅੰਦਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਾਇਰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਗਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਾਇਰ ਜਿੱਥੇ ਸੋਸ਼ਲ-ਮੀਡੀਆ ਉੱਪਰ ਸਰਗਰਮ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ, ਰਸਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਪੱਤਰ-ਪੱਤਰਕਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਛੱਪ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਵਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ 'ਕੁ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ।

ਛਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸਿਰਸਾ ਦੀਆਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੀ। ਛਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ਾ ਔਰਤ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਧੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਖੁੱਲ ਕੇ ਲਿਖਦੀ ਹੈ;

ਕੋਇਲ ਵਰਗੀ ਮਿੱਠੀ ਬੋਲੀ

ਹਿਰਨੀ ਵਰਗੀ ਅੱਖ

ਤੇ ਮੋਰਨੀ ਵਰਗੀ ਚਾਲ ਦੇ ਨਾਲ

ਅੰਲਕਾਰਦਾ ਹੈ ਮੈਨੂੰ,

ਪਰ ਕਦੀ ਮੋਰਨੀ, ਹਿਰਨੀ ਤੇ ਕੋਇਲ ਵਰਗੀ

ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਦੇ

ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਬਾਗ, ਜੰਗਲ ਜਾਂ

ਬੀਆਬਾਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਲ ਮੈਂ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦ ਘੁੰਮ ਸਕਾਂ। (ਛਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸਿਰਸਾ)

ਛਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸਿਰਸਾ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਸਿਰਸਾ ਵਿਖੇ ਹੀ ਰੇਡੀਓ ਅਨਾਉਂਸਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਹਰਜਿੰਦਰ ਲਾਡਵਾ ਦੀਆਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੋ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ; ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਹਾਇਕੂ ਦੀ। ਹਰਜਿੰਦਰ ਦੀ ਖ਼ੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਕਸਰ ਹੀ ਚਰਚਾਵਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ;

ਕਰੁੰਬਲ ਫੁੱਟੇਗੀ, ਚਿੜੀ ਉੱਡੇਗੀ

ਹਵਾ ਨੱਚੇਗੀ, ਵੇਲ ਵਧੇਗੀ

ਨਦੀ ਵਗੇਗੀ, ਧੁੱਪ ਖਿੜੇਗੀ।

ਬੰਦਾ, ਕਦ ਕਦ, ਕੀ- ਕੀ ਕਰੇਗਾ?

ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। (ਹਰਜਿੰਦਰ ਲਾਡਵਾ)

ਹਰਜਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗੁੜ੍ਹੇ ਅਰਥ ਲੱਭਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਿਵੇਕਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਮਾਹਿਰ ਸ਼ਾਇਰ ਹੈ। ਇਹੀ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਬਠਿੰਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੈ।

ਦੇਵਿੰਦਰ ਬੀਬੀਪੁਰੀਆ ਦੀਆਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛੱਪ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਨੂੰ ਹਰਿਆਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦਾ ਸਟੇਟ ਅਵਾਰਡ ਵੀ ਮਿਲ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੇ ਸੂਖਮ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੁਹਿਆ ਹੈ/ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ;

ਸਿਗਰਟ ਜਦੋਂ ਵੀ

ਜਲਦੀ ਹੈ, ਸੁਲਗਦੀ ਹੈ, ਲਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ

ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਬੁਝਣ ਲਈ

ਇਕ ਐਸ-ਟ੍ਰੇਅ ਦੀ।

ਖੋਰੇ ਕਿਉਂ ਮੈਨੂੰ ਏਥੇ ਹਰ ਆਦਮੀ

ਸਿਗਰਟ ਦਿਸਦਾ ਹੈ

ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਔਰਤ

ਐਸ-ਟ੍ਰੇਅ। (ਦੇਵਿੰਦਰ ਬੀਬੀਪੁਰੀਆ)

ਦੇਵਿੰਦਰ ਬੀਬੀਪੁਰੀਆ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੈ।

ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਸੋਸ਼ਲ-ਮੀਡੀਆ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਸਰਗਰਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਖੁੱਲੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ;

ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਆਖੋ

ਔਰਤ ਦਿਵਸ ਮੁਬਾਰਕ

ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕ ਦਿਨ ਨਹੀਂ

ਹਰ ਰੋਜ਼ ਈ ਹੁੰਦਾ

ਔਰਤ ਦਿਵਸ। (ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ)

ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਨਵੀਂ ਉਮਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿਖਣਾ ਬਾਕੀ ਹੈ।
ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਲੈਕਚਰਾਰ ਹੈ।

ਵੇਦਪਾਲ ਭਾਟੀਆ ਦੀਆਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਤਿੰਨ ਕਾਵਿ- ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ
ਅਤੇ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਖੁੱਲੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਵੇਦਪਾਲ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਸਮਾਜਿਕ
ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦਲਿਤ ਵਰਗ ਦੀਆਂ
ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ;

ਅੱਜ ਸਵਾਲ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ

ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਪੱਥਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਓ

ਇਸ ਲਈ

ਹਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ

ਪੱਥਰ ਬਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। (ਵੇਦਪਾਲ ਭਾਟੀਆ)

ਵੇਦਪਾਲ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ ਵਿਦਰੋਹ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ
ਸੰਬੰਧਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਂਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ/
ਸਾਰਥਕਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਕਾਵਿ- ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ
ਕਾਵਿ- ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਦਿਲ ਜਿੱਤਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ
ਹੈ। ਮਲੂਕ ਵਿਰਕ ਉਂਝ ਤਾਂ ਪੰਜਾਹ 'ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਕਬੀਲਦਾਰ ਬੰਦਾ, ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ

ਅਜੇ ਨਵੀਂ ਪੁਲਾਂਘ ਪੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ- ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਮੂਲੀਅਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ;

ਤੇਰੀ ਮੰਮੀ ਵਰਗੀ ਬੇਟਾ

ਮੇਰੀ ਵੀ ਇਕ ਮਾਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। (ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ)

ਪੇਂਡੂ ਜੱਟ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਬੰਦਾ ਜੇਕਰ ਸ਼ਾਇਰੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ/ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ।

ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਰਾਠੌਰ ਦੀਆਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਚਾਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਕਹਾਣੀ- ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵੀ ਛਪਿਆ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਵਰ੍ਹੇ 2018 ਵਿਚ “ਮੈਂ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ” ਖੁੱਲੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਰਾਠੌਰ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ਾ ਫ਼ੌਜੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਫ਼ੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰ ਹੈ;

ਸੱਚ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਦੋਸਤੋ

ਫ਼ੌਜੀ ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ ਮਰੇ

ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ

ਮਰਦਾ ਤਾਂ

ਕਿਸੇ ਮਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤ ਹੈ। (ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਰਾਠੌਰ)

ਕਰਮਜੀਤ ਦਿਉਣ ਐਲਨਾਬਾਦ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੇਡੀਓ ਹੋਸਟ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ- ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਦੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਈਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਗੀਤ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ। ਕਰਮਜੀਤ ਦਿਉਣ ਸੰਵੇਦਨਾ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਾਇਰੀ ਲਿਖਦੀ ਹੈ;

ਪਿਆਰ ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਅੱਖਰ ਜਦ ਮੇਰੀ ਕਾਨੀ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਬਾਬੁਲ ਦੀ ਸ਼ਮਲੇ ਵਾਲੀ ਪੱਗ ਖਾਬਾਂ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। (ਕਰਮਜੀਤ ਦਿਉਣ)

ਕਰਮਜੀਤ ਦਿਉਣ ਐਲਨਾਬਾਦ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਸਿਰਸੇ 'ਚ ਇਕ ਸਕੂਲ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਵੀ ਨਿਭਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸ਼ਾਇਰ:

ਸਾਡੇ ਲੇਖ ਦੇ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਕਵਿਤਾ ਤਾਂ ਸਿਰਜ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੀ ਭਾਵ ਉਹ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੁਸਤਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹਨ।

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੋਗੀ ਦੀ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਪੁਸਤਕ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਛਪੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਬਹਿਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸ਼ਾਇਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰਿਆਣੇ ਅੰਦਰ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੋਗੀ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸ਼ਾਇਰ ਹੀ ਕੋਈ ਸਿਰਜ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ;

ਮਹਿਫ਼ਿਲ ਵਿਚ ਜੋ ਰੌਸ਼ਨ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ

ਨ੍ਹੇਰੇ ਦੀ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। (ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੋਗੀ)

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੋਗੀ ਸੋਸ਼ਲ-ਮੀਡੀਆ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਸਰਗਰਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਖਬਰੇ! ਕੋਈ ਦਿਨ ਅਜਿਹਾ ਲੰਘੇ ਜਦੋਂ ਜੋਗੀ ਦੀ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲੇ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਤਿਲਕ ਰਾਜ ਘੱਟ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਘੱਟ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਇਰ ਹੈ। ਉਂਝ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਘੱਟ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲਿਖਦਾ ਕਮਾਲ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਰਮੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਪਾਲ ਕੌਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਫ਼ ਝਲਕਦਾ ਹੈ। ਤਿਲਕਰਾਜ ਵੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੁਸਤਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਜਾਤੀ ਵਿਖਰੇਂਦਿਆਂ ਅਤੇ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਵਾਲੀ ਸੋਚ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ/ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ;

ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਿੱਕ ਤੇ

ਕਿਣਮਿਣ ਕਿਣਮਿਣ ਬਰਸਦੀਆਂ

ਕਣੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਨੂੰ

ਇਹ ਕਦੋਂ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ

ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਗੁਬੰਦ ਧੋਤਾ

ਜਾਂ ਮੰਦਿਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਨਮਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। (ਤਿਲਕ ਰਾਜ)

ਤਿਲਕ ਰਾਜ ਦੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਬਹੁਤ ਜਲਦ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਂਝ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਉਹ ਯਮੁਨਾਨਗਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਰਸ਼ੀ, ਬਿੱਟੂ ਸ਼ਾਹਪੁਰੀ, ਮੀਤ ਬਾਜਵਾ, ਅਵੀ ਸੰਧੂ, ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਪਰਵਾਨਾ, ਪ੍ਰਵੀਨ ਸ਼ਰਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਵੋਹਰਾ, ਗੁਰਦੇਵ ਦਾਮਲੀ, ਲਵ ਕੁਮਾਰ, ਰਾਜਿੰਦਰ

ਰੈਣਾ, ਸਾਨੀਆਪ੍ਰੀਤ, ਤਾਜ ਤੂਰ ਅਤੇ ਗੁਰਮੀਤ ਔਲਖ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਇਰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਗਵਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਸ਼ਾਇਰ ਜਿੱਥੇ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਵਧੀਆ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਗੁਣਾਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਸੁਭ ਸ਼ਗਨ ਹੈ।

ਡਾ. ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਰਾਠੌਰ

1054/1, ਵਾ. ਨੰ. 15- ਏ,

ਭਗਵਾਨ ਨਗਰ ਕਾਲੋਨੀ, ਪਿੱਪਲੀ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ।

ਸੰਪਰਕ : 75892- 33437, 90414- 98009

ਰਾਤ ਬਿਜੋਗਨ ਸੂਲੀ ਟੰਗੋ: ਵਿਯੋਗ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ

ਰਸ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ੌਮਣੀ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਰਸ ਰਾਜ ਜਾ ਰਸਾਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਰਸ ਦਾ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਆਰ ਅਨੁਭਵ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵੀ। ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦੇ ਦੋ ਭੇਦ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ - ਸੰਜੋਗ ਤੇ ਵਿਯੋਗ। ਸੰਜੋਗ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੋ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਤੋਂ ਵਿਯੋਗ ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਨਾ ਦੇ ਪਰਾਰੰਭਿਕ ਯੁਗ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਰੋਚਕ ਤੇ ਮਨਭਾਉਂਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। 'ਰਿਗਵੇਦ' ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਨ ਲਈ ਰਚੇ ਗਏ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲੋਂ ਵਿਯੋਗ ਅਰਥਾਤ ਬਿਰਹਾ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅੰਜਨਾ ਵਧੇਰੇ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਆਦਿ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਤੱਕ ਰਚੇ ਗਏ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਬਿਰਹਾ ਕਾਵਿ-ਧਾਰਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਵਿ-ਧਾਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਯੂਨਾਨੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਜੋ ਮਹੱਤਵ ਹਾਸਲ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਿਕ ਜਗਤ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਦੁਖਾਂਤ ਅਨੁਭਵ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਨ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਤਾ ਹਾਸਿਲ ਸੀ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆਂ ਇਹ ਤੱਥ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਜਟਿਲ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਸੁੱਖ ਦੇ ਭਾਵ ਸਦਾ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਂਝ ਤਾਂ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੇ ਭਾਵ ਹਰ ਜੀਵਤ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ

ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲਤਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਜੀਵਤ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਉੱਚ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੱਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਭਾਵ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਓ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਵੈ-ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸੁੱਖ ਦੀ ਤਮੰਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਲੋਚਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸੁੱਖ ਭੋਗਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੁੱਖ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਿਲਣਾ ਅਤੇ ਵਿਛੁੜਣਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਵਾਂਗ ਅਟੱਲ ਹਨ। ਇਸਤਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਕਾਰਨ ਗੜਬੜ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦੇ ਪੀੜਾ-ਜਨਕ ਅਨੁਭਵ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸੁੱਖ ਲਈ ਵਿਲਕ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਸ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ 'ਬਿਰਹਾ' ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਬਿਰਹਾ ਦੀ ਅਧਾਰ-ਭੂਮੀ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਪਿਆਰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਹੋਵੇ, ਔਰਤ ਦਾ ਮਰਦ ਨਾਲ ਹੋਵੇ, ਮਾਤਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਹੋਵੇ। ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਪਿਆਰੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰਬਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਇੱਕ ਮਹਾ-ਭਾਵ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਰਾਟ ਖੇਤਰ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਸੁੱਖ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਦੀ ਛੂਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਚਾਹੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਹੋਣ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਹੋਣ, ਕਵੀ ਹੋਣ ਜਾਂ ਤਾਰਕਿਕ- ਸਭ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਰਵ-ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਾਵਿ-ਜਗਤ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸੁਖਾਵੇਂ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਗਾਉਣਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਸ ਦੇ ਦੁਖਦਾਈ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅੰਜਨਾ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ

ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਹੱਬਤ ਕਵਿਤਾ ਦੇਵੀ ਲਈ ਮਧੁਰ ਮਜਮੂਨ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਇਸ਼ਕ ਹਕੀਕੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਚੱਕਰ ਕਟਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਸਾਹਿਤ ਇਸ਼ਕ ਮਿਜਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਤੋਰ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਬਿਹਾਰੀ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੀ ਵਿਯੋਗੀ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ:

ਵਿਯੋਗੀ ਹੋਗਾ ਪਹਿਲਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ।

ਆਹ ਸੇ ਉਪਜਾ ਹੋਗਾ ਗਾਨ।

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ, ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਵਿਯੋਗ ਦਾ ਜਾਂ ਬਿਰਹਾ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਬਿਰਹਾ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਜੀਵਨ ਮਸਾਨ ਸਾਮਾਨ ਹੈ:

ਬਿਰਹਾ ਬਿਰਹਾ ਆਖੀਐ ਬਿਰਹਾ ਤੂ ਸੁਲਤਾਨ।।

ਫਰੀਦਾ ਜਿਤੁ ਤਨਿ ਬਿਰਹੂ ਨ ਉਪਜੈ ਸੋ ਤਨੁ ਜਾਣਿ ਮਸਾਨੁ।।¹

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਬਿਰਹਾ ਭਾਵ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਾੜ ਹੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਜਿਸੁ ਪਿੰਜਰ ਮਹਿ ਬਿਰਹਾ ਨਹੀ ਸੋ ਪਿੰਜਰੁ ਲੈ ਜਾਰਿ।।²

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿਯੋਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਧੂਰੀ ਹੈ। ਵਿਯੋਗ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਯੋਗ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਵਿਚ ਤਪ ਕੇ ਵਿਯੋਗਣ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅੰਦਰਲੀ ਮੈਲ ਧੋਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਬਾਕੀ ਬਚਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੁੱਧ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਇਹ ਕਾਵਿ ਕਥਨ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੈ:

Love is loveliest when emblamed with tears³

ਡਾ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਸਚਾਈ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੁਖਾਂਤਕ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਅਸਲ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਬਿਰਹਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ।⁴ ਉਰਦੂ, ਫਾਰਸੀ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਯੋਗ ਸ਼ਬਦ ਹਿਜ਼ਰ ਤੇ ਫਿਰਾਕ ਹਨ। ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਯੋਗ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ- ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਅਨੁਭਵ, ਹਿਜ਼ਰ ਦਾ ਦਰਦ, ਫਿਰਾਕ ਦੀ ਪੀੜ, ਜੁਦਾਈ, ਦੁੱਖ। ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਫਿਰਾਕ ਹੀ ਫਿਰਾਕ ਹੈ। ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਵਿਛੋੜਾ ਤੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ।

ਵਿਯੋਗ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ਼ਕ ਹਕੀਕੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਤੇ ਵਿਯੋਗ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ਼ਕ ਮਿਜ਼ਾਜੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਯੋਗ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ਼ਕ ਮਿਜ਼ਾਜੀ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਦਿ ਵਿਯੋਗ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਹਥਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪਿਆਸਾ ਅੰਜੁਮ ਦੇ ਪਲੇਠੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਰਾਤ ਬਿਜੋਗਨ ਸੂਲੀ ਟੰਗੇ' ਵਿਚ ਵਿਯੋਗ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪਿਆਸਾ ਅੰਜੁਮ ਕਿਸੇ ਤਾਰੀਫ਼ ਦੇ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਚ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕ ਹੈ, ਪਰ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਤਿੰਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਗਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ: 1.ਆਗਾਜ਼ ਏ ਸੁਖਨ 2.ਮੇਰੇ ਕਲਮ ਸੇ 3.ਮੀਲ ਪੱਥਰ।

'ਰਾਤ ਬਿਜੋਗਨ ਸੂਲੀ ਟੰਗੇ' ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ 101 ਗਜ਼ਲਾਂ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਕਰੀਬਨ ਅੱਠ ਬਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਗਜ਼ਲ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਿਆਸਾ ਅੰਜੁਮ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਗਜ਼ਲ ਹੀ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋੜ ਗਜ਼ਲਗੋ ਹਨ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪਕ ਪੱਖ ਉੱਤੇ ਕਿੰਤੂ-ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਰਨ ਦੀ ਗੁੰਜਾਈਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਜ਼ਲ ਦੇ ਰਚਨਾ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ।

'ਰਾਤ ਬਿਜੋਗਨ ਸੂਲੀ ਟੰਗੇ' ਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ਪਤਾ ਚੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਵਿਯੋਗ ਦਾ, ਸੰਤਾਪ ਦਾ ਤੀਬਰ ਵੇਗ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ। ਸਿਰਫ਼ ਵਿਯੋਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਦ੍ਰੋਹ ਦੀ ਭਾਰੀ ਸੁਰ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵਿਯੋਗ ਉੱਤੇ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ।

ਵਿਯੋਗ ਜਾਂ ਬਿਰਹਾ ਕਵੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਸਿਰਜਨਸ਼ੀਲ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੀ ਸੌਂਦਰਯਮਈ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁੰਦਰੀ ਨਿਰੋਲ ਹੱਡ-ਮਾਸ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਕਵੀ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਅਸਤਿਤਵ ਦੇ ਸੌਂਦਰਯ ਲਕਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਅਨੁਭਵੀ

ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰੀ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾਸ਼ੀਲ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਲਪਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਪੀੜਾ ਨਾਲ ਅਥਾਹ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਆਦਮੀ ਅਤ੍ਰਿਪਤ ਰਹੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਪੀੜਾ ਹੀ ਜਨਮੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਕਵੀ ਵਿਸ਼ਾਦਗ੍ਰਸਤ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪਹਿਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕਰੁਣਾ ਉੱਭਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪਿਆਰ ਵੰਚਿਤ ਕਵੀ ਦੀਆ ਗਜ਼ਲਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਅਰ ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਉਦਾਹਰਨ ‘ਰਾਤ ਬਿਜੋਗਨ ਸੁਲੀ ਟੰਗੇ’ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਪੀੜਾਂ ਦੇ ਬੱਦਲ ਛਏ ਨੇ।

ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੇ ਸਭ ਸਰਮਾਏ ਨੇ।

ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਮੋਤੀ ਮੰਗਦੇ ਜੋ

ਪੀੜਾਂ ਦੇ ਮੰਗਤੇ ਆਏ ਨੇ।⁵

ਸੜ ਸੜ ਭੁਜਦੇ ਰਤੜੇ ਹੰਝੂ।

ਭੱਠ ਬਿਰਹੋਂ ਦੇ ਜਦ ਵੀ ਤਾਵਾਂ।

ਇਹ ਇੱਕ ਸਚ ਹੈ ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਨੇ

ਪੀੜਾਂ ਦੇ ਸੰਗ ਲਈਆਂ ਲਾਵਾਂ।⁶

ਵਿਯੋਗ ਤੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਜੋ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਵੀ ਪਿਆਸਾ ਅੰਜੁਮ
ਆਪਣੇ ਇਸ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਰੋਗ ਨਿਮਾਣੀ ਜਿੰਦ ਨੂੰ ਲੱਗੇ।

ਨਾ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਛੱਡਿਆ ਅੱਗੇ।⁷

ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਭਾਰ ਗ਼ਮਾਂ ਦੇ।

ਮੇਰੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਗ਼ਮਾਂ ਦੇ।

ਹੱਸ ਦੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲੰਘਾਈ

ਅੱਖੇ ਦਿਨ ਦੇ ਚਾਰ ਗ਼ਮਾਂ ਦੇ।⁸

ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨਾਲ ਬੇਸ਼ਕ ਵਿਛੋੜਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ
ਭੁੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਅੱਜ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਤੀਤ ਵਿਚ ਉਸ
ਦੇ ਨਾਲ ਬਿਤਾਏ ਹੁਸੀਨ ਪਲ ਹੁਣ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਯਾਦਾਂ ਬਾਰੇ
ਕਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਰੰਗ ਯਾਦਾਂ ਦਾ ਧੁੱਪਾਂ ਛਾਵਾਂ।

ਸੰਗ ਤੁਰਦਾ ਹੈ ਬਣ ਪਰਛਾਵਾਂ।

ਮੌਤਾਂ ਚੁੱਖੀ ਛਾਵੇਂ ਬਹਿ ਕੇ

ਜੀਵਨ ਲਿਖਤਾਂ ਲਿਖਦਾ ਜਾਵਾਂ।⁹

ਵਿਯੋਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੀਰਾਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਹਨੇਰਾ ਆ ਗਿਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਭਾਵ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕਵੀ ਨੇ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਸੂਰਜ ਦੱਸੋ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਫੇਰਾ ਕੀਕਣ ਪਾਂਦਾ।

ਮੇਰੇ ਘਰ ਦਾ ਘੋਰ ਹਨੇਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿੱਗਲ ਜਾਂਦਾ।¹⁰

ਇਹ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਭਾਵ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਆਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਮੁੜ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਜਾਏ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੀ ਹੱਥ ਲਗਦੀ ਹੈ:

ਆਸ ਦਾ ਫੜ ਕੇ ਪੱਲਾ ਤੁਰੇ ਹਾਂ ਸਦਾ।

ਉਸ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ੇ ਗਏ ਰੋਜ਼ ਹੀ।¹¹

ਖੂਨ ਜਿਗਰ ਦਾ ਰਹੇ ਬਾਲਦੇ।

ਪਰ ਆਸਾਂ ਦੇ ਦੀਪ ਨਾ ਜੱਗੇ।¹²

ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਵਿਯੋਗ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁਝ ਪਲ ਅਜਿਹੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉਸ ਦੇ ਵਸਲ ਦੀ ਅਕਾਂਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਨਿਰੋਲ ਸੁਪਨਮਈ ਅਤੇ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਬਾਹਰੀ ਯਥਾਰਥ

ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਤਰੀਵ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਹੀ ਕਵੀ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਕਵੀ ਮਹਿਣੀਆਂ ਤਾਣਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਰਦਈ ਸਮਾਜ ਦੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੀ ਬੇਬਸੀ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਰਦੈਅਤਾ ਸਮਝਕੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾਂ ਨੂੰ ਕਾਵਿ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਹੋ ਗਿਆ ਦੁਸ਼ਵਾਰ ਜੀਣਾ ਹੁਣ ਬੜਾ

ਤੋੜਨੇ ਸੀ ਕਿਓਂ ਸਹਾਰੇ ਦੇ ਗਏ।

ਆਸ ਦਾ ਸੂਰਜ ਅਜੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਨਾ ਸੀ

ਗਮ ਦੇ ਨੁਰੇ ਕਿਓਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਗਏ।¹³

ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਜੁਮ ਨੂੰ ਵਿਯੋਗ ਸਦਾ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗਿਲੇ-ਸ਼ਿਕਵੇ ਦੇ ਵਕਤੀ ਨਿਖੇਧਾਤਮਿਕ ਤੇ ਨਕਾਰਾਤਮਿਕ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਉਹ ਵਿਯੋਗ ਨੂੰ ਸਾਰਥਿਕ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂਕਿ ਵਿਯੋਗ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੁਦਨ ਅਤੇ ਤੜਪ ਨੂੰ ਹੀ ਜਨਮ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕਵੀ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕ ਪਹੁੰਚ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਅੰਦਾਜ਼ ਦਾ ਕਮਾਲ ਹੈ ਕਿ ਵਿਯੋਗ ਵਿਚੋਂ ਤੜਪ ਅਤੇ ਰੁਦਨ ਗਾਇਬ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਲਈ ਵਿਯੋਗ ਵੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਦਾ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਲਈ ਉਹ ਇੱਕ ਸਹਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ:

ਧਰਤੀ ਅੰਬਰ ਹੋਣਗੇ ਤੇਰੇ

ਅੰਜੁਮ ਵਾਂਗੂ ਮਰਕੇ ਵੇਖ।¹

ਪੀੜ ਅਗਰ ਜੇ ਮੁੱਕੀ ਕਿੰਝ ਹੰਢੇਗਾ ਜੀਵਨ

ਦਰਦ ਅਵੱਲੇ ਪਾਉਂਦਾ ਛਾਲੇ ਜੋ ਛਿੱਲਦਾ ਹੈ।¹⁵

ਸੂਝਵਾਨ ਕਵੀ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਸ ਦੇ ਭਾਵ ਜਗਾਈਂ ਰੱਖੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੀ ਗਰਤ ਵਿਚ ਨਾ ਧੱਕੇ। ਵਿਛੋੜੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੜੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇੱਕ ਬੋਝ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੂਝਵਾਨ ਕਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਫੱਸਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਹਲੂਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਪੀੜ ਦੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਯੋਗ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸੋਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ:

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਲਈ ਪੀੜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ

ਜ਼ਖਮ ਤਾਂ ਹੀ ਖਰਾਸ਼ੇ ਗਏ ਰੋਜ਼ ਹੀ।¹⁶

ਪੀੜ ਅਗਰ ਜੇ ਮੁੱਕੀ ਕਿੰਝ ਹੰਡੇਗਾ ਜੀਵਨ

ਦਰਦ ਅਵੱਲੇ ਪਾਉਂਦਾ ਛਾਲੇ ਜੋ ਛਿੱਲਦਾ ਹੈ।¹⁷

ਉਹ ਵਿਯੋਗੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੀੜ ਲੈਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਵੀ ਕੋਈ-ਕੋਈ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਪੀੜ ਦਾ ਸਾਹਸ ਉਹ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੁਮੇ।¹⁸

ਸੂਝਵਾਨ ਕਵੀ ਵਾਂਗ ਅੰਜੁਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਉਸ ਤੋਂ ਭਿੱਖਿਆ ਮੰਗਣ।

ਭਾਰ ਗਮਾਂ ਦਾ ਜਿਸ ਨੇ ਚੱਕਿਆ।¹⁹

ਉਹ ਵਿਯੋਗੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਰਮਾਨ, ਸਾਰੇ ਸੁਪਨੇ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ:

ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸੁਪਨੇ ਅਰਮਾਨਾਂ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਅੱਗੇ ਘੁੱਮਦੇ ਨਿੱਤ।

ਸੁਪਨੇ ਜੇਕਰ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦੇ ਬੇਬਸ ਹੋ ਕੇ ਕੁੜਦਾ ਨਈਂ।²⁰

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਭੀੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਭੀੜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕੌਣ ਆਪਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੌਣ ਬੇਗਾਨਾ:

ਕਿਹੜਾ ਏਥੇ ਦਰਦੀ ਜਿਹੜਾ ਦਰਦ ਪਛਾਣੇ।

ਕੱਲ ਤਕ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਸੀ ਅੱਜ ਨੇ ਬੇਗਾਨੇ।²¹

ਨਾਲ ਹੀ ਕਵੀ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਾਡੇ ਹਮਦਰਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ:

ਸਾਰੇ ਹਮਦਰਦ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ

ਹੌਂਸਲੇ ਨਾਲ ਸਭ ਹੀ ਜ਼ਰਨਾ ਹੈ।²²

ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪੀੜ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸਹੀ ਜਾਨਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਉਸ ਪੀੜ ਤੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਜਿਹੜਾ ਆਪ ਪੀੜਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਗੁਜ਼ਰਿਆ। ਉਹ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਸ਼ਿਅਰ ਵੇਖੋ:

ਪੀੜ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਕੀ ਜੇ ਜਾਨਣਾ।

ਜ਼ਖਮ ਕੁਝ ਸੀਨੇ ਤੇ ਖਾਣੇ ਪੈਣਗੇ।²³

ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਸਭ ਜ਼ਰਦੇ ਨੇ

ਪੀੜ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਰਕੇ ਵੇਖ।

ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੁਖ ਹੈ

ਕੌਣ ਪਰਾਈ ਪੀੜ ਨੂੰ ਜਾਣੇ।²⁴

ਕਵੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਰ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਵਿਯੋਗ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਕੀਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੇ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਇਹ ਪੀੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੰਢਾਉਣੀ ਪੈਣੀ ਸੀ:

ਦੀਪ ਆਸਾਂ ਦੇ ਜਗ ਗਏ ਹੁੰਦੇ, ਚੈਨ ਇਸ ਦਿਲ ਨੂੰ ਮਿੱਲ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ।

ਵਕਤ ਦੇ ਨਾਲ ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਮੈਂ ਵੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ।²⁵

ਇਸ਼ਕ ਇਕ ਨਿਰੰਤਰ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਥਾਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਜਿਗਰਾ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤ ਮੌਤ ਹੈ, ਪਰ ਮਰਨਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਆਸ਼ਕ ਆਪਣੀ ਮਹਿਬੂਬ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਜੀਵਨ ਝੂਠ ਅਤੇ ਮਰਨਾ ਸੱਚ ਹੈ। ਮੌਤ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੱਤ ਵੀ। ਅੰਗ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਮਾਪਤੀ ਬਿੰਦੂ ਹੈ, ਪਰ ਤੱਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਖਿੱਚੀ ਹੋਈ ਰੇਖਾ ਹੈ, ਜੋ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਪਤੀ ਬਿੰਦੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਤ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੌਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਪਿਆਸਾ ਅੰਜੁਮ ਨੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ:

ਮੌਤ ਜਦੋਂ ਵੀ ਵਿਹੜੇ ਆਈ ਵਰ ਲਾਂਗੇ

ਕਫ਼ਨ ਮੈਂ ਸਿਰ ਤੇ ਸਿਹਰੇ ਵਾਂਗ ਸਜਾਇਆ ਹੈ।²⁶

ਮੌਤ ਦੇ ਅੱਗੇ ਜਦ ਵੀ ਕੋਈ ਅੜਦਾ ਹੈ

ਦੁਖ ਦੇ ਬੱਦਲ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਛਾਂਦੇ ਨੇ।²⁷

ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਪੀੜਾਂ ਮੁੱਕਣਾ ਹੈ ਉਸ ਦਿਨ

ਮੌਤ ਰੂਪੀ ਛਾਲੇ ਜਿਸ ਦਿਨ ਫੁੱਟਣਾ ਹੈ।²⁸

ਪਿਆਸਾ ਅੰਜੁਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਪੀੜ ਦੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਅਨੁਭੂਤੀ, ਜਜ਼ਬੇ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਅਤੇ ਦਰਦ ਭਰਪੂਰ ਮਨੋਵੇਦਨਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਅਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਮੁੱਲ-ਵਿਧਾਨ ਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅੱਗੇ ਬੰਦਿਸ਼ਾਂ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਭਾਵੇਂ ਵਰਤਮਾਨ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਰਤਾਰਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਸਮਰਥਕ ਹੋਣ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਭਰਮ ਸਿਰਜ ਕੇ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਇਕੱਤਰੀਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਧੀਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਸਿਰਜਣਾਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਦੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਵੱਲ ਵਧਾ ਕੇ ਇੱਕ ਅਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਅਨਿਆਂ- ਪੂਰਵਕ ਵਰਤਾਰੇ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਇਹ ਸਮੁੱਚਾ ਵਰਤਾਰਾ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ ਲਈ ਬੇ-ਪਛਾਣਗੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਚਿਤਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅੰਜੁਮ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਸਭ ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਚਿਹਰਾ ਹੈ।

ਬਾਜ਼ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਮੋਰ ਚਿਹਰਾ ਹੈ।

ਝੂਠ ਸੱਚ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀ ਕਰੀਏ

ਹਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੀ ਚੋਰ ਚਿਹਰਾ ਹੈ।²⁹

ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨੀ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਵਿਯੋਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਲੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਤਿੜਕ ਜਾਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਪੂੰਜੀਪਤੀਆਂ ਦੇ ਮੁਨਾਫੇ ਦੀ ਹੋੜ ਮਨੁੱਖਾ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਜਕੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਡੀ ਦੀਆਂ ਬੇਕਿਰਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਹਾਲ ਉੱਤੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਇਸ ਮਸ਼ੀਨੀ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਹੋਰ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਹੋਰ ਗ਼ਰੀਬ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਅੰਜੁਮ ਆਪਣੇ ਇਸ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕਈਆਂ ਦੇ ਘਰ ਤਾਂ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹੈ ਕਮੀ।

ਕਈਆਂ ਦੇ ਘਰ 'ਚ ਭੁੱਖ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਪਏ ਹੋਏ।³⁰

ਮੁੱਲ ਹੀਣ ਸਿਸਟਮ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਸਾਰਥਕਤਾ ਵਿਹੂਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਕਰਕੇ ਬਰਫ਼-ਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਵਸਤ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤਾ ਠੰਢਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਜੁਮ ਪਿਆਰ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਠੰਢਤਾ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਮੁੱਲਹੀਣ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਬੇਕਿਰਕਤਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਖਟਾਸ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ

ਤਲਖਿਆਂ ਦੀ ਖਰਾਸ਼ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ।³¹

ਸਮੁੱਚੇ ਸਥਾਪਿਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਮਹਿਬੂਬ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਅਜਨਬੀਅਤ ਨੂੰ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਿਬੂਬ ਵੀ ਇਸ ਭ੍ਰਮਕ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਇੱਕ ਤੰਦ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਅਜਨਬੀਅਤ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਵੀ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਕੀਮਤਾਂ ਹੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਹਿਬੂਬ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ

ਅਧਾਰਸ਼ਿਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸਿਰਜੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਆਭਾ ਰੰਗਹੀਣ ਹੋ ਕੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੜਪ, ਸੱਲ, ਸੋਗ, ਰੋਸ, ਵਿਯੋਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਅਤੀਤ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਜਿਊਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਜੀਵਾਦੀ ਕੀਮਤਾਂ ਅਧੀਨ ਵਰਤਮਾਨ ਤੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੀਤ ਦੀਆਂ ਕਲਪਿਤ ਰੰਗੀਨੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇਕ ਸੁਪਨ ਸੰਸਾਰ ਸਿਰਜ ਕੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਬਹਿਲਾਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮਾਤਰ ਸਿਰਜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ:

ਰੰਗ ਯਾਦਾਂ ਦਾ ਧੁੱਪਾਂ ਛਾਵਾਂ।

ਸੰਗ ਤੁਰਦਾ ਹੈ ਬਣ ਪਰਛਾਵਾਂ।³²

ਇਸ ਸਾਰੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਵਿਯੋਗ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਘੋਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਯੋਗ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਹ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਰਾਤ ਬਿਜੋਗਣ ਸੂਲੀ ਟੰਗੇ' ਵੀ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਥਕ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ:

1. ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ- 1378
2. ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ- 89
3. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ, ਲੁਣਾ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ, ਪੰਨਾ- 28

4. ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ਼ਕ, ਹੋਣੀ ਤੇ ਮੌਤ, ਪੰਨਾ- 31
5. ਪਿਆਸਾ ਅੰਜੁਮ, ਰਾਤ ਬਿਜੋਗਨ ਸੂਲੀ ਟੰਗੇ, ਪੰਨਾ- 86
6. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 94
7. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 146
8. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 92
9. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 94
10. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 170
11. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 112
12. ਉਹੀ ਪੰਨਾ- 146
13. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 66
14. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 80
15. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 130
16. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 112
17. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-130
18. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-
19. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 118
20. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 160
21. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 110
22. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-38
23. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 64

24. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 186
25. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 36
26. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 120
27. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 27
28. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 88
29. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 40
30. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 34
31. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-44
32. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-94

ਰਾਜਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਜੰਮੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

ਸੰਪਰਕ: 084920-05225

‘ਤਿਕੋਨਾ ਸਫ਼ਰ’ ਤੇ ਦੇਵ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਗਾਥਾ

ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ?

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਯੂਨਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਤੱਕ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਇਕ ਪੰਨੇ ਉੱਪਰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਏਨੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਉੱਕਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ 'ਕੁ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਇਸ ਦੀਆਂ ਤਾਜ਼ਗੀਆਂ ਇਸ ਕਦਰ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕਦਮ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਕਿ ਕੀ ਵਾਕਈ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ. ਸੱਚ ਜਾਣਿਓ! ਸਾਡੇ ਚੇਤਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਡੀ ਅਜੋਕੀ ਸਮੁੱਚੀ ਅਕਾਦਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾਂ ਅੰਦਰ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਅਜੇ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਉੱਚਿਤ ਉੱਤਰ ਮਿਲਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਸਵਾਲ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੱਧਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕੇ. ਸਾਡੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਅੰਦਰ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹੀ “ਮੈਂ” ਅਤੇ “ਤੂੰ” ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ.

ਅਕਸਰ ਅਜੋਕਾ ਮਨੁੱਖ “ਮੈਂ” ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ ਪੁੱਛਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਤੂੰ” ਕੌਣ ਹੈ? ਪਰ ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ “ਤੂੰ” ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਯਕੀਨਨ ਤੌਰ 'ਤੇ “ਮੈਂ” ਦੇ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਉਂ ਹੀ ਅਸੀਂ “ਮੈਂ” ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, “ਤੂੰ” ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ-ਮਗਰ ਹੀ ਤੁਰਦਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਸੁਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ-ਕਰਤਾ ‘ਦੇਵ’ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਇਕ ਅਲੋਕਾਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ. ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਖੁਦ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਖੁਦ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਬਗ਼ੈਰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਠਾਉਣਾ ਹੀ ਗ਼ੈਰ-ਵਾਜਬ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵ ਕੌਣ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵ ਸੰਵਾਦ ਹੀ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ. ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜਾਣਨਾ ਵੀ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕੀ ਦੇਵ ਕੌਣ ਹੈ? ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਅਜਿਹੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਅਧੂਰੇ ਉੱਤਰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਦੇਵ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਹ ਇਕ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਹੈ, ਵਗ਼ੈਰਾ-ਵਗ਼ੈਰਾ, ਪਰ ਕੀ ਦੇਵ ਵਾਕਈ ਇਹ ਹੈ? ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਬੇਸ਼ੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਵੇਂਕਿ ਅਕਸਰ ਉਸ ਦਾ ਆਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ- ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਕਵੀ ਹੈ. ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂਕਿ ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਭਾਰਤੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਸਗੋਂ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਯੂਰਪੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਹਾਂ. ਇਹੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹੀ ਉਸ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ.

ਅਕਸਰ ਦੇਵ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬੇਹੱਦ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਤੇ ਘੱਟ ਸਮਝ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਜਦੋਂਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪਾਠਕ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ. ਭਾਵੇਂਕਿ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਅੰਦਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਲਗਭਗ ਇਹੀ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸਕੂਨ ਜ਼ਰੂਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਕੁਝ ਵਿਚ ਵੀ ਚਿੱਤਰਦਾ ਹੈ, ਯੂਰਪ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਲਟ, ਬੇਹੱਦ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਸਲਾਹੁਣ ਦੇ ਪੂਰਨ ਸਮਰੱਥ ਹੈ. ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰਲੇ ਸਾਡੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਮੂਰਤਾਂ ਨਹੀਂ ਉਲੀਕਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਚਿੱਤਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਮੂਰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ. ਇਸ ਲਈ ਅਮੂਰਤਤਾ ਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਹਿਤ ਜਿੰਨੀ ਕਿਸੇ ਕਲਾਕਾਰ ਨੂੰ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ

ਪੈਂਦੀ, ਓਨੀ ਹੀ ਮਿਹਨਤ ਦੇਵ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪਾਠਕ ਪਾਸੋਂ ਅਕਸਰ ਮੰਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਹਿੱਤ ਤੇ ਕਲਾ ਦੇ ਖ਼ੇਤਰ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਏਨੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਾਇਦ ਅਜੇ ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਂਘ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਦੇਵ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਕਿਧਰੇ ਵੱਸੇ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਦੇ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ, ਪਰ ਬੇਹੱਦ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ.

ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇਖੋ ਕਿੰਨੀ ਭਿਆਨਕ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਜਾਣਾ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲੇ ਕਿੰਨੇ ਵੱਡੇ ਦੁਖਾਂਤ ਅਤੇ ਖ਼ਲਾਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ. ਨਾ ਹੀ ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂ ਅਸੀਂ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਭਵਿੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜ ਪਾਏ. ਯਕੀਨ ਮੰਨਣਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕਵੀ ਬੇਸ਼ੱਕ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ, ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਵਾਕਈ ਕਵੀ ਹਨ? ਇਹ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੀ ਕਵਿਤਾ ਕਦੀ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਉਸ ਕਦਰ ਸਮਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂਕਿ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸ਼ਰਤ ਅੰਦਰ ਪਾਠਕ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਹਰ ਇਕ ਕਵੀ, ਆਪਣੇ ਕਵੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ. ਤੁਸੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹੋਣਾ ਸਾਡੇ ਕਵੀ ਨੇ ਖ਼ੁਦ ਨੂੰ ਕਈ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ. ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬੱਸ ਏਨੀ 'ਕੁ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਈ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਮਾਤਰ ਉਹ ਕਵੀ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ. ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ, ਕਈ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਰੂਸ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀਆਂ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਮਲ ਯੇਗਿਵਨੀ ਯੇਵਤੁਸ਼ੈਂਕੋ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਦੀ ਕਵੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਕਵੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਕਲਾਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਲਵੇਗਾ. ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਲਾਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆ ਕੀਤੀ ਨੂੰ ਕਈ ਦਹਾਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ. ਇਹੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਸਾਡੇ ਨਵੇਂ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਹੈ. ਸਾਡੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਮੇਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਿਆਂ

ਅੰਦਰ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੀ ਇਸ ਆਤਮ-ਹੱਤਿਆ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦੇਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੈ. ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਕਵੀ ਜਾਂ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਹੀ ਹੈ.

ਕਵੀ ਤੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਤੇ ਕਵੀ ਹੋਣਾ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਜਾਂ ਪੂਰਕ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਹਨ. ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦਾ ਸਾਹਿੱਤਿਕ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਦੀ ਨਿਰਸੰਕੋਚ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਦੇਵ ਇਸ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ. ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਕਿਧਰੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਤੁਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਣ ਨਾਲ ਆਖ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਦੇਵ ਹੈ. ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵ ਦਾ ਹੋਣਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ. ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਅੰਦਰ ਕਵਿਤਾ ਹੀ ਹੈ. ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਸ਼ੇਡਜ਼ ਉਸ ਦੀ ਕੈਨਵਸ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਬਹੁ-ਆਯਾਮੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੌਨ ਸਪੇਸਜ਼ ਉਸ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਮਈ ਸੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮਹਾਬਲੀ ਪੰਛੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਆਪਣੇ ਖੰਭਾਂ ਨਾਲ ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਨਾਪਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ. ਦੇਵ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਇਸ ਪੰਛੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਵੱਸਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉਸ ਪੰਛੀ ਦੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੋਲਾਂ 'ਚ ਵੀ ਵੱਸਦੀ ਹੈ. ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ:

ਅਸੀਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਨਹੀਂ

ਨਿਰੀਆਂ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਤੇ ਚੁਗਲੀਆਂ ਨੂੰ

ਸੁਨਣ ਦੇ 'ਆਦੀ' ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ

'ਵਖਾਵੇ' ਸਾਡਾ ਦੂਸਰਾ ਸੁਭਾਅ ਬਣ ਗਏ ਨੇ

ਸਵੈ-ਸ਼ੋਰ: ਸ਼ਬਦੀ-ਸ਼ੋਰ: ਸਨਾਤਨੀ ਸ਼ੋਰ: ਨਕਲੀ ਸ਼ੋਰ

ਧਾਰਮਿਕ-ਸ਼ੋਰ: ਸਿਆਸੀ-ਸ਼ੋਰ: ਸ਼ੋਹਰਤੀ-ਸ਼ੋਰ: ਆਵਗਵਨੀ-ਸ਼ੋਰ:

ਅਫਲਾਤੀਨੀ-ਸ਼ੋਰ

ਇਸ ਮਹਾਂਰੋਲਿਆਂ ਅੰਦਰੋਂ

ਕੌਣ ਚੁਰਾ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ

ਸਾਡੀ ਖਾਮੋਸ਼ੀ

ਅਸੀਂ 'ਕਿੱਥੇ' ਅਸੀਂ 'ਕਿਉਂ' ਹਾਂ

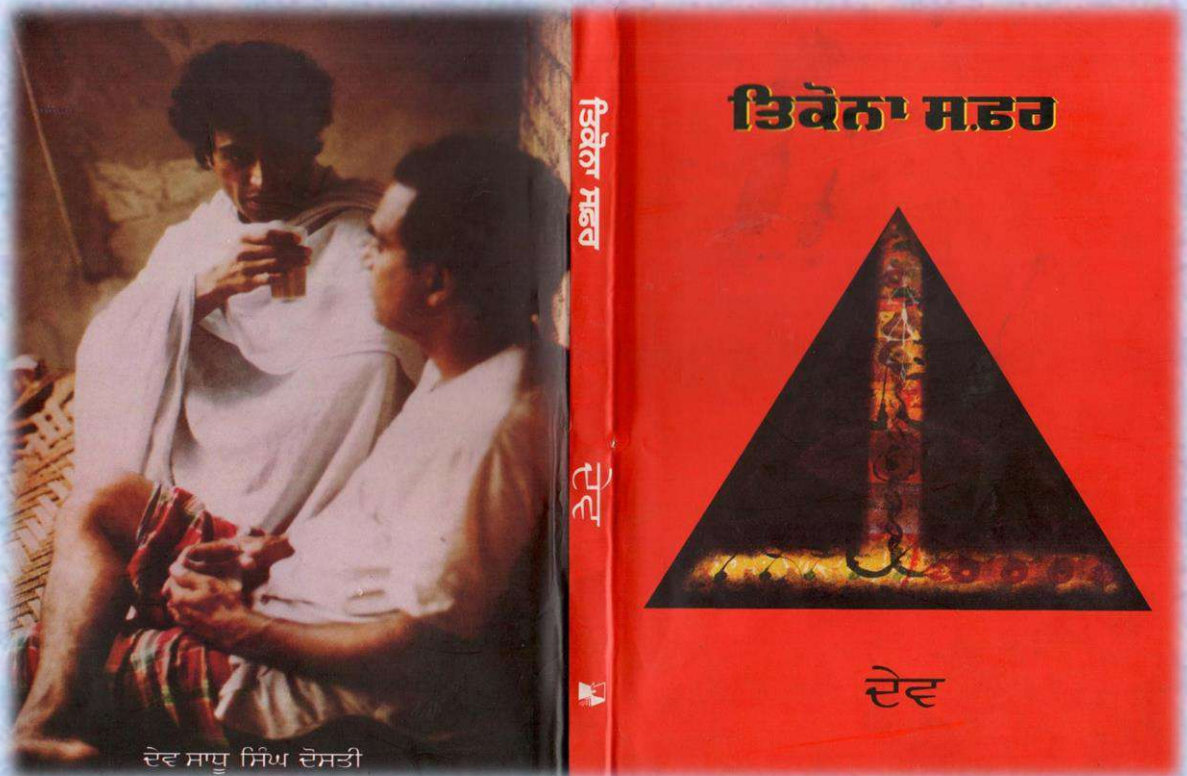
ਤੇ 'ਕਿਧਰ' ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ?

ਕਦੀ ਸਬੱਬ ਬਣਿਆ, ਤੁਸੀਂ ਦੇਵ ਨੂੰ ਬੋਲਦੇ ਸੁਣਨਾ. ਉਸ ਦੇ ਬੋਲ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪੂਰਨ ਸਾਕਾਰਤਾ ਹਨ, ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਰਹੱਸ ਤੇ ਦੈਵੀਪਣ ਨਿਰੰਤਰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ. ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਇਸ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਰਵਾਨੀ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਰਵਾਨੀ ਕਿਸੇ ਅਬੁੱਝ ਜਾਂ ਅਪਕੜ ਧਰਾਤਲ ਉੱਪਰੋਂ ਨਹੀਂ ਗੁਜ਼ਰਦੀ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪਦ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕੈਨਵਸ ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਹਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਕੈਨਵਸ ਉੱਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਰਗ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ, ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਲੀਕ ਵੀ ਵਾਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਲਾਸ਼ ਕਰਨੀ ਹੈ. ਉਸ ਦੀ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ 'ਤਿਕੋਨਾ ਸਫ਼ਰ' ਇਸੇ ਤਾਲਾਸ਼ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਉਭਾਰਦੀ ਹੈ.

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਯੋਗਿਵਨੀ ਯੇਵਤੁਸ਼ੈਂਕੋ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮ-ਕਥਾ ਲਿਖੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਆਰੰਭਤਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮ-ਕਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ‘ਆਤਮ-ਕਥਾ’ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਕੁਝ ਵਿਚ ਉਸ ਅੰਦਰ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਾਤਰ ਫੁੱਟਨੋਟ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਵੀ ਸਿਰਫ ਕਵੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਪਾਠਕ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਮਾਮ ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਹਥੇਲੀਆਂ ਅੰਦਰ ਲੈ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ। ‘ਤਿਕੋਨਾ ਸਫਰ’ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਆਬਸ਼ਾਹੀ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰਲੇ ਚਮਕਦੇ ਤਾਰਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਉਦਾਸ ਲੋਅ ਦਾ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਤਰਾਵਾਂ-ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਸੰਗ ਰਚੀ ਗਈ ਕਹਾਣੀ ਸਮੇਤ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਾਨੂੰ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਲਾਵਤਨੀ ਦੇ ਛਲ-ਰੂਪੀ ਛੱਪੜਾਂ ਅੰਦਰ ‘ਸਭ ਕੁਝ’ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਗੁਆ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰਪੂਰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਡਾਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅੰਗੜਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਦੈ ਹੋਵੇਗਾ। ‘ਤਿਕੋਨਾ ਸਫਰ’ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੇਵ ਜਦੋਂ ਬੀਤੇ ਦਿਨੀਂ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਸੇ ਉਡਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਕ ਥਾਂ ਗੁਰਬਚਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਦੇਵ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਦੋਂ ਸਿਰਫ ਤੁਹਾਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਪਲ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਾ ਰਹੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸੀ। ਹਰ ਗੁਜ਼ਰ ਰਿਹਾ ਪਲ ਉਸ ਲਈ ਇਕਲੌਤੀ ਹਕੀਕਤ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੇਵ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖੂਬ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਮਿਲਣ ਉਸ ਉੱਪਰ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮੇਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਉਹ ਆਪਣੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਵਾਂਗ ਬੇਹੱਦ ਅਮੂਰਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਦਾ ਦੌਰ

ਬੇਹੱਦ ਰੰਗੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਰੰਗੀਨੀਆਂ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਨਿਰਹੋਂਦ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ. ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ ਅਜਿਹਾ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਾਪਰਿਆ ਜਦੋਂ ਦੇਵ ਲੰਘੇ ਜਨਵਰੀ ਮਹੀਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੰਗੀਨੀਆਂ ਸੰਗ ਸੱਜਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ 'ਤਿਕੋਨਾ ਸਫਰ' ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਉਸੇ ਥਾਂ ਆਣ ਪੁੱਜਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਕਦੀ ਉਹ ਦੂਰ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਤੀਬਰ ਵੇਗ ਅੰਦਰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਯੂਰਪ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ. ਭਾਵੇਂਕਿ ਯੂਰਪ ਨੇ ਦੇਵ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਕੁਝ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖੋਹ ਵੀ ਲਿਆ ਹੈ.

ਜਨਵਰੀ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਮ ਢਲਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਦੇਵ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੰਗੋਤਰ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੌਜ਼-ਖ਼ਾਸ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹਾਂ ਉੱਪਰ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਦੇਵ ਅਨਹਦ ਈ-ਮੈਗਜ਼ੀਨ/129

ਕਦੀ ਅਕਸਰ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਸੰਗ ਸੈਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ. ਇਕ ਲੰਮੀ ਤੱਕਣੀ ਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਚੁੱਪ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ- ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਧੜਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ. ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਇਆ. ਭਾਪਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭੈਣ ਰੇਣੁਕਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਏਨਾ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਇਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਿਆਰ ਸਮੁੱਚਾ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵੱਧਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ. ਮੈਂ ਇਸ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੇਹੱਦ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਸੰਗ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਹੈ. ਮੈਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ. ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਫਰੋਲਦਿਆਂ ਦੇਵ ਬੇਹੱਦ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ. ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੇ ਕੈਟਲਾਗ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਸਨ. ਉਹ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ. ਹਰ ਤਸਵੀਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਤਸਵੀਰ ਅਮੂਰਤ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮੈਂ ਥੋੜੀ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ. ਯਾਦਾਂ ਤੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹੁਣ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਅੰਦਰ ਰਚ-ਮਿਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ. ਦੇਵ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ...

ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਪਾਇਆ. ਮੈਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵੀ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਦੋਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਾਵਾਂਗਾ ਨਹੀਂ, ਆਦਿ. ਉਸ ਨੂੰ ਬੋਲਦਿਆਂ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਹ 'ਤਿਕੋਨਾ ਸਫ਼ਰ' ਦੇਵ ਲਈ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਦਾ ਸੰਦ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ? ਬੇਸ਼ੱਕ ਹੌਜ਼-ਖਾਸ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਰੰਗ ਜ਼ਰੂਰ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਦੇਵ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ਼ਕ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਭਾਲਦਾ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਹੈ. ਬਿਲਕੁਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸਮਾਨ, ਪਰ ਰੰਗ ਕਦੋਂ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ? ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ. ਦੇਵ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਉੱਭਰ ਰਹੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਸਮੈਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀ

ਆਰੰਭਤਾ ਦਾ ਦੌਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦੀ ਤੁਰ ਰਹੀ ਸੀ. ਮੈਂ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਚੇਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬ ਹੁਣ ਇਕ ਲੰਮੀ ਉਡਾਨ ਭਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਉੱਪਰ ਆਣ ਬੈਠਾ ਹੈ. ਉਹ ਜਾਗਦਾ ਹੈ. ਸੌਂਦਾ ਹੈ. ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੂਖਮਤਾਈਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਾਲਦਾ, ਉਹ ਮੁੜ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਲਈ ਤਾਂਘਦਾ ਹੈ, ਪਰ...

ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਜ਼ਾਲਮਪੁਣਾ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਦੇਵ ਦੇ ਇਹ ਨਕਸ਼ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਕੈਨਵਸ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਗੂੜ੍ਹਤਾ ਤਾਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਹਾਸਲ ਕਰ ਰਹੇ, ਪਰ ਇਕ ਤਿਲਿਸਮ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਵਾਂਗ ਇਹ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮਿਟਦੇ ਵੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ. ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੁਣ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਨਾਲ ਦਸਤਪੰਜਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ. 'ਤਿਕੋਨਾ ਸਫ਼ਰ' ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਰਾਹੀਂ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ.

ਮੈਂ ਸੁੱਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹਾਂ.

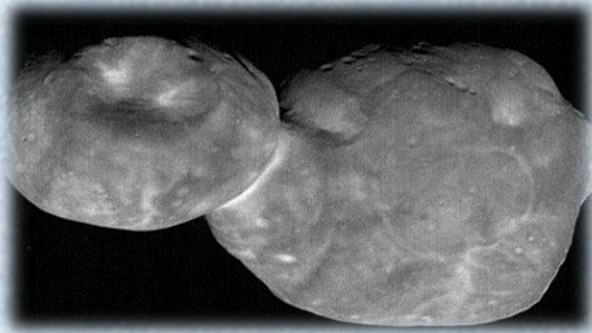
ਸਵਿਟਰਜ਼ਲੈਂਡ ਤੋਂ ਆਏ ਇਕ ਫ਼ੋਨ ਰਾਹੀਂ ਦੇਵ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ.

ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ੌਂਕੀ

ਸੰਪਰਕ: 94643-46677

ਵਿਗਿਆਨ-ਸਗਤ ਦਾ ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ

ਨਾਸਾ ਦੀ 'ਨਿਊ ਹੋਰੀਜ਼ਨਸ ਸਪੇਸ ਪ੍ਰੋਬ' ਕਾਈਪਰ ਬੈਲਟ ਦੇ 486958 ਪਦਾਰਥ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਗੁਜ਼ਰੀ। ਇਸ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਅਲਟੀਮਾ-ਬੂਲੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦੀ ਸੂਰਜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਭ ਤੋਂ ਦੂਰ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਹੈ।

ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਗਰੀਨਲੈਂਡ ਦੇ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਰਫ਼ ਦੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਦੇ ਪਿਘਲਣ ਕਰਕੇ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਮੀਥੇਨ ਗੈਸ ਦਾ ਰਿਸਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਹਰੇ-ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੀ ਗੈਸ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਦੇ ਔਸਤਨ ਤਾਪਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਚੀਨ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਲਾੜ ਸੰਸਥਾ (CNSA) ਨੇ ਚੰਦ ਦੇ ਦੁਰਾਡੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ Chang'e 4 ਮਿਸ਼ਨ ਸਫ਼ਲਤਾਪੂਰਵਕ ਉਤਾਰਿਆ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਸੰਸਲੇਸ਼ਣ ਵਿਧੀ ਵਰਤ ਕੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਨੂੰ 40% ਤੇਜ਼ ਕੀਤਾ।

ਇਕੋਲ ਪੌਲੀਟੈਕਨਿਕ ਦੇ ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨ ਤੇ ਇਸਦੀ ਗੈਰ-ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਬਲ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਰਸਤਾ ਲੱਭਿਆ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਟ੍ਰਾਂਜਿਸਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਸਾਹ ਦੁਆਰਾ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲਾ RNA aerosol ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਫੇਫੜਿਆਂ ਤੱਕ ਲਿਜਾ ਕੇ cystic fibrosis ਵਰਗੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

U. S. ਦੇ ਊਰਜਾ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਨਿਊਕਲੀਅਰ ਸੰਯੋਜਨ ਵਿੱਚ ਪਲਾਜ਼ਮਾ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵਾਂ ਰਸਤਾ ਲੱਭਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਰੇਡੀਓ ਤਰੰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਲਾਜ਼ਮਾ ਦੇ ਤਾਪਮਾਨ ਛੋਟੇ ਬਦਲਾਅ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਦੂਜੇ ਤੀਬਰ ਰੇਡੀਓ ਵਿਸਫੋਟ (Fast radio source/ FRB) ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨੂੰ FRB 180814 ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਲੈਕਜ਼ਾਰ ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ 1 ਟੈਰਾਬਾਈਟ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ SD ਕਾਰਡ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਵਾਰਵਿਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਚਿੱਟੇ ਬੌਣੇ ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸਟਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦੇ ਸਬੂਤ ਮਿਲੇ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਲੱਭਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਧਮਾਕਾ, AT2018cow ਇੱਕ ਚਿੱਟੇ ਬੌਣੇ ਤਾਰੇ ਦੇ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸੁਪਰਨੋਵਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਦੇ ਬਣਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਇਹ ਆਮ ਸੁਪਰਨੋਵਾ ਨਾਲੋਂ 10-100 ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਮਕਦਾਰ ਸੀ।

ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ 3D ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਦੀ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ ਲੱਭੀ। ਇਹ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲੋਂ 100 ਗੁਣਾ ਤੇਜ਼ ਹੈ।

PNAS ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ 1979 ਤੋਂ 2017 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਟਾਰਕਟਿਕਾ ਦੀ ਬਰਫ ਵਿੱਚ ਘਾਟੇ ਦੀ ਦਰ 6 ਗੁਣਾ ਵਧੀ ਹੈ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ਼ਨੀ ਗ੍ਰਹਿ ਉੱਪਰ ਦਿਨ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 10 ਘੰਟੇ 33 ਮਿੰਟ 38 ਸੈਕਿੰਡ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗਰੀਨਹਾਊਸ ਦੀ ਬਰਫ ਦੀ ਚਾਦਰ 2003 ਨਾਲੋਂ 4 ਗੁਣਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਿਘਲ ਰਹੀ ਹੈ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੂਰ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਲਈ ਮੁੱਢਲੇ ਤੱਤ ਗਲਾਈਕੋਲੋਨੀਟ੍ਰਾਇਲ ਲੱਭੇ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਖੋਜਿਆ ਕਿ ਐਸਟ੍ਰੋਲੋਪਿਥੀਕਸ ਸੈਡੀਬਾ ਇੱਕ ਅਲੱਗ ਪ੍ਰਜਾਤੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਐਸਟ੍ਰੋਲੋਪਿਥੀਕਸ ਅਫਰੀਕਨਸ (ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੂਰਵਜ) ਅਤੇ ਹੋਮੋ ਹੈਬਿਲੀਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਾਂਝੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਨਾਸਾ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਨੇ ਚੰਦ ਉੱਪਰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਚੱਟਾਨ ਦੀ ਖੋਜ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ।

NASA ਤੇ NOAA ਨੇ ਇਹ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਕਿ 2018 ਅੱਜ ਤੱਕ ਦਾ ਚੌਥਾ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰਮ ਸਾਲ ਸੀ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਨੋਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਣਜਾਣ ਪ੍ਰਜਾਤੀ ਦੀ ਛਾਪ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਖੁਲਾਸਾ ਕੀਤਾ।

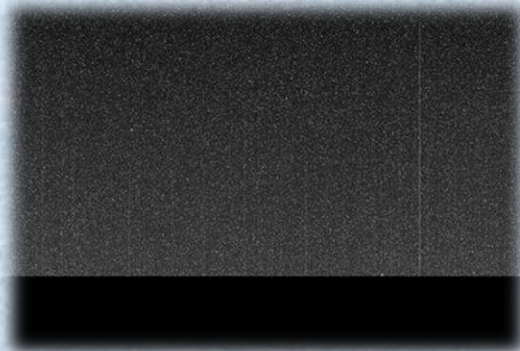
ਸਪੇਸ ਐਕਸ ਨੇ Space IL ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰੋਬ ਚੰਦ ਵੱਲ ਦਾਗੀ। ਇਹ ਚੰਦ ਵੱਲ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਮਿਸ਼ਨ ਸੀ। ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀ ਸਕਾਊਟ ਐੱਸ. ਸ਼ੈਪਰਡ ਨੇ ਬਹੁਤ-ਬਹੁਤ-ਦੂਰ/ਬਬਦੂ (far-far out) ਨਾਮ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਖੋਜ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸੂਰਜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲੱਭਿਆ ਗਿਆ ਪਦਾਰਥ ਹੈ।

ਮਾਈਕ੍ਰੋਨ ਕੰਪਨੀ ਨੇ 1 ਟੈਰਾਬਾਈਟ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮਾਈਕਰੋ SD ਕਾਰਡ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਪਰਾਬੈਂਗਣੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਚੂਹਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।

ਅਨਹਦ ਈ-ਮੈਗਜ਼ੀਨ

ਸਪੇਸ ਐਕਸ ਦਾ ਡਰੈਗਨ ਵਾਹਨ ਪੁਲਾੜ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਲਾੜ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਛੱਡ ਕੇ ਆਇਆ।

Nasa ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਓਪਰਚਿਊਨਟੀ ਰੋਵਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਿਸ਼ਨ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਆਖਰੀ ਵਾਰ 10 ਜੂਨ 2018 ਨੂੰ ਸੰਪਰਕ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਖੋਜਿਆ ਕਿ ਗ੍ਰਹਿਕਾਵਾਂ ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰੂਤਵਤਾ ਕਰਕੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਬਾਅਦ ਵੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਜੋੜ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

HIV-1 ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕੇਸ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਿਲਕੀ ਵੇਅ ਗਲੈਕਸੀ ਦਾ ਪੁੰਜ 129,000 ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਦੂਰੀ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ ਨਾਲੋਂ 1.5 ਟ੍ਰਿਲੀਅਨ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਇਹ

ਪਹਿਲਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਪੁੰਜ ਨਾਲੋਂ ਦੁੱਗਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਮਿਲਕੀ ਵੇਅ ਗਲੈਕਸੀ ਦਾ 90% ਪੁੰਜ ਡਾਰਕ ਮੈਟਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਨਾਸਾ ਨੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਪੁਲਾੜ ਯਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਨਵਾਂ ਸਿਆਪਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੁਲਾੜ ਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਗੁਪਤ ਵਾਇਰਸ ਸਕ੍ਰਿਆ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਪੁਖਤਾ ਸਬੂਤ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਹੋਮੋਸੇਪੀਨਜ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਖਣੀ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵਿੱਚੋਂ 300,000 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਠ ਕੇ ਪੂਰਬੀ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵੱਲ ਨੂੰ ਗਏ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਲਗਪਗ 60,000 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਫੈਲ ਗਏ।

ਕੈਰੇਨ ਓਹਲੈਨਬੈੱਕ ਗਣਿਤ ਵਿੱਚ ਐਬੇਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਔਰਤ ਬਣੀ।

ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਪਏ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਉਲਕਾ ਤੋਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਉੱਪਰ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਉੱਪਰ ਗੋਲ ਕ੍ਰੇਟਰ ਦੀ ਬਰਫ ਤੋਂ ਮੀਥੇਨ ਗੈਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਇਵੈਂਟ ਹੌਰੀਜ਼ਨ ਟੈਲੀਸਕੋਪ ਦੁਆਰਾ M87 ਗਲੈਕਸੀ ਦੇ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਦੀ ਲਈ ਗਈ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਭਾਵਕਾਰੀ ਤਸਵੀਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ।

ਇਸਰਾਇਲ ਦੀ ਬੇਅਰਸ਼ੀਟ ਪ੍ਰੋਬ ਚੰਦ ਉੱਪਰ ਦੁਰਘਟਨਾਗ੍ਰਸਤ ਹੋ ਗਈ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ CRISPR ਟੈਕਨੋਲੋਜੀ ਦੁਆਰਾ ਜੀਨ ਬਦਲੀ ਕਰਕੇ ਕੈਂਸਰ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਬਿੱਗ-ਬੈਂਗ ਦੇ 100,000 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੌਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੀਲੀਅਮ ਹਾਈਡ੍ਰਾਈਡ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਪੁਲਾੜ NGC 7027 ਵਿੱਚ ਲੱਭਿਆ।

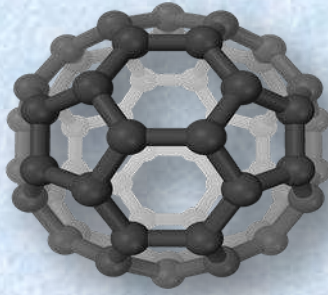
ਨਾਸਾ ਦੇ Insight ਲੈਂਡਰ ਨੇ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਉੱਪਰ ਪਹਿਲਾ ਭੂਚਾਲ ਨੋਟ ਕੀਤਾ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹੱਬਲ ਸਪੇਸ ਟੈਲੀਸਕੋਪ ਤੋਂ 16 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਵੀਡੀਓ ਫਾਈਲ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਜਾਤੀ ਦਾ ਆਖਰੀ ਰਹੀਨੋ ਗੈਂਡਾ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਮਰ ਗਿਆ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਅਣੂ ਕਾਰਬਨ-60 ਨੂੰ ਦੂਰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲੱਭਿਆ।

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖਗੋਲੀ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਆਪਣੀ 100ਵੀਂ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਮਨਾਈ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਟੀਗਾਰਡਨ ਨਾਮ ਦੇ ਤਾਰੇ ਦੁਆਲੇ ਜੀਵਨਰੇਖਾ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਦੋ ਧਰਤ-ਆਕਾਰੀ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ।

ਕਿਊਰੋਸਟੀ ਰੋਵਰ ਦੁਆਰਾ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ 'ਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮੀਥੇਨ ਗੈਸ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ।

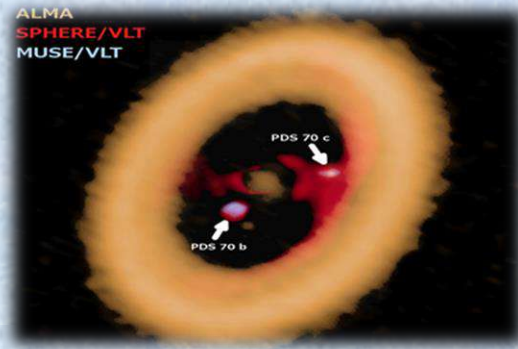
ਸਪੇਸ ਐਕਸ ਨੇ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਫੈਲਕਨ ਹੈਵੀ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਦਾਗਿਆ।

ਨਾਸਾ ਦੇ ਡਰੈਗਨਫਲਾਈ ਸਪੇਸਕ੍ਰਾਫਟ ਨੂੰ 2026 ਵਿੱਚ ਸ਼ਨੀ ਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ 16 GB ਦੇ ਵਿਕੀਪੀਡੀਆ ਦੇ ਡਾਟਾ ਨੂੰ DNA ਵਿੱਚ ਸਾਂਭਣ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਹੱਬਲ ਦੀ ਅਚੱਲ ਸੰਖਿਆ ਦਾ ਸਹੀ ਮਾਣ ਕੱਢਣ ਲਈ ਨਵਾਂ ਤਰੀਕਾ ਵਰਤਿਆ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਮੋ ਸੇਪੀਅਨਜ਼ ਦੇ 210,000 ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਮਿਲੇ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰਹਿ ਦੁਆਲੇ ਧੂੜ ਦੇ ਛੱਲੇ ਤੋਂ ਉਪਗ੍ਰਹਿ ਬਣਨ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਲਈ।

ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕ੍ਰਿਆਂਟਮ ਇੰਟੈਗਲਮੈਂਟ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਲਈ।

ਭਾਰਤੀ ਪੁਲਾੜ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਚੰਦ੍ਰਯਾਨ-2 ਦਾਗਿਆ।

2019 OK ਨਾਮ ਦੀ ਗ੍ਰਹਿਕਾ ਧਰਤੀ ਤੋਂ 72,000 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਗੁਜ਼ਰੀ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਉੱਪਰ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮੁੰਦਰ ਹੋਣ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤੇ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਧਰਤੀ ਤੋਂ 31 ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਧਰਤੀ ਵਰਗਾ ਗ੍ਰਹਿ ਲੱਭਿਆ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲਕੀ ਵੇਅ ਗਲੈਕਸੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚੋਂ 1,755 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸੈਕਿੰਡ ਦੀ ਰਫਤਾਰ 'ਤੇ ਨਿੱਕਲਿਆ ਤਾਰਾ ਨੋਟ ਕੀਤਾ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲਕੀ ਵੇਅ ਗਲੈਕਸੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਅੱਖਰ S ਵਾਂਗ ਮੁੜੇ ਹੋਏ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸਰਾਈਲ ਦੇ ਚੰਦ ਵਾਲੇ ਅਸਫਲ ਮਿਸ਼ਨ ਤੋਂ ਵੀ ਟਾਰਡੀਗ੍ਰੇਡ ਨਾਮ ਦੇ ਸੂਖਮਜੀਵ ਚੰਦ ਉੱਪਰ ਜੀਵਿਤ ਹਨ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਦੋ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਜਿੰਨਾ ਪਤਲਾ ਸੋਨਾ ਬਣਾਇਆ। ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲਕੀ ਵੇਅ ਗਲੈਕਸੀ ਦੇ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਦੀ ਚਮਕ ਵਿੱਚ 75 ਗੁਣਾ ਵਾਧਾ ਦਰਜ ਕੀਤਾ।

ਭਾਰਤੀ ਪੁਲਾੜ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਚੰਦ੍ਰਯਾਨ-2 ਨਾਲੋਂ ਸੰਪਰਕ ਟੁੱਟ ਗਿਆ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ K2-b ਨਾਮ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਉੱਪਰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤੁਪਕੇ ਹੋਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਸੂਰਜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੈਰੀਸੇਵ ਨਾਮ ਦੇ ਦੂਜੇ ਬਾਹਰੀ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਨੋਟ ਕੀਤਾ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਤੱਤ RNA ਜਾਂ DNA ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਸਾਇਣਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਘੋਲ ਹੈ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੁੰਜ ਵਾਲਾ ਨਿਊਟ੍ਰੋਨ ਤਾਰਾ ਨੋਟ ਕੀਤਾ।

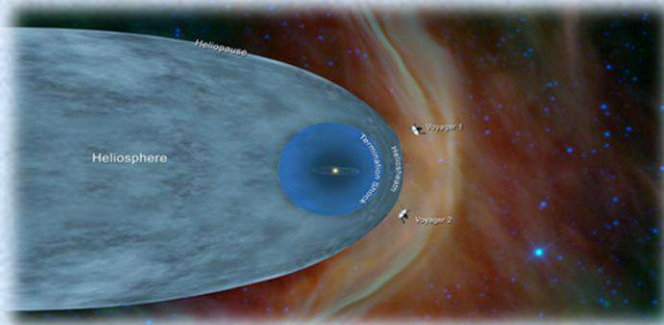
ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰੋਂਡਿੰਗਰ ਦੀ ਬਿੱਲੀ ਨੂੰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਵੇਖੇ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਲੱਭਿਆ।

ਪਲੂਟੋਨੀਅਮ ਤੱਤ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸਥਿਰ ਹਾਲਤ ਲੱਭੀ।

ਨੇਚਰ ਨਾਮ ਦੇ ਰਸਾਲੇ ਵਿੱਚ ਛਪੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ 2050 ਤੱਕ 300 ਮਿਲੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰੇਗਾ।

KTH ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਦੇ ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਫਿਲਮ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੋਲਰ ਸੈੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ 10 ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਊਰਜਾ ਸਾਂਭੀ ਜਾ ਸਕੇਗੀ।

ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਵੋਏਜਰ-2 ਦੇ ਸੂਰਜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰੀ ਪੁਲਾੜ ਵਿੱਚ ਦਾਖਿਲ ਹੋਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ।

11,000 ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਧਰਤੀ ਦੇ ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਜਿਮ ਪੀਬਲਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਲਈ ਨੋਬਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲਿਆ।

ਅਨਹਦ ਈ-ਮੈਗਜ਼ੀਨ

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਬੈਰੀਸੋਵ ਨਾਮ ਦਾ ਸੂਰਜੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਿਲ ਹੋਇਆ ਬਾਹਰੀ ਧੂਮਕੇਤੂ ਧਰਤੀ ਨਾਲੋਂ 14 ਗੁਣਾ ਵੱਡਾ ਹੈ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਲਵਾਯੂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੇ 9 ਸੀਮਾ ਬਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਧੇ ਸਕ੍ਰਿਆ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਚੀਨ ਦੇ ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਧਰਤੀ ਤੋਂ 7,000 ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਲ ਦੂਰ LB-1 ਨਾਮ ਦਾ ਬਲੈਕ ਹੋਲ ਲੱਭਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਪੁੰਜ ਸੂਰਜ ਨਾਲੋਂ 70 ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ।

ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਲਈ 280 ਐਟੋਸੈਕਿੰਡ ਲੰਬੀ ਲੇਜ਼ਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਬਣਾਵਟੀ ਨਿਊਰੋਨ ਬਣਾਇਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਅਸਲ ਨਿਊਰੋਨ ਵਰਗੀਆਂ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਪੌਦਿਆਂ ਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ 71 ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਲੱਭੀਆਂ।

ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬੀਟਲਜ਼ੂਸ ਤਾਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮੱਧਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫਟ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਖੋਜਕਰਤਾਵਾਂ ਨੇ ਸਿਲਿਕਾਨ ਕਾਰਬਾਈਡ ਨਾਮ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਤੋਂ ਬਣੇ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਉਪਕਰਣਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਆਂਟਮ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਨਾਸਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਸਤ੍ਹਾ ਦੇ ਥੱਲੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਬਰਫ਼ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਜਪਾਨੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ, ਹਾਈਪਰ-ਕੈਮੀਓਕਾਂਡੇ ਨਾਮ ਦੇ ਨਿਊਟ੍ਰੀਨੋ ਲੱਭਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਹਰੀ ਝੰਡੀ ਦਿੱਤੀ।

ਚੀਨ ਨੇ ਜਨੈਟਿਕ ਬਦਲੀ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਿਸੂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੀ ਜਿਆਂਕੁਈ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਖੋਜ ਲਈ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜਿਆ।

ਸੰਦੀਪ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਰਕ: 94649-03587